

An abstract painting featuring bold, expressive brushstrokes in black, white, and red. The composition is dominated by dark, swirling black and grey tones, with bright white areas and vibrant red accents. The red appears as thick, textured strokes and small dots, contrasting sharply with the darker background. The overall effect is one of intense emotional expression and historical gravity.

ELS CALDERINS DEPORTATS ALS CAMPS NAZIS

ELS CALDERINS DEPORTATS ALS CAMPS NAZIS

Eduard Puigventós López

EDICIÓ

Ajuntament de Caldes de Montbui

COORDINACIÓ

Anna Monleón i Esterli
Esther Sánchez Alameda

TEXTOS

Eduard Puigventós López

TEXTOS EXPOSICIÓ MUSEU THERMALIA

Gemma Riera Costa

CORRECCIÓ LINGÜÍSTICA

Montse Marès Torras

IL·LUSTRACIONS

Ferran Vidal

DISSENY GRÀFIC

Vicenç Ferreres

MÚSICA I DISSENY SONOR

Ramon Solé

LECTURA MANIFEST

Albert Gràcia Martí

IMPRESSIÓ

IGRAFIC

THERMALIA

MUSEU D'ART I PATRIMONI

2 edició · Març 2022

ISBN-13 978-84-09-39197-4

Dipòsit Legal B-16249-2021

Totes les il·lustracions: 50x100 cm tècnica mixta sobre paper

AGRAÏMENTS

Als familiars dels deportats:

Felícia Amiel Ramon
Montse Arsedà Badia
Claustre Arsedà Déu
Mercè Arsedà Déu
Miquel Baró Catafau
Teresa Baró Catafau
Josep Carrera Canals
Jaume Catafau Pividal
Jaume Conejos Déu
Lluïsa Costa Catafau
Josep Lluís Fernández Miró
Maria Fontcuberta Griñó
Pep Fontcuberta Griñó
Jordi Fontcuberta Griñó
Maria Gay Ventura
Carme Gimeno
Carles Gombau Gimeno
Joana Griñó Carrera
Laura Lumbreras Martínez
Quirze Lluçà Déu
Francina Martínez Arsedà
Joana Martínez Arsedà
Mària Martínez Arsedà
Carme Miró López
Juli Mumbrú Puig
Albert Pueyo Tartera
Mercè Puig Déu
Teresa Serra Ribera
Josefina Triquell Alonso
Martine Torrades
Joana Torrades

i a:

Carolina Astudillo Muñoz
Jaume Baqué Costa
Cisco Bartomeus Escarrabill
Joan Bosch Anton
Jordi Bufí Civit
Joan M. Calvo Gascón
Rita Castells Obea
Oriol Castillo Castells
Josep Coral Ribé
Raquel Costa Soler
Oriol García Farré
Pere Garolera i Comerma
Berta González Carnicer
Eduard Magrasó Gorritz
Anna Mas Casas
Jordi Montsalvatge Serra
Sergi Oliva Plaza
Josep Peig Florensa
Marc Pérez Pérez
Sandra Personat Maruny
Emma Pineda Reolid
Meritxell Rabassa Andreu
Xavier Sala Comadran
Marta Simó
Gemma Simón Muntaner
Míriam Viaplana Blasco
Alberto Yanguas Tenedor

I a les institucions:

Amical de Mauthausen
Amics del Museu Arxiu de Sentmenat
Arolsen Archives
Arxiu Nacional de Catalunya
Arxius departamentals dels Pirineus Orientals
Memorial Democràtic
Mémorial du Champ D'Argelès-sur-mer
Museu d'Història de Catalunya

Introducció	10	Josep Manuel Blavi	59
Els camps nazis	15	Armand Pueyo Jornet	61
Mauthausen i els republicans espanyols	21	Marcel Ramon Comas	64
Els deportats calderins	36	Artur Triquell Font	66
Josep Maria Catafau Rabadà	45	Josep Ferrer Espelt	68
Joan Deu Casanovas	49	Josep Jané Cervera	72
Alexandre Folch Gómez	52	Pere Torrades Ramiro	73
Pasqual Gimeno Cervera	54	Epíleg	77
Ricardo López López	56	Jurament dels supervivents de Mauthausen	78
Isidre Malla Carrera	58	Bibliografia i Webgrafia	81

Salutació de l'alcalde

La capacitat de generar horror i destrucció de l'ésser humà té un reflex simètric i antagònic: la capacitat de generar vida i justícia.

L'Ajuntament de Caldes de Montbui es va afegir al projecte ideat per Gunter Demnig per a contribuir a equilibrar aquesta balança en la qual els crims comesos per la humanitat i els moviments per la pau, la tolerància i el respecte es disputen una trista victòria. Ho va fer amb l'aprovació per unanimitat d'una moció presentada al Ple el juny del 2020. L'acord municipal va ser una declaració d'intencions prèvia a les accions que durant l'any 2021 s'estan fent per a ancorar fermament en la nostra memòria els noms i les vides de les persones calderines víctimes dels camps de concentració nazis.

La publicació d'aquest llibre no ens allibera del terror que pateixen les víctimes d'una guerra, fruit de persecucions diverses per raons ètniques, ideològiques, religioses o de qualsevol tipus. Ans al contrari, aquesta publicació, amb altres accions relacionades amb el projecte «Stolpersteine» al qual s'adhereix la vila de Caldes, estableix lligams entre nosaltres i aquests crims que es convertiran en aprenentatge per a futures generacions i que transformaran el món.

Val a dir que aquesta transformació l'hem tocada, però encara no és nostra. L'holocaust nazi, aquesta etapa fosca en la història de la humanitat que pel cap baix es va emportar més de set milions de vides, s'estén al llarg del temps com una taca d'oli que passa del segle XX al XXI, dels camps de concentració als camps de refugiats. Perquè el món té més de vuitanta milions de persones refugiades. Perquè l'èxode de persones lluitant per la supervivència ha arribat a l'1% del total de la població mundial, batent un trist rècord de la història mundial. Perquè la meitat de les persones refugiades que fugen de la fam, la inestabilitat política, la violència, la inseguretat i la precarietat, són menors d'edat.

Malgrat això, semblem immunitzats envers les xifres i les convertim en el maquillatge que tapa i infecta les ferides. Les xifres, paradoxalment, acaben esborrant els crims, els noms i els rostres de les víctimes.

Orfes de la capacitat de sorpresa i indignació, massa acostumats als atacs massius contra la dignitat i la supervivència d'altres, aquesta publicació, i el projecte «Stolpersteine» en general, es rebel·la contra la invisibilitat de les persones.

I és que l'altra opció és l'oblit. Però l'oblit no és una opció.

Així doncs, aquest escrit acaba així i aquesta història comença aquí: en record dels calderins Josep Ferrer, Josep Maria Catafau, Joan Deu, Alexandre Folch, Pasqual Gimeno, Ricardo López, Isidre Malla, Josep Manuel, Armand Pueyo, Marcel Ramon, Artur Triquell, Josep Jané i Pere Torrades. Persones doblegades en el passat pels horrors nazis, recuperades en el present per la nostra memòria i immortalitzades en el futur per haver decantat la balança i haver transformat el món.

Isidre Pineda i Moncusí
Alcalde

Salutació de la regidora de Memòria Local

Aquest any, en què es compleixen setanta-sis anys de l'alliberament del camp de concentració de Mauthausen-Gusen, és també el vuitantè trist aniversari de la mort de sis dels dotze Calderins deportats a aquest indret horrible, un lloc que mai no hauria d'haver existit.

Sis persones que havien nascut o vivien a Caldes van ser les primeres a morir, l'any 1941, en aquest camp de concentració. L'any següent n'hi moriren tres més i l'any 1943 ho faria el darrer en aquest destí fatal que compartien amb bona part dels republicans catalans capturats per l'exèrcit alemany. Només dos dels nostres veïns van poder sobreviure.

Els nostres deportats van seguir, com tants d'altres, un itinerari marcat per la desesperació. Fugint d'una mort segura a través de l'exili, van acabar als camps de concentració francesos i posteriorment van ser reclosos a Mauthausen-Gusen i a Dachau.

La primera vegada que vaig visitar un camp de concentració va ser precisament el camp de Mauthausen. Llavors jo tenia dinou anys i no em podia imaginar que gent del meu mateix poble hi hagués pogut passar tantes penúries. Tot i això, recordo que en vaig sortir especialment tocada i que vaig estar vint anys sense voler saber res de tot aquell malson, pel dolor que em causava el fet d'imaginar-m'ho. Quan passats els quaranta vaig poder visitar Auschwitz, la primera de les dues vegades que hi he estat, era un molt fred mes de gener, tot estava nevat i la desolació era paralitzant. El meu sentiment de repulsa per aquells fets no havia canviat, però l'edat va obrar el miracle de poder afrontar la realitat des d'una perspectiva més adulta i em va empènyer a voler saber-ne més. El darrer camp de concentració que he pogut recórrer ha estat el de Sachsenhausen, a prop de Berlín. L'atzar m'havia portat a ser regidora de Memòria Local, sabia que hi havia calderins que havien passat per aquella terrible experiència, tenia el suport del nostre alcalde i vaig tenir clar que calia fer alguna cosa pels nostres deportats. Calia posar-los nom i ubicar-los, per no oblidar-los mai més.

La memòria, que no podem ni volem perdre, ens ha de fer reflexionar per mirar de ser millors. La regidoria de Memòria Local ha estat per a mi com un regal, un motor en el meu dia a dia. He après a estimar i valorar el nostre passat com a poble, sota el guiatge de la directora de l'Arxiu Municipal, Esther Sánchez Alameda, i de la directora del museu Thermalia, Anna Monleón Esterlí. Elles m'han acompanyat en aquest viatge, guiat per Eduard Puigventós López. Estaré sempre més agraïda a la seva incansable tasca i a haver fet realitat aquesta publicació, ara ja una eina més de lluita per aprendre de l'horror d'aquells anys.

Carme Germà Vila
Regidora de Memòria Local

Salutació de l'Arxiu Municipal

Stolpersteine, una pedra en el camí que pot fer ensopegar el caminant. En els darrers dos anys hem incorporat aquesta paraula alemanya al nostre vocabulari, l'hem fet nostra i és molt més que una paraula, moltíssim més. És el record, el reconeixement, però alhora és la ignomínia, allò incomprendible i el dolor.

El projecte “Stolpersteine” es va iniciar als anys noranta per iniciativa de l'artista alemany Gunter Demnig. Va voler recordar cadascuna de les víctimes del nazisme amb una petita llamborda amb les seves dades col·locada just al davant de la que va ser casa seva.

Aquestes llambordes, fetes una a una a mà, volen fer parar el vianant perquè recordi i reflexioni sobre la barbàrie que van viure.

A l'Ajuntament vam iniciar aquest projecte per una implicació clara de l'alcalde i la regidora de Patrimoni i Memòria Local, però la primera pedra –aquí en sentit figurat– la va posar un calderí que va contactar amb el Memorial Democràtic per portar les Stolpersteine a Caldes.

Hem treballat durant aquest temps per fer una recerca de les víctimes calderines del nazisme i de les seves famílies, i per fer-la hem tingut la col·laboració fonamental d'Eduard Puigventós. Recerca que ara mateix teniu a les vostres mans.

“Stolpersteine” ha de ser un projecte viu, que s'apropi a la ciutadania en general però especialment a les noves generacions, i per aquesta raó l'acompanya la voluntat de fer un programa d'actes i conferències que ens facin recordar i reflexionar sobre aquells fets.

A la nova plaça de Neus Català i Pallejà podeu veure els noms d'aquestes persones que foren convertides en víctimes d'un dels pitjors actes humans.

Volem homenatjar i recordar perquè *una persona és oblidada només quan el seu nom és oblidat*.

Esther Sánchez Alameda
Arxiu Municipal de Caldes de Montbui

Salutació del Museu Thermalia

Amb aquesta exposició seguim la línia iniciada l'any 2015 amb la mostra «Les pedreres de Caldes de Montbui», que ens ha permès, de mica en mica, anar recuperant la memòria històrica calderina. Per anar omplint alguns dels molts buits que ens queden per estudiar, enguany presentem una exposició d'homenatge als tretze calderins que foren deportats als camps de concentració nazis.

En parlar de la Segona Guerra Mundial i de l'extermini massiu als camps de concentració, a tothom li venen a la ment multitud d'imatges i massivament pensem en jueus, gitanos, etc., però aquests no foren els únics col·lectius que van morir i van patir als camps de concentració nazis. Veïns nostres, gent molt propera a tots nosaltres, també van perdre la vida en aquell infern.

Tretze calderins, tots ells homes, arran de les seves tendències i implicacions polítiques van optar, finalitzada la Guerra Civil espanyola, per exiliar-se a França, on esperaven trobar una sortida digna que per a molts d'ells no va arribar. Són conegudes les condicions extremes en les quals van haver de sobreviure, i una bona part van ser deportats des de França als camps de concentració, tal com podreu llegir en la monografia d'Eduard Puigventós. A partir d'aquest llibre ha sorgit l'exposició que podreu veure al Museu, on hem intentat explicar quin va ser el camí d'aquests tretze calderins des de la seva sortida de Caldes de Montbui fins a arribar a Alemanya i a Àustria, als camps més cruents del nazisme.

Tots ells han restat durant molt de temps en l'oblit, han estat durant massa temps persones anònimes. Amb aquesta publicació i l'exposició, des del Museu Thermalia hem volgut ser el màxim de fidels i rigorosos per poder posar nom i cognoms als calderins deportats i majoritàriament assassinats al camp de concentració. En les poques ocasions en què ens ha estat possible, també els hi hem posat rostre, intentant restituir-los, en la mesura que hem pogut, la seva identitat perduda en els camps, on, com se sap, van passar a ser un nombre.

L'exposició vol mostrar la part humana d'aquests homes deportats als camps, persones corrents amb oficis habituals, veïns als quals la guerra els prengué la vida i els deixà una petja que els va marcar per sempre.

Ens agradaria pensar que l'exposició i el llibre els trauran de l'anonimat, en el qual no haurien hagut de caure mai, i que més de setanta-cinc anys després contribuïrem a combatre la desmemòria i l'oblit. Ens agradaria poder dir: MAI MÉS.

Anna Monleón i Esterlí
Museu Thermalia

INTRODUCCIÓ

5 de maig de 1948. Port de Gènova. El vaixell americà *General Stuart Heintzelman* recollia el darrer passatger i es disposava a salpar en direcció a l'Amèrica Llatina, en una travessia que duraria, aproximadament, quinze dies. El seu destí era Veneçuela, per a prosseguir després cap al Perú i, finalment, Xile. Construït a Califòrnia només tres anys abans, era un vaixell de transport de l'exèrcit dels Estats Units emprat per al trasllat de tropes cap al Pacífic al final de la Segona Guerra Mundial i per al retorn a casa dels exhausts veterans de guerra.¹ Tanmateix, a partir del 1947, i fins al 1950, tindria una missió ben diferent: traslladar refugiats d'una Europa absolutament devastada, famolenca i amb enormes contingents de població que havien perdut familiars, propietats i fins i tot la nacionalitat, cap a destins llunyans on podrien iniciar una nova vida. Així, el *Heintzelman* feu diversos viatges cap a Austràlia,² però també cap al continent americà, acollint a la seva coberta nombrosos europeus disposats a deixar enrere anys de penalitats.

El calderí Josep Ferrer, àlies *Pastora*, la seva dona, Encarnació Serra, i el fill d'ambdós, Josep, eren uns dels passatgers que pujaren al *Heintzelman* a Gènova.³ Feia més de deu anys que el Vell Continent s'havia convertit en un lloc hostil per a ells i cercaven un oasi de pau enmig de tota la barbàrie viscuda. Veneçuela, aleshores amb una economia puixant, era una destinació perfecta on tot podria començar de nou. La família havia patit els estralls i les conseqüències de la Guerra Civil espanyola, l'exili a França, la mobilització general per l'esclat de la Segona Guerra Mundial, la derrota davant els alemanys, el pas per camps de concentració i, finalment, la deportació a camps d'extermini. Josep Ferrer fou un dels tres únics calderins que aconseguiren sobreviure a aquell infern, però trobant-se que no podia tornar a casa seva, i que segurament cap país europeu podia oferir-li possibilitats de futur, com molts d'altres, decidí provar sort a Amèrica. De fet, aquell dia pujaren al *Heintzelman* moltíssims espanyols, molts dels quals eren catalans.

1. <[en.wikipedia.org/wiki/USS_General_Stuart_Heintzelman_\(AP-159\)](http://en.wikipedia.org/wiki/USS_General_Stuart_Heintzelman_(AP-159))> (consulta: 1/4/2020).

2. *Immigrant Ships Transcribers Guild* (en línia), Immigrant Ships Transcribers Guild LLC, 1998-2019. Disponible a: <<http://immigrantships.net/index.html>> (consulta: 1/4/2020).

3. Malgrat que la documentació conservada als Arxius de Bad Arolsen de l'International Tracing Service (ABA-ITS) indiquen que la llista de passatgers que he pogut consultar era del *General Heintzelman*, les referències que n'he trobat a la xarxa no semblen indicar que es dirigís en cap moment a Veneçuela, tot i que no podem descartar-ho. En tot cas, si no era el *Heintzelman*, altres vaixells cobrien aquelles rutes, com ara el *General Sturgis*, tal com indica un informe del 1947 (un any abans, per tant, del viatge dels Ferrer) recollit pel Comitè d'Afers Exteriors del Congrés dels Estats Units: «En aquests moments l'IRO [International Refugees Organization, l'Organització Internacional dels Refugiats] té una flota de tres vaixells amb els quals pot comptar per als seus serveis com a mínim per un període de temps limitat. Aquests són transports de l'exèrcit dels Estats Units, anomenats *General Sturgis*, *General Heintzelman* i *General Stewart* [...]. El primer vaixell salpà de Bremerhaven, Alemanya, el 2 de maig de 1947. Fins ara el *General Sturgis* ha portat 4.281 desplaçats en un viatge al Brasil i quatre a Veneçuela. El *General Heintzelman* ha dut 4.288 desplaçats en tres viatges cap al Brasil, un al Canadà i un a Austràlia, el darrer encara en marxa. El *General Stewart* ha dut 4.188 desplaçats en cinc viatges cap al Canadà». Vegeu: UNITED STATES CONGRESS HOUSE, COMMITTEE ON FOREIGN AFFAIRS, *Displaced persons and the International Refugee Organization*, Washington, United States Government Printing Office, 1947. Disponible en línia a: <<https://books.google.es/books?id=1VQiAAAAMAAJ&pg=PA81&dq=Displaced+persons+and+the+International+Refugee+Organization&hl=ca&sa=X&ved=0ahUKEwjMi4LX2eLoAhVZBGMbHJQFCaQQ6AEIUjAF#v=onepage&q&f=false>> (consulta: 1/4/2020).

La seva és una història de supervivència que, malauradament, no pogueren compartir els seus convilatans Josep Maria Catafau, Joan Deu, Alexandre Folch, Pasqual Gimeno, Ricardo López, Isidre Malla, Josep Manuel, Armand Pueyo, Marcel Ramon i Artur Triquell. Només Josep Jané i Pere Torrades varen aconseguir també resistir aquelles dures condicions, i això que es tractava majoritàriament d'homes joves que tenien la vitalitat i la fortalesa física pròpies de l'edat: vuit dels deu no arribaven als quaranta anys i el més gran en tenia cinquanta-un. Però les condicions extremes de treball, el fred, la violència, l'amuntegament, les mancances sanitàries, la desnutrició i les vexacions foren tan ingents que ben pocs aconseguiren superar-les.

Perquè el seu record perduri, per a fer tots un exercici de memòria col·lectiva, és indispensable que els posem nom i cognoms, que puguem conèixer a què es dedicaven, quina fou la seva trajectòria, en quins camps estigueren. Recordar per a no oblidar, per a tornar-los la dignitat perduda, per a evitar que es converteixin només en xifres, per a poder tenir present que darrere de cada número hi ha la història de vida de centenars de milers, de milions de persones, algunes ben properes a nosaltres. La bestialtat i alhora la fredor d'aquestes xifres que es posen sobre la taula quan es parla dels camps de concentració i extermini nazi no ens han de fer perdre mai aquesta concepció; i ho hem d'acompanyar del saber, del coneixement, dels fets, de testimonis, del context i les

vivències, que és el que cerquen la majoria d'entitats memorialistes, a casa nostra, amb especial rellevància, l'Amical de Mauthausen i Altres Camps.

En paraules de l'historiador Ferran Gallego tot fent referència a l'obra de Primo Levi,⁴ en contraposició a les desmesurades xifres de víctimes i deportats que el que acaben fent és desvirtuar i deshumanitzar les víctimes, «lo que se pierde en términos de una perspectiva global se gana en la fuerza tranquila del testimonio [...]. Devolver los rostros a la multitud, rescatar la vida de la negación a que quisieron condenarla no es suficiente. Hay que explicar su sacrificio, algo que supone un meticuloso conocimiento empírico, pero que lo rebasa».⁵ I no només això: també es tracta de protegir-les —o protegir el seu llegat i la seva memòria— dels atacs dels revisionismes, de l'oblit, de la banalització i de la política malintencionada.

Ho explicà molt bé Manuel Vázquez Montalbán en el pròleg del llibre *De la resistencia y la deportación*,⁶ de la recentment traspassada Neus Català (1915-2019): la història dels supervivents dels camps s'ha de difondre perquè és també la veu dels que moriren, un compromís amb els oprimits, una actitud de resistència. És quan la història no l'escriuen els vencedors, sinó els vençuts. «Hauria estat irreparable que aquestes veus haguessin anat a parar a la fossa comuna del temps. Aleshores, el crim hauria estat perfecte», sentència Vázquez Montalbán, i amb raó.⁷

⁴. Primo Levi (Torí, 1919-1987) era químic de professió. Deportat a Auschwitz, aconseguí plasmar les seves vivències en els colpidors llibres *Si això és un home*, *La treva* i *Els enfonsats i els salvats*, traduïts a un munt d'idiomes i que han fet emocionar lectors d'arreu del món pel retrat viu i descarnat de les misèries dels camps nazis.

⁵. Ferran GALLEGÓ, *De Múnic a Auschwitz: Una historia del nazismo, 1919-1945*, Barcelona, Plaza & Janés, 2001, p. 25.

⁶. Neus CATALÀ, *De la resistencia y la deportación: 50 testimonios de mujeres españolas*, Barcelona, ADGENA, 1984.

⁷. Neus CATALÀ, *De la resistencia y la deportación: 50 testimonios de mujeres españolas / De la resistència i la deportació: 50 testimonis de dones espanyoles*, Barcelona, Memorial Democràtic i Generalitat de Catalunya, 2015, p. 26.

L'activitat de recollir els testimonis i la memòria la inicià ja fa molts anys Montserrat Roig en el seu impo-
nent i encara vàlid *Els catalans als camps nazis*,⁸
referent de multitud d'estudis i investigacions poste-
riors. Roig no només entrevistà, en molts casos per
primera vegada, molts dels supervivents, sinó que
furgà en la documentació, recollí històries de les
víctimes, cercà familiars i exposà davant l'opinió pú-
blica quelcom que llavors molts encara no sabien: que
milers de catalans també foren víctimes d'un dels
genocidis més grans de la història. Una tasca que
l'Amical de Mauthausen ha dut a terme des que fou
fundada, en la clandestinitat, l'any 1962.

Darrere de l'obra de Roig s'han publicat estudis locals,
comarcals, nacionals i estatals, a banda de memòries,
biografies, llibres homenatge, catàlegs d'exposicions i
enregistraments cinematogràfics, que han retratat ex-
periències personals i col·lectives de l'infern de la depor-
tació, del patiment als camps, de la mort. Potser l'intent
de recompte més ampli que s'ha fet en els darrers
anys ha estat el *Libro memorial* de Benito Bermejo i
Sandra Checa,⁹ que beu de l'esforç de la Foundation
pour la Mémoire de la Déportation de França i el seu

Livre Mémorial des déportés de France,¹⁰ així com la
tasca duta a terme per multituds d'ajuntaments i
entitats d'història o memòria del país a partir de l'em-
pena que ha representat darrerament el projecte
Stolpersteine de l'artista alemany Gunter Demnig.¹¹

Ara és, doncs, el torn de Caldes de Montbui de
recuperar les figures dels calderins que moriren en
aquestes circumstàncies. Gent humil, de la terra, que
combregaven amb valors de justícia i llibertat, fet que
els convertí en carn de canó de les lluites ideològiques
del moment. Combatents a la Guerra Civil espanyola,
presoners als camps de concentració francesos, en-
rolats en companyies de treballadors militaritzades
en esclatar la Segona Guerra Mundial, enviats als
stalags alemanys i finalment deportats a camps d'ex-
termini. Soldats d'una causa perdedora, allunyats de
casa seva, reclosos en platges funestes i camps in-
salubres, mà d'obra per a fortificacions, reclutes per a
fer front a l'invasor, apàtrides obligats a treballar fins
a la mort o bé assassinats. Una trista història del segle
XX viscuda en la pròpia carn que ha de ser recordada i
explicada perquè, recollint l'encara no prou reiterat
tòpic, no es torni a repetir mai més.

8. Montserrat ROIG, *Els catalans als camps nazis*, Barcelona, Edicions 62, 1977.

9. Benito BERMEJO i Sandra CHECA, *Libro memorial: Españoles deportados a los campos nazis (1940-1945)*, Madrid, Ministerio de Cultura, Subdirección General de Publicaciones, Información y Documentación, 2006.

10. FOUNDATION POR LA MÉMOIRE DE LA DÉPORTATION, *Livre Mémorial des déportés de France arrêtés par mesure de répression et dans certains cas par mesure de persécution 1940-1945*, 4 toms, París, Tirésias, 2004.

11. Gunter Demnig (Berlín, 1947) és un artista que, havent pres consciència del dolor causat per la generació dels seus pares a multitud de minories (jueus, homosexuals, gitanos, refugiats polítics, discapacitats, dissidents...), cregué oportú rescabalar-lo amb un projecte d'homenatge individualitzat de tots aquells que moriren per culpa del nazisme. Creà el projecte «Stolpersteine» (literalment, 'pedra d'entrebanc', és a dir, una llamborda amb la qual hom pot topar quan camina) el 1993 i posà la primera de les llambordes al seu Berlín natal el 1996, aleshores encara de manera il·legal. La seva idea és que les víctimes deixin d'estar en l'anonimat i tornin a ser recordades amb nom i cognoms, el moment en què foren deportades i el lloc i la data de la mort, col·locant la llamborda davant de la que era la seva residència quan foren enviats als camps de concentració. El projecte, premiat en nombroses ocasions, començà a créixer a partir de l'any 2000 i s'ha escampat com la pólvora en els darrers anys. Hi ha una pedra única per a cada persona, feta de formigó amb una fulla de llautó a sobre, elaborada a mà per Demnig, que n'ha instal·lat ja, en el moment d'escriure aquestes línies, vora 75.000 en més de mil dos-cents pobles i ciutats de vint-i-quatre països. A casa nostra, la primera Stolpersteine es posà a Navàs (Bages) el 2015, però actualment ja n'hi ha unes dues-centes en una trentena de municipis.

ELS CAMPS NAZIS

El 6 de novembre de 1932 les eleccions a la República de Weimar —nom que va prendre la democràcia parlamentària alemanya d'ençà de la derrota a la Primera Guerra Mundial i el derrocament del kàiser— feren del Partit Nacionalsocialista Obrer Alemany el grup més nombrós del Reichstag, el parlament alemany, amb dos-cents trenta escons dels sis-cents vuit disponibles. Després de l'entesa amb els conservadors, el 30 de gener de 1933 Adolf Hitler fou nomenat canceller. Poques setmanes després, el 27 de febrer, es produí l'incendi del Reichstag, causat pels nazis però del qual es responsabilitzà als comunistes, que foren durament perseguits. El 5 de març es produïren unes noves eleccions, que reafirmaren els nazis en el poder, per bé que sense majoria absoluta. El 23 del mateix mes Hitler demanà al Reichstag l'aprovació de la famosa Llei de capacitació, que li permetria decretar lleis i governar sense haver de passar per cap aprovació parlamentària. Menys els socialdemòcrates —els comunistes no hi havien assistit perquè la majoria es trobaven detinguts—, tots els altres grups donaren suport a la Llei, convençuts per les paraules de Hitler, que oferia cooperació amistosa i respecte a l'Estat i l'Església, però també tenint en compte que les SA (les *Sturmabteilung* o seccions d'assalt), el grup paramilitar del partit, havia rodejat l'edifici i havia amenaçat els polítics contraris a la llei. És àmpliament sabut que el canceller acabà les seves paraules de manera força explícita: «Els toca a vostès, senyors del Reichstag, decidir entre la guerra i la pau». En només quatre mesos, el *Führer* havia aconseguit un poder gairebé absolut, que es convertiria definitivament en dictatorial a partir de la mort del president Paul von Hindenburg l'agost del 1934.

Dachau, el primer dels camps del sistema concentracionari ideat pel nazisme, obrí les seves portes el 22 de març de 1933; just un dia abans, per tant, de l'aprovació de la Llei de capacitació: és la prova fefaent que la repressió era una de les bases conceptuales que els dirigents del nacionalsocialisme tenien en ment, doncs, des d'un primer moment. Si bé inicialment acollia simplement presoners custodiats per la policia, ben aviat començà a rebre dissidents polítics, intel·lectuals i opositors al règim. La seva estructura i el seu règim penitenciari, basats en la violència i el treball forçat, foren un model per a la resta de camps que a partir d'aleshores anirien obrint-se arreu del territori alemany, especialment quan se'n feren càrrec les SS (les *Schutzstaffel*, 'esquadrades de protecció'), cos paramilitar del partit estès a tota Alemanya del 1934 ençà. A partir del 1935 Dachau acolliria també homosexuals, testimonis de Jehovà o immigrants; i el 1938, els primers jueus i gitanos. L'estat, a més a més, els espoliava béns i pertinences.

Durant la primavera del 1933 s'obren fins a una cinquantena de camps de detenció per tot el territori alemany, gestionats tant per les SA com per les SS i la policia, que anirien bastint-se legalment a partir d'una nova legislació, circulars i ordres jeràrquiques. La Llei contra els criminals perillosos, aprovada el 24 de novembre d'aquell mateix any, donava pràcticament impunitat absoluta a aquests cossos per a detenir qualsevol persona considerada enemiga del nou règim. Així, el gener del 1934 els detinguts ja superaven els set mil; un any després, Hitler anunciava en un discurs al Reichstag que els presoners d'aquests camps serien destinats a treballs forçats; i la roda creixia i creixia al mateix temps que la societat

quedava amarada del discurs nacionalsocialista i acceptava, amb poques reticències, l'exclusió de bona part de les minories ètniques, socials, polítiques i religioses. El gener del 1938 el lloctinent de Hitler i cap de les SS, Heinrich Himmler, ordenava l'internament en els camps de qualsevol persona que s'oposés al treball per a l'estat;¹² i a l'abril les SS crearen un primer consorci, la Deutsche Erd- und Steinwerke (DEST), per a la producció de material de construcció amb el treball forçat als camps. *Arbeit macht frei*, 'el treball us farà lliures', hi deia a l'entrada de Dachau, en un eslògan que s'estengué després per molts *lager* de l'enorme xarxa de camps i subcamps que anaren bastint-se, sovint amb el mateix esforç dels que hi eren internats. Un treball que, amb les dures condicions a les quals estava associat, acabaria portant a la mort els qui l'exercien, pensat com un instrument sistèmic per a eliminar els deportats. En paraules de Montserrat Llor, quan s'arribava a un camp «entraves en un món que ja no era un món».¹³

A la vigília de l'esclat de la Segona Guerra Mundial els interns ja eren tres-cents cinquanta mil, als quals se sumarien, a partir d'aleshores, resistents dels territoris ocupats, apàtrides, elits culturals i religioses i presoners de guerra. Amb el conflicte en marxa, s'obriren nous recintes i s'ampliaren els existents —ara ja fora del territori exclusiu del Reich—, de manera que la xarxa de camps assolí una envergadura

descomunal: es calcula que existiren fins a vint camps centrals amb mil dos-cents annexos i comandos,¹⁴ que controlaven la vida i la mort de milions de persones. El moment àlgid es produí entre el 1942 i el 1944, coincidint amb les grans ofensives militars a l'Europa de l'Est i contra la Unió Soviètica i amb l'aprovació de l'anomenada Solució Final en la sinistral conferència de Wansee, quan els jerarques nazis sancionaren l'extermini de la població jueva europea a gran escala. La historiadora Rosa Toran exposa:

[...] l'ofensiva contra l'URSS va donar una nova dimensió al sistema concentracionari, la massificació, amb centenars de milers de presoners de guerra soviètics, jueus i resistents de tot Europa. Molts dels camps variaren la seva funció inicial, es multiplicaren els comandos i s'endegà la posada en marxa de centres específics d'extermini [...]. En aquesta etapa els camps van servir també com a sinistres laboratoris experimentals, des que Himmler va autoritzar l'ús dels deportats per aquesta finalitat al Servei Sanitari de la Luftwaffe i a l'Institut d'Higiene de les Waffen SS.¹⁵

Era un sistema complex i molt burocratitzat que requeria la col·laboració de l'exèrcit, les SS, els responsables dels transports, els funcionaris dels ministeris, els instituts de recerca, la direcció de l'entramat de fàbriques de productes bàsics i de consum, d'empreses, de jutges, de col·laboracionistes

¹². A Dachau, així com als camps de Sachsenhausen i Neuengamme, hi foren transcrites, també, unes tètriques paraules de Himmler que ampliaven aquest concepte: «Hi ha un camí a la llibertat. Els seus pilars són l'obediència, la laboriositat, la fidelitat, l'ordre, la neteja, la sobrietat, la veracitat, el sacrifici i l'amor a la pàtria». Això és el que s'esperava de qualsevol presoner. Treballar, sacrificar-se i morir sense expressar cap queixa. Havien estat pronunciades a la ràdio el 29 de gener de 1939, en el marc del Dia de la Policia Alemanya, segons Nikolaus WACHSMANN, *Kl: A History of the Nazi concentration camps*, Nova York, Farrar, Straus and Giroux, 2015, p. 100.

¹³. Montserrat LLOR SERRA, *Vivos en el averno nazi: En busca de los últimos supervivientes españoles de los campos de concentración de la Segunda Guerra Mundial*, Barcelona, Crítica, 2014, p. 38.

¹⁴. Els comandos eren unitats de treball dels camps destinades a fer tasques a l'exterior, o bé unitats de treball autònomes dins del mateix camp.

¹⁵. Rosa TORAN, *Els camps de concentració nazis: Paraules contra l'oblit*, Barcelona, Edicions 62, 2005, p. 49.

dels països ocupats, de governs aliats... Una bona part de la societat no només havia de conviure amb aquell panorama deshumanitzador i cruel, sinó que forçosament havia de col·laborar-hi, per convenciment o fins i tot amb indiferència respecte a la sort dels seus compatriotes i dels forans, però no pas aliens al patiment i la mort que tenien no gaire lluny de casa. Era una actitud freda i (ir)racional:

Sabem avui que la població alemanya coneixia l'existència dels camps —escrivia Josep Fontana al pròleg del llibre *Els camps de concentració nazis*. Paraules contra l'oblit— i és evident que no podia deixar d'adonar-se de la progressiva desaparició de les persones del seu entorn que hi havien estat tancades. Un testimoni, Miquel Serra, ens diu que passant centenars de milers de presos pel mig del poble, amb els nanos tirant-los pedres, es fa difícil de pensar que a Mauthausen la gent no sabés què passava al camp proper. I n'hi havia tants de camps per tot el país que el mateix raonament val pel conjunt d'Alemanya.¹⁶

Ferran Gallego parla en termes similars sobre el cas d'Auschwitz, probablement el camp d'extermini més conegut, on foren assassinades més d'un milió tres-centes mil persones:

Wolfgang Sofsky ha descrit el funcionament de esta «fàbrica de la muerte» como el de una empresa

que debe atender la urgencia de la matanza con eficiencia y cálculo. El incremento del volumen de trabajo exige una respuesta técnica capaz de hacer frente a los envíos masivos de futuras víctimas. La rutina, la realización, minuciosamente medida, de labores simultáneas en el campo, la centralización de las decisiones en unas pocas oficinas, aseguran que los cinco crematorios de Birkenau actúen de acuerdo con lo previsto. En sus últimas tareas, destinadas a la liquidación de judíos húngaros, se superan los 24.000 gaseamientos al día. La mecánica se aleja de la brutalidad de las primeras ejecuciones en masa, realizadas mediante un tiro en la nuca, para alcanzar la calidad de un gueto cautelosamente alejado de quienes van a morir. Un gueto higiénico, similar a la puesta en marcha de una maquinaria productiva. Mientras el verdugo inicia la salida del gas venenoso, que matará en unos quince minutos a quienes atestan crematorios con capacidad para 3.000 personas, las ropas de las víctimas ya están siendo clasificadas y empaquetadas. Fuera, protegido por máscaras y botas especiales, aguarda el comando especial cuya misión es limpiar la cámara y enterrar a los muertos [...]. La eficiencia exige también el secreto. Cuando salen de la rampa de llegada y atraviesan el «tubo» (al que los SS llaman «el camino del infierno»), los moribundos tienen que ser convencidos de que van a la ducha, a fin de evitar disturbios que, si bien no evitarían la operación, la retrasarían de forma intolerable [...]. Todo

¹⁶. Rosa TORAN, *Els camps de concentració nazis*, p. 11. Recordo en aquest punt un fragment de la conversa que Josep Maria Camarasa i Maria Elvira gravaren el gener del 2006 amb Irmgard Donner, esposa del paisatgista establert a casa nostra Wilhelm Narberhaus, per a un projecte del jardí botànic Marimurtra de Blanes sobre la biografia del seu fundador, Carl Faust, del qual vaig ser participant anys més tard. Per por de patir represàlies per la seva condició d'alemany, amb la Guerra Civil espanyola Narberhaus es traslladà a Essen (Alemanya), on instal·là un taller de jardineria. El 1942, però, rebé un encàrrec força tèrbol per part de l'estat alemany: fer plantacions de camuflatge per a les fàbriques de guerra que hi havia a la vora del camp de concentració d'Auschwitz, a Polònia. Les paraules de Donner en la gravació són claríssimes: «Por eso estuvimos allá. Horrible. Según como venían los vientos, notábamos el olor de los crematorios. Y ahora [parla de l'any 2006] el presidente de Irán dice que el Holocausto es falso. Yo lo he vivido».

aquello que se identifica con el Holocausto se encuentra en la crónica de Auschwitz. La llegada de los prisioneros en los trenes y la selección de quienes podían trabajar o no por los médicos del campo. La decisión de quiénes resultaban aún útiles para el imperio de las SS o habían perdido todo valor, incluso el que se desprendía de su simple explotación. La entrega de gemelos al doctor Mengele para que realizara sus pavorosos experimentos, a los que se sumaban las pruebas de resistencia al frío o a la presión. La separación atroz de las familias. La expropiación de sus últimos bienes, incluyendo la profanación de los cadáveres en busca de su cabello, dientes de oro, los tatuajes de su piel. La colaboración de las empresas industriales [...]. Todo se encuentra en Auschwitz, convertida en una condensación brutal del genocidio. Todo. Incluso el insulto final a las víctimas: la destrucción de las cámaras y los crematorios, en 1944, para tratar de encubrir la matanza [...]. A su paso, el imperio racial ya sólo generaba asesinatos y robo, cadáveres y riqueza. Cenizas y diamantes.¹⁷

Per als tres primers camps (Dachau a Baviera; Sachsenhausen a Orianenburg, al nord de Berlín; i Buchenwald a Turingia), les SS crearen una Inspecció General a Orianenburg mateix. Des d'aquesta oficina politicoadministrativa es gestionaren el creixement i l'expansió del sistema concentracionari: entre d'altres, el 1938 sorgien Neuengamme (a la riba de l'Elba, als suburbis d'Hamburg), Flössenburg (a Baviera, a tocar de la frontera txeca), Ravensbrück (per a dones, a l'estat de Brandenburg) i Mauthausen (vora Linz, a Àustria); el 1939, Stutthof (Prússia Oriental); el 1940, Gross-Rosen (actualment Rogoźnica, Polònia), Natzweiler (Alsàcia)

i Auschwitz (a la Polònia ocupada); el 1941, Majdanek (a Lublín, Polònia); l'any següent, Theresientstadt (Terezín, República Txeca) i Treblinka (Polònia); i el 1943, encara Bergen-Belsen (a Winsen, Baixa Saxònia).

Alguns començaren com a camps de trànsit (llocs d'espera per a presoners i deportats abans de ser enviats a altres camps) o com a subcamps dependents d'altres, però la majoria adquiriren la categoria de camp de concentració (on els deportats eren explotats amb treballs forçats, sovint fins a la mort) o de camp d'extermini (on eren amuntegats a l'espera de ser assassinats, especialment a partir de la implantació de la coneguda política de *nit i boira*¹⁸ i de la Solució Final per als jueus). Els sis camps d'extermini foren Chelmno, Belzec, Sobibor, Treblinka, Majdanek i Auschwitz, tots ells en sòl polonès.

Els presoners eren classificats segons els motius que els havien dut als camps i eren identificats amb triangles de diferents colors i lletres cosits a l'uniforme de ratlles que els entregaven quan arribaven: els criminals, verd; els asocials, negre; els jueus, groc, afegit a un altre triangle que formava l'estrella de David; els opositors polítics, vermell; els homosexuals, rosa; els testimonis de Jehovà, violat; els gitanos, marró; els immigrants i apàtrides, blau..., a tots ells s'hi sumaven els presoners de guerra i fins i tot els desertors de la Wehrmacht (Forces Armades d'Alemanya) i els alemanys condemnats pel sistema penal convencional. La nacionalitat també era marcada amb una lletra (*P* per als polonesos, *T* per

¹⁷. Ferran GALLEGO, *De Múnic a Auschwitz*, p. 427-429.

¹⁸. És coneguda com a *política de nit i boira* el contingut del Decret del 7 de desembre de 1941, en el qual, seguint les ordres de Hitler, l'alt comandament de les forces armades alemanyes, Wilhelm Keitel, ordenà que tota persona dels territoris ocupats que es resistís a l'invasor fos arrestada i deportada a camps de concentració per tal de ser explotada. Els familiars no en serien informats i els arrestats senzillament desapareixerien «entre la nit i la boira».

als txecs, *U* per als hongaresos i *F* per als francesos, per exemple). Sovint els colors podien combinar-se. Als presoners se'ls donava també un número de matrícula que havien de cosir sota el triangle: així deixaven de ser persones i passaven a ser, simplement, un número. L'adscripció de cada presoner en una d'aquestes categories marcava, inexorablement, les seves opcions de supervivència, perquè determinava el rol que havia de desenvolupar al camp i la duresa amb què seria tractat. Amb l'ocupació de vastes extensions d'arreu d'Europa, s'incrementaren molt el nombre de presoners, la casuística, les nacionalitats i, per tant, també el sistema de classificació.

Als camps (o *lager*, en l'argot propi del sistema), la màxima autoritat era exercida pel *Lagerkommandant*, qui tenia a les seves ordres una guarnició de les SS que feia tasques de seguretat, vigilància, patrullatge i control dels comandos. Però també era el responsable general de les quatre seccions en què quedaven estructurats: la *Kommandatur*, és a dir, l'autoritat; la secció política, encarregada d'exercir la repressió al camp (controlada per la Gestapo); la secció de detenció, que s'ocupava dels registres, la classificació dels presoners o la gestió dels comandos; i la secció administrativa, que controlava la tresoreria, els subministraments i la infermeria. Cada barracó i comando, a més a més, tenia el seu *kapo* —que sovint era un pres comú o el deportat més veterà—, que escollia els seus subordinats, mantenia l'ordre i esdevenia el darrer esglaó de la cadena de transmissió de les ordres.

Explica Rosa Toran que

[...] el ritual per als deportats que arribaven als camps era el mateix: registre, afaitada, desinfecció i vestimenta del pijama de ratlles que duia el triangle de color indicador de la categoria, amb la inicial del país i amb el número de matrícula a sota. A continuació eren allotjats en un barracot per complir la quarantena, període de temps no definit que servia per allisonar-los, posar-los a prova i adjudicar-los a un comando de treball. El barracot, de fusta, feia aproximadament 50 x 7 metres i podia allotjar fins a 2.000 deportats; disposava de dues estances: l'una destinada a menjador, però que no s'usava amb aquesta finalitat sinó com a espai privilegiat per als capos, i l'altra, dedicada a dormitori, amb lliteres de fusta de tres pisos, en jaços de palla. Però aquestes condicions acostumaven a ser molt pitjors: dormir directament a terra o encabir tres o quatre persones en una llitera. La rutina diària era extremadament repetitiva: neteja personal i del bloc i revista a l'Appellplatz [la plaça central del camp], concebuda també com una forma de càstig si s'allargava per raons diverses, cerimònia que es repetia en retornar del treball. La sortida en formació de cada comando cap al lloc de treball, a l'interior o a l'exterior del camp, prologava una llarga i dura jornada, només interrompuda pel repartiment de la sopa del dinar [...]. L'enviliment envoltava tots els instants del dia i la nit dels deportats i deportades, però el martiri quotidià en- cara podia arribar a ser més traumàtic, amb els càstigs i les execucions programats com a espectacle o l'amenaça constant de les malalties que s'ensenyorien dels camps com flagells bíblics.¹⁹

¹⁹. Rosa TORAN, *Els camps de concentració nazis*, p. 157-158.

MAUTHAUSEN I ELS REPUBLICANS ESPANYOLS

El *lager* de Mauthausen obrí les seves portes el març del 1938, tot i que no rebé els primers presoners fins al mes d'agost. Fou el primer camp creat fora d'Alemanya, pensat inicialment per a recloure-hi els opositors al recent Anschluss (l'annexió d'Àustria a Alemanya) i explotar la propera pedrera Wienergraben, gestionada per la DEST, el consorci industrial de mà d'obra esclava de les SS. Un primer grup d'homes, provinent de Dachau, en foren els primers ocupants. La mida i la capacitat de Mauthausen anaren variant amb els anys i, de fet, quan hi arribaren els primers republicans catalans i espanyols, el 1940, la monumentalitat del camp estava encara en una fase inicial, ja que calia una gran quantitat de treballadors per a aixecar els murs de pedra, construir els edificis de les SS, empedrar l'enorme plaça central (l'Appellplatz), aplanar els terrenys, bastir la presó, anivellar els graons que conduïen a la pedrera (fins a cent vuitanta-sis)... però també per a encabir-hi els milers i milers de deportats que progressivament anaven arribant-hi i que assoliren la xifra de cent noranta mil persones.

Inicialment, Mauthausen²⁰ era un camp de tipus II (per a presoners que es considerava que era difícil però possible recuperar en algun moment, a diferència dels interns als camps de tipus I, que sí que es considerava que podrien redimir-se, sempre segons la lògica nazi), però a partir del 1940 esdevingué de tipus III, reservat a «delinqüents habituals i elements antisocials incapaços de rehabilitació»; en aquest cas, només es contemplava que treballassin fins a l'extenuació o que morissin. I és que, tenint en compte el tipus de treball a què eren condemnats els deportats que hi anaven a parar —ja fos al camp mare, ja fos als seus diversos subcamps i comandos—, Mauthausen tenia el sobrenom de *Knochenmühle*, és a dir, 'tritador d'ossos'.

Mauthausen arribà a tenir trenta-nou camps annexos repartits per tot Àustria, com Ebensee,²¹ Melk,²² Sankt Lambrecht, Linz,²³ Passau, Steyr,²⁴ Hartheim²⁵ o Gusen.²⁶ De les desenes de milers de persones que hi passaren, es calcula que més de noranta mil hi

²⁰. *KZ-Gedensktäte Mauthausen* (2020) (en línia), Mauthausen (Àustria), KZ-Gedensktäte Mauthausen. Disponible a: <www.mauthausen-memorial.org> (consulta: 1/6/2020).

²¹. *KZ Gedenksstätte Ebensee* (?) (en línia), Ebensee (Àustria), Zeitgeschichte Museum Ebensee. Disponible a: <www.memorial-ebensee.at> (consulta: 1/6/2020).

²². *Melk Memorial* (2020) (en línia), Melk (Àustria), Zeitshistorisches Zentrum Melk. Disponible a: <www.melk-memorial.org> (consulta: 1/6/2020).

²³. *Voest Alpine Zeitgeschichte Museum* (?) (en línia), Linz (Àustria), Voest Alpine Stahlwelt GmbH. Disponible a: <www.voestalpine.com/zeitgeschichte> (consulta: 1/6/2020).

²⁴. *Mauthausen Komitee Steyr* (2010-2020) (en línia), Mauthausen (Àustria), Mauthausen Komitee Steyr. Disponible a: <www.mkoe-steyr.net> (consulta: 1/6/2020).

²⁵. *Lern- und gedenkort schloss hartheim* (2013) (en línia), Alkoven (Àustria), Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim. Disponible a: <www.schloss-hartheim.at> (consulta: 1/6/2020).

²⁶. *Gusen Memorial Committee* (?) (en línia), Gusen (Àustria), Gusen Memorial Committee. Disponible a: <www.gusen.org> (consulta: 1/6/2020).

moriren, segons els recomptes més fidedignes: de vuitanta-una mil, se'n coneixen el nom i la filiació i estan inscrites a la Sala dels Noms del Memorial per a les víctimes que hi ha al camp en l'actualitat, inaugurat el 2013.²⁷

És que Mauthausen es convertí en un dels *lager* més mortífers quan, a partir del 1941, s'inicià la construcció de les famoses cambres de gas, l'objectiu de les quals, juntament amb altres actuacions (com els forns crematoris), era matar sistemàticament grups nombrosos de deportats i després fer-ne desaparèixer qualsevol rastre. El camp tenia, els darrers mesos de guerra, més de vuitanta mil interns, dels quals es té constància que en moriren uns quaranta-cinc mil; això es deu al fet que fou el destí últim d'evacuacions d'altres camps més propers a la línia del front, fet que causà literalment un amuntegament de presoners que feu que patissin encara més les dures condicions de treball, la manca d'aliments, la propagació de malalties i els assassinats en massa. De fet, Mauthausen fou el darrer camp de concentració d'Europa a ésser alliberat i també l'últim on es produí un gasejament, el 28 d'abril de 1945.

El testimoni d'un dels supervivents, Prisciliano García, referent al moment de l'alliberament dels camps, en aquest cas de Dachau, és certament esborronador:

Cuando el campo fue liberado por las tropas aliadas, se tomaron medidas higiénicas que atajaron rápidamente la enfermedad. Por aquellos días, había montones, como de dunas, de cadáveres apilados en posturas grotescas junto a los hornos crematorios. La

falta de combustible, el deterioro por el uso ininterumpido de estos ingenios, pero, sobre todo, era la cantidad ingente de muertos la que más explicaba la acumulación de candidatos a la incineración diaria al rebasar el alcance de sus posibilidades. La escena era tan espeluznante que no era fácil contemplarla. La vista entonces se te empañaba en seguida, incluso para los que, como más veteranos, estábamos ya curados de todo tipo de espantos y calamidades humanas. Las tropas liberadoras hicieron venir civiles del pueblo de Dachau, que cargaban los cadáveres en carros y los paseaban por el pueblo para que todos los habitantes del lugar pudieran ver los crímenes que a pocos pasos de sus viviendas se habían cometido.²⁸

Abans hem anomenat, també, Gusen. Aquest subcamp, tot i dependre orgànicament de Mauthausen, per la seva singularitat acabà superant-lo pel que fa al nombre de deportats. Se n'inicià la construcció el desembre del 1939 amb quatre-cents presoners de Mauthausen mateix, en un espai situat entre les localitats de Sankt Georgen i Langenstein, a tocar de la pedrera de Kastenhofen. Pocs mesos després ja disposava dels primers barracons i la filferrada electrificada, i hi foren enviats els primers quatre-cents vuitanta presoners —un grup de sacerdots i condemnats austríacs i alemanys—, que moriren ràpidament a causa de la duresa del treball a la pedrera i a la fàbrica de maons de Lungitz. A finals del 1941 els deportats a Gusen eren ja vuit mil cinc-cents i superaven, doncs, els set mil cinc-cents de Mauthausen. Això coincidí també amb el moment en què el camp va rebre la qualificació de tipus III i bastí el seu propi forn crematori.

²⁷. Andreas KRANEBITTER i Ralf LECHNER, *Memorial Book for the Dead of the Mauthausen Concentration Camp and its Subcamps*, Viena, New Academic Press i Association for Remembrance and Historical Research in Austrian Concentration Memorial Camps, 2016.

²⁸. Prisciliano GARCÍA GAITERO, *Mi vida en los campos de la muerte*, Lleó, Edilesa, 2005, p. 164.

Gusen fou la darrera parada en el llarg i cruel periple de molts dels exiliats republicans; d'entre els calderins, set hi moriren i només un aconseguí sobreviure-hi. Allà es construí la trituradora de pedra més gran d'Europa, amb la participació de molts dels catalans i espanyols que hi foren enviats, més de dos mil. S'extreia pedra de tres pedreres situades al voltant del camp; els membres de les SS també obligaren els deportats a construir una línia ferroviària que unís el camp amb l'estació més propera; els feren aixecar el pont de Schleppbahnbrücke, que encara existeix actualment, en només un dia i una nit, el 15 de setembre de 1941; més endavant, el 1943, i en consonància amb el canvi de rumb que prenia la guerra, s'ampliaren les instal·lacions per a encabir-hi fàbriques de peces de motors d'avió o de bucs;²⁹ i, encara, els darrers mesos del conflicte bèl·lic, els alemanys manaren excavar grans túnels per a amagar-hi la indústria de guerra existent, amb l'enorme cost en vides humanes que això significà i que exigí que s'obrissin dues extensions del camp: Gusen II i Gusen III. Al final de la guerra, a Gusen i hi havia uns dotze mil presos; a Gusen II, dotze mil cinc-cents; i a Gusen III, dos-cents setanta-quatre. Hi moriren unes trenta-set mil persones.

Dels aproximadament deu mil republicans enviats als *lager*, uns set mil ho foren a Mauthausen i a Gusen. És per això que dediquem més atenció a aquests camps, que són, a més a més, per on passaren dotze dels calderins que patiren la deportació. Els republicans eren un grup amb unes característiques diferenciades, sobretot pel que fa a l'experiència de lluita política prèvia i a la creació i el manteniment de xarxes de solidaritat.

Perquè molts d'ells, quan ingressaren a Mauthausen el 1940, ja havien viscut tres anys de guerra i un d'internament en camps de diversa índole. Només creuar la frontera francesa, havien estat conduïts a llocs com Argelers, Sant Cebrià, Barcarès o Setfont, on no disposaven d'aigua potable, hagueren d'improvisar cabanes a la sorra de les platges, vivien amuntegats, hagueren de combatre com pogueren el fred, els polls i la fam, patiren malalties que s'escampaven sense aturador i aguantaren la brutalitat dels guardes senegalesos.

Foren gairebé mig milió de persones les que creuaren la frontera l'hivern del 1939, en l'èxode més gran de la història del país, que el Govern francès no havia previst de cap de les maneres. Sense recursos i sense saber què fer, les autoritats gal·les desplegaren pel territori cinquanta mil homes, comptant-hi guardes republicans, gendarmes, soldats senegalesos i metropolitans, i funcionaris estatals. Però no actuaren amb la mateixa diligència per a acomodar, alimentar i tractar els refugiats. I és que, a banda, els espanyols (també els catalans del sud) eren vistos amb por per la societat francesa, que els relacionava amb els estereotips de menjacapellans i guerrillers perillosos, sovint també amb l'estigma de considerar-los una colla de comunistes que els ho prendrien tot a la mínima que poguessin. L'historiador Albert Balcells va escriure que

[...] als prejudicis existents [...] com a immigrants pobres i incultes, es va sumar el temor a les epidèmies i als robatoris per part de soldats afamats i esparcats [...]. No sols va ser la premsa d'extrema dreta la

²⁹. No només la DEST controlava la producció i la mà d'obra esclava, sinó que grans companyies alemanyes també hi participaren. Per al cas de Gusen, la Steyr-Daimler-Puch AG i la Messerschmitt GmbH (que fabricaven armes i avions) posaren fàbrica al camp i se serviren dels deportats per a treballar-hi.

que incrementà la por envers aquells que presentava com a rojos perillosos, sinó també el diari més influent de Perpinyà: *L'Independant*. La hispanofòbia va aflo-
rar a desgrat del progrés de les forces esquerranes a
les eleccions del Front Popular el 1936 al Rosselló i
que una part de la població nord-catalana va manifes-
tar la seva actitud solidària amb els refugiats.

I ell mateix recull el testimoni escrit al diari del conegut fotoreporter Agustí Centelles, desesperat amb la situació que els havia tocat viure:

Avui fa cinc mesos que vam passar la frontera per entrar a França, aquesta França que tan malament s'ha portat amb l'Espanya republicana donant a milers de refugiats els tractes impropis del programa de què tan s'honoren de llibertat, igualtat i fraternitat. Ells, tan joiosos d'aquesta trilogia, han permès que milers d'homes restessin empresonats per les filferrades i les baionetes, vexats per la gendarmeria que ens diu soldats de xocolata, que et propina patades, empentes, insults, i sense medis per guarir-se de les enfermetats produïdes per aquest estat de vida, ferides encara dels fronts de combat d'Espanya.³⁰

Per a Centelles, poder sortir-ne a la tardor fou una benedicció:

Quina sort deixar el camp. No ensumar més suor de peus. No escoltar més discussions. Fugir de polls, de

la sarna i de les diarrees. Perdre de vista els quadros de les cues dels malalts, a l'espera de ranxo. Fugir lluny dels indesitjables, que són molts. No veure més enyorances, trastocats, cretins. Quina sort sortir d'aquí i no tornar a escoltar l'«Allez, allez», ni «Pour toi», ni menjar l'infecte ranxo ni allunyar les mosques. Sols una cosa em dol: el deixar els amics, els veritables amics que tinc, companys d'exili que resten al camp.

Uns quants milers de persones, a la vora de quinze mil, moriren en aquells camps. Les pèssimes condicions en què es trobaven empenyeren a molts a tornar a casa, bo i saber que segurament acabarien en un camp de concentració o fins i tot afusellats (això, i la falsa promesa del règim franquista que qui no tingués les mans tacades de sang, no havia de témer res). «Per morir en aquest camp, que em mati Franco», recorda l'escriptor i periodista David Castillo que deia son avi justament quan prengué la decisió de tornar a casa després de la misèria viscuda; un Castillo que recrea la història dels refugiats en la novel·la *El tango de Dien Bien Phu*, que té com una de les peces centrals l'anomenat *Tango del camp d'Argelers*, una adaptació del tango *Esta noche me emborracho*, de Carlos Gardel, amb una lletra que sintetitzava la cruesa de la seva situació.³¹

El Govern francès pressionà, i molt, per a aconseguir que els refugiats tornessin a Espanya, fins i tot amb retorns forçats. Però es trobà que molts d'ells, tot i les gens plaents condicions dels camps, preferiren quedar-se. Davant la por de tenir tants militars concen-

³⁰. Albert BALCELLS, «Els camps de concentració a França. La trista història dels refugiats al país de la llibertat, la igualtat i la fraternitat», dins Josep Maria SOLÉ I SABATÉ (coord.), *La Guerra Civil a Catalunya*, vol. 6, *L'exili*, Barcelona, Edicions 62, 2007, p. 42-49.

³¹. David CASTILLO, *El tango de Dien Bien Phu*, Barcelona, Edicions 62, 2020. Una part de la lletra del tango deia: «Y hoy, que ni cagar podemos sin que venga un Mohamed, nos tratan como penados y nos gritan los soldados Allez... Allez... Vientos, chabolas incompletas, ladrones de maletas, arena y mal olor, ¡mierda por todos los rincones, sarna hasta los cojones, fiebre y dolor! Piojos y liendres a capazos sin fuerzas ya en los brazos y sin comer. Y alambradas para tropezar, de noche al caminar buscando tu "chalet". Y por todas partes donde vas, te gritan por detrás, Allez... Allez...».

trats majoritàriament en platges, que en qualsevol moment podrien revoltar-se, per sortir-ne esglauonadament però amb un control estricte els oferiren d'integrar-se, a tots els que tinguessin entre divuit i quaranta anys, a la Legió Estrangera, a Regiments de Marxa i, sobretot, a les Companyies de Treballadors Estrangers (CTE), que foren enviades arreu del territori francès per tal d'efectuar obres de fortificació, transportar béns, treballar en fàbriques de guerra o, senzillament, fer tasques de càrrega i descàrrega de material divers.

La crida, tanmateix, no tingué l'èxit esperat. Però la situació canvià, i molt, a partir de l'1 de setembre de 1939. Les autoritats, forçades per la invasió de Polònia, que portaria França i Anglaterra a declarar la guerra a Alemanya només dos dies després, es començaren a moure. Fins aleshores, les anomenades *democràcies occidentals* no havien valorat prou l'amenaça nazi i no havien fet cap gest, tampoc, envers els republicans espanyols, que sí que l'havien patit i que advertien repetidament que allò que havia succeït al seu país podria passar també a tot Europa. S'intentà fer complir un decret de l'abril que cridava a la militarització i, contràriament al que es podria esperar, es trobaren que molts dels qui eren als camps es prestaren a col·laborar, malgrat les reticències que mostraven. No fou pas, però, un gest d'heroisme, sinó una barreja de la simple necessitat de subsistència, per tal de sortir d'aquells espais i poder obtenir alguna gratificació, i la voluntat de lluita contra el feixisme.

Així, sense voler, molts catalans —entre ells, els calderins exiliats— es veieren immersos en una nova guerra, que els duria a tenir un paper més que destacat en la lluita contra els nazis, ja fos a primera línia del front, ja fos a la rereguarda o a la resistència contra l'invasor. En total, i segons dades d'Artur-Josep Escoriguel,³² en aquells moments uns cinquanta-dos mil republicans passaren a formar part de les CTE o de les unitats militaritzades de fortificacions, mentre que uns deu mil ingressaren a la Legió Estrangera i als Regiments de Marxa. Les estadístiques del SERE (Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles) indicaven, a inicis del 1940, que uns setanta mil refugiats treballaven per als francesos, quaranta mil dels quals en fàbriques i tallers, i quinze mil a la Legió Estrangera.³³ Hi havia unes dues-centes companyies espanyoles (*Compagnies de Prestataires*), d'uns dos-cents cinquanta homes cadascuna, que foren enviades majoritàriament a la línia Maginot (un sistema de fortificacions pensat per a aturar una possible invasió alemanya a la zona limítrofa entre ambdós estats), o bé a la frontera amb Luxemburg i Bèlgica.

Els francesos ens coaccionaven molt perquè ens alistéssim a les companyies de treball, al final ens vam apuntar a una companyia de construcció. Al cap d'unes setmanes ens van enviar al nord, estàvem en ple hivern de 1940 i ens van fer viatjar en un tren de càrrega, feia molt fred i se'ns enganxaven els cabells al gel dels taulons. La majoria dels treballadors estrangers érem espanyols, rebíem el sou de mig

³². Miguel Ángel SANZ, *Luchando en tierras de Francia*, Barcelona, RBA, 2006, p. 38. En tot cas, les xifres varien molt i diversos historiadors hi han dit la seva. Vegeu Secundino SERRANO, *La última gesta: Los republicanos que vencieron a Hitler (1939-1945)*, Madrid, Punto de Lectura, 2006, p. 133-134 i 679.

³³. Josep Maria SOLÉ I SABATÉ i Eduard PUIGVENTÓS LÓPEZ, *Els catalans a les guerres del món*, Barcelona, Ara Llibres, 2014, p. 196.

franc i més bona alimentació que als camps de refugiats [...]. La feina era molt dura sobretot perquè aquell hivern va ser molt fred: primer vam haver d'acabar de construir les barraques on ens havíem d'instal·lar, eren plenes de neu i la feina era molt pesada. Una vegada acabades ens van dur a fer trinxeres i cases mates a la Línia Maginot [...]. A la zona on ens van destinar feia tant de fred que havíem de trencar el gel amb dinamita. Mentre treballava en l'emplaçament d'una formigonera vaig reliscar i vaig caure, em van portar a un hospital de primera línia. Allí vaig poder veure com amb una excavadora obrien dos valls, en un hi enterraven els alemanys i en l'altre els francesos, sols els diferenciaven els cascs. Se sentia la fortor dels morts.³⁴

Aquesta darrera línia, escrita pel rubinenc Joaquim Aragonès, es refereix a la primavera del 1940. I és que l'estat de *drôle de guerre* ('guerra de broma', expressió per a definir els mesos de calma tensa al front, amb poques escaramusses i sense operacions militars a gran escala) s'acabà pràcticament de la nit al dia: amb una maniobra ràpida i precisa, els alemanys ocuparen Holanda i Bèlgica i esquivaren la inexpugnable línia Maginot. Al cap de poques setmanes els francesos es rendiren, i la imatge de Hitler i els seus acòlits a París, enmig d'una desfilada victoriosa, així com la de l'evacuació a corre-cuita de milers d'homes vençuts a les platges de Dunquerque, han quedat, ja, per a la història. França havia estat ocupada i, inicialment, dividida en dos: les parts nord i oest eren controlades

directament pels alemanys, mentre que al sud i part de l'est del país s'hi establí un govern col·laboracionista dirigit pel general Pétain, l'antic heroi de guerra, amb capital a Vichy.

La derrota no se circumscribí només als francesos. Cinc mil morts i unes desenes de milers de presoners marcaren el destí dels republicans espanyols. Però sense el suport de cap govern o institució, foren ràpidament enviats a *frontstalags* i *stalags*³⁵ per a fer les feines més dures. En poques setmanes, molts d'ells acabarien sent interrogats per la Gestapo i enviats als temuts camps de concentració.

Amb dos terços del país ocupats per Alemanya i la zona lliure comandada pel govern col·laboracionista de Pétain [...], els refugiats republicans van ser considerats elements perillosos per a la seguretat pública i foren sotmesos a estricta vigilància per part de la policia. Romandre a la zona del país no ocupada no significava seguretat, ateses les amistoses relacions oficials del règim de Vichy amb l'Espanya de Franco i amb les autoritats d'ocupació, de manera que, en realitat, els refugiats van esdevenir ostatges del govern, que no desitjava altra cosa que deslliurar-se dels estrangers, reclamats per uns i altres. L'ambaixada d'Espanya no deixava de pressionar per aconseguir extradicions de refugiats significats i la policia espanyola estava autoritzada a fer incursions fins a Biarritz, mentre que els alemanys reclamaven la transferència dels comunistes actius a la seva zona de control i

³⁴. Josepa GARDENYES PEDROL, *Joaquim Aragonès: De Rubí a Mauthausen*, Mataró, Llibres a Mida, 2014, p. 86.

³⁵. Els *stalags* eren els camps de presoners de guerra en els quals se'ls classificava i enviava a fer treballs forçats, a la indústria o bé a altres camps de concentració. Un *frontstalag* era un d'aquests camps situat immediatament després de la primera línia de foc. Si mirem qualsevol de les *Liste officielle de Prisonniers français d'après les renseignements fournis par l'Autorité militaire allemande* publicades pel Centre National d'Information sur les Prisonniers de Guerre, hi consta al final un llistat de *frontstalags* en territori francès amb la seva numeració i localitat: en sumen una seixantena.

malraven per impedir l'emigració dels qui podien ser susceptibles de dur a terme accions hostils des de l'estranger.³⁶

Els refugiats catalans i espanyols patiren, doncs, la col·laboració existent entre les autoritats alemanyes i espanyoles, que havien subscrit acords pel que feia a extradicions, enviament de material, suport a l'Abwehr (els serveis secrets alemanys) a Espanya i fins i tot, recordem, s'envià la famosa División Azul a combatre contra l'URSS al costat del nazisme. Aquelles dones i homes eren una pedra a la sabata i el règim franquista optà per cedir-ne el destí als alemanys, que, com hem vist, els empraren com a mà d'obra esclava amb la seva pròpia identificació. Molts d'ells anaren a parar, amb els mesos, a presons franceses, *stalags*, companyies de treball, *lagers* com Mauthausen, Dachau, Flossenbürg, Neuengamme, Ravensbrück (les dones) i altres camps i comandos, o bé foren transferits a l'organització Todt per a treballar en les fortificacions de l'Atlàntic o en fàbriques de material de guerra. S'havien convertit en apàtrides i enemics polítics en una Europa dominada pel feixisme. El testimoni de qui fou president de l'Amical de Mauthausen, el cornudellenc Joan Escuer Gomis, revela aquest llarg i dolorós procés que, en el seu cas, acabà a Dachau el 1944:

En aquest camp (Setfont) hi vaig estar des del dia 18 d'octubre [de 1939] fins al 14 de febrer de 1940, en què em van incorporar per força en una Companyia de

Treballadors Estrangers, la 218, destinada a Saint Medar-en-Jalles, als afores de Bordeus. En aquesta companyia, hi vaig estar fins al 24 de juny de 1940. Com que les tropes d'ocupació alemanyes eren a pocs quilòmetres d'aquesta capital i jo no volia caure a les urpes dels nazis, vaig agafar el tren pel meu compte, en direcció a Toulouse; en arribar a aquesta capital, els gendarmes francesos ens van fer baixar del tren a tots els republicans espanyols i ens van concentrar al camp de futbol. El dia 27 de juny ens van traslladar al camp de concentració de Bram i el dia 29, dos dies després, altre cop internat al camp d'Argelers. En aquest camp hi vaig estar fins al 18 d'octubre de 1940, data en què vaig ser incorporat al 142 Grup de Treballadors Estrangers i destinat al camp de l'exèrcit francès ubicat a Rivesaltes fins al 8 de maig de 1941. A petició pròpia, vaig ser traslladat al 641 Grup de Treballadors Estrangers a Saint-Astier, a 18 quilòmetres de Périgueux, on hi havia el meu germà Enric i vaig voler ajuntar-me amb ell. El dia 16 de setembre de 1941, un grup de 50 espanyols vam ser entregats a les autoritats nazis i enviats a Saint Nazaire (Loire Atlantique) per a la construcció de la base submarina. Internat al camp Franco fins al 4 de juliol de 1942, en què la Gestapo em va arrestar. A partir d'aquí ja és una altra història.³⁷

Tots els presoners que feien els alemanys a l'Europa occidental eren primer enviats a *stalags* per tal de ser classificats. Era l'avantsala de la deportació, on coincidien resistents, jueus, militars i tota persona con-

³⁶. Rosa TORAN, «Introducció», dins *Mauthausen: Crònica gràfica d'un camp de concentració*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya i Viena, 2002, p. 27-29.

³⁷. Joan ESCUER GOMIS, *Memorias de un republicano español deportado al campo de Dachau*, Barcelona, Amical de Mauthausen, 2007, p. 85-86.

siderada enemiga del Reich. De cadascun d'aquests camps en sortien combois cap a l'est amb homes i dones que, tractats moltes vegades com a bestiar, arribaven a la destinació final (un camp) al cap d'uns dies de dur viatge.

Primo Levi, per a posar un exemple molt conegut, deixà per escrit la seva experiència a l'*stalog* de Fossoli (nord d'Itàlia), un camp gestionat a partir del 1943 per les SS (es trobava dins el territori sota control de la República Social Italiana de Salò) i que del gener al juliol del 1944 fou lloc de pas cap a Dachau, Flossenbürg, Buchenwald i Auschwitz.

Havia estat capturat per la milícia feixista el 13 de desembre de 1943 [...]. Com a jueu em van enviar a Fossoli, a prop de Mòdena, on un camp de concentració immens, destinat anteriorment als presoners de guerra anglesos i americans, anava recollint els que pertanyien a les nombroses categories no grates al govern feixista republicà acabat de néixer. Al moment de la meua arribada, és a dir, a finals de gener de 1944, els jueus italians al camp eren uns cent cinquanta, però al cap de poques setmanes el seu nombre va arribar a més de sis-cents. Es tractava en gran part de famílies senceres, capturades pels feixistes o pels nazis per imprudència o com a conseqüència de delacions [...]. El matí del dia 21 [de febrer] es va saber que l'endemà els jueus marxarien. Tots, cap excepció. També els nens, també els vells, també els malalts. Cap a on, no se sabia. Calia preparar-se per a quinze dies de viatge. Per cada un que faltés a l'ordre de presentar-se se n'afusellarien deu. Només una minoria d'ingenus o d'il·lusos es va obstinar a mantenir l'esperança: nosaltres havíem parlat llargament amb els pròfugs polonesos i croats i sabíem què volia dir marxar.

Colpejats, comprimits en vagons de mercaderies, amb fred, set i tota mena d'incomoditats, els fou anunciada la seva destinació, Auschwitz, aleshores encara un nom sense significat. «De les quaranta-cinc persones del meu vagó, només quatre vam tornar a veure les nostres cases; i va ser de molt el vagó més afortunat».³⁸

Un testimoni més proper i colpidor és el de Neus Català, qui parla de l'experiència al camp de Compiègne (França) després d'haver passat dos mesos a la presó de Llemotges:

Un tren que se dirige hacia el este, y otro que llega. En el segundo llegamos un grupo de cincuenta mujeres de la cárcel. En el primero va mi marido camino de la muerte. Por la aspillera de su vagón me pudo entrever. ¡Qué nos gritaríamos en nuestro último adiós, que hasta a un SS, uno de esos monstruos, se le cayeron las lágrimas! [...]. Así fue mi llegada al campo de Compiègne, al norte de París, en un lugar llamado Royallieu (lugar real). En este campo se concentraban docenas de miles de presos para transportarlos a los campos de exterminio. Allí se encontraron madres con hijas que no sabían que corrían la misma suerte [...]. Allí se abrazaban adorables ancianas, mujeres adultas y militantes jovencitas de un mismo partido o sin él [...]. De allí saldríamos, hacia Ravensbrück, Coloma Serós, Carmen Cuevas, Amalia Perramón, Sole, Hermínia Martorell, Rosita da Silva, Alfonsina Bueno, Sabina González y su madre Carmen Bartolí, Carlota Olaso, Rita Pérez y otras que no tuve tiempo de conocer. Cinco días estuvimos esperando y vislumbrando que lo que habíamos sufrido no era nada para lo que nos esperaba. Hacinadas, vivíamos de un cuarto de pan y de agua por día, para beber y lavarnos.

³⁸. Primo LEVI, *Si això és un home*, Barcelona, Edicions 62, 2002, p. 22-23 i 28.

Sin higiene y sin aire, aquello fue la antesala de la muerte. Leída nuestra sentencia, sin pasar juicio, acorraladas en un patio, el oficial SS que hacía de juez y de fiscal me comunicó lacónicamente: «Condenada a trabajos forzados a perpetuidad» [...]. Al día siguiente seríamos embarcadas casi 1.000 mujeres en vagones de ganado; 80 mujeres en cada vagón. Eran los últimos días de enero del 44, helado y triste. Nuestros bártulos: un cubo de carburo vacío para nuestras necesidades, que se vertía constantemente encima de un puñado de paja, por litera. Una aspillera de 50 x 30 cm nos suministraba el aire que por turnos íbamos a respirar. Sin comer y sin beber, así estuvimos tres días. Francia ya quedaba lejos [...]. En terreno alemán se cerraba el cepo con todos sus dientes.³⁹

Bremen, Langsdorf, Sandbostel, Fallingbostel, Hemmer, Dortmund... La llista d'*stalags* és ben llarga. Cruenta. Dura. Els calderins que patiren la deportació passaren per sis d'aquests camps, a l'espera d'anar a parar a Mauthausen o Gusen: el V-D d'Estrasburg (França), el VIII-C de Sagan (avui dia Żagań, Polònia),⁴⁰ l'XI-B de Fallingbostel (Alemanya),⁴¹ el XII-D de Trier (França), el XVII-A de Kaisersteinbruch (Àustria) i el XVII-B de Kreims (Àustria).⁴² La majoria funcionaren fins a la fi de la guerra, de manera que acolliren milers i milers de presoners i refugiats a l'espera de ser enviats a camps de treball o d'extermini, sovint amb unes circumstàncies nefastes i sent tractats de la mateixa manera inhumana, vexatòria i violenta que trobarien a *posteriori*.

Així, el trajecte era ja un advertiment de les condicions que es trobarien als camps: amuntegament, insalubritat, violència, manca d'alimentació, cansament.

Pronto aparecieron los signos de asfixia y locura y, al parar el tren se armaba un ensordecedor grito de «¡Agua! ¡Agua!», pero los SS eran insensibles. Solamente en una ocasión en que el tren paró cerca de la frontera alemana, unas personas que oyeron nuestras súplicas lograron introducir algún litro del preciado líquido, pero pronto los SS se lanzaron contra nuestros benefactores a culatazos y latigazos, impidiendo que nos llegara más agua. Yo no tuve la suerte de que me alcanzara la bebida, pero sí la tuve al encontrar una rendija de unos 3 centímetros de ancho por unos 12 o 15 de largo, a la altura de mi boca de forma que, cuando notaba los signos de la asfixia, pegaba sobre ella mi nariz y mi boca y llenaba mis pulmones de aire fresco no contaminado.⁴³

Els primers trens carregats amb republicans espanyols començaren a arribar poc després de la rendició francesa, l'estiu del 1940.

Els combois de republicans cap a Mauthausen des dels *Stalag* van ser l'avançada de la deportació massiva i de treballs forçats des de l'oest. El primer comboi, amb 398 espanyols, va arribar el 6 d'agost de 1940 i el darrer amb un nombre important ho va fer el 19 de desembre de 1941, amb 342 homes. Entremig

³⁹. Neus CATALÀ, *De la resistencia y la deportación*, p. 46-47.

⁴⁰. VIQUIPÈDIA (2019), «Stalag VIII-C», a *Wikipedia: The Free Encyclopedia* (en línia). Disponible a: <https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Stalag_VIII-C&oldid=914110456> (consulta: 7/6/2020).

⁴¹. *Fallingbostel Military Museum E.V.* (?) (en línia), Bad Fallingbostel-Oerbke (Alemanya), Kevin Greenhalgh. Disponible a: <fallingbostel-militarymuseum.jimdofree.com/stalag-xib-357> (consulta: 5/6/2020).

⁴². *History of stalag XVII A* (?) (en línia), Kaisersteinbruch (Àustria), Museums- und Kulturvereis Kaisersteinbruch. Disponible a: <mukkai-sersteinbruch.wordpress.com/history-of-stalag-xvii-a> (consulta: 7/6/2020).

⁴³. Joan ESCUER GOMIS, *Memorias de un republicano español*, p. 177.

n'havien estat deportats 6.690 i, a partir de la primavera de 1942, van començar a arribar gradualment republicans de la resistència juntament amb els francesos, tot i que la majoria no hi entraren fins als anys 1943 i 1944. En el darrer control del 4 de maig de 1945, quedaven al camp de Mauthausen i als seus annexos (Gusen I, II i III, Steyr, San Valentin, Ebensee, Donauhafen, Lenzing, Gunskirchen, Linz II i III) 2.184 espanyols, que van ser alliberats entre el 5 i el 7 de maig de 1945 per les tropes nord-americanes.⁴⁴

El que es trobaven quan finalment arribaven als camps era certament impactant. Joaquim Amat-Piniella, qui escriví el seu colpidor testimoni a K.L. Reich,⁴⁵ relatava:

[...] la primera impressió del camp va ser la d'entrar en una mena de castell fortificat; estava tot fet amb pedra picada de la pedrera de Mauthausen. Era un castell amb galeries i amb merlets. Era una fortificació amb unes parets de pedra de carreus, de granit. Allò no hi havia manera d'ensorrar-ho. La primera rebuda, desagradable de debò, va ser trobar-nos amb altres espanyols, que eren al camp des de feia uns quants mesos, i que eren veritables esquelets. Feien molta pena. Ens dèiem: «això serem nosaltres d'aquí un temps». Estaven completament desnudits, amb les cares plenes de crostes, de cops, de blaus. Tots coixejaven [...]. Vestits de qualsevol manera, amb draps, amb el fred que feia. Érem al mes de gener i aquell any no ho sé, però l'any següent vam arribar a 37 graus sota zero. Veníem en el tren tancats amb el forrellat i tot, en vagonets de càrrega [...]. Amb una fam que ens arborava, cansats, rebentats. De cop i volta,

un matí, el tren es para una estona, però com que s'havia parat moltes vegades durant hores i hores no en vam fer cas. De sobte vam començar a sentir el soroll de les portes que s'obrien, rac, rac, i una cridòria com si fos de lladruc de gossos. Eren els SS que, amb cops de culata i puntades de peu, ens feien baixar dels vagonets. Ens feien saltar i quèiem, i vingia, a formar! Amb un fred que feia! Era un fred terrible [...]. Així, amb els cops de culata i les puntades de peu vam començar a pujar aquella pujada; anàvem mig morts. I arribem al camp i ens trobem amb l'espectacle dels que ja hi eren, que semblaven cadàvers. I tots vingia a dir-nos: «no sabéis dónde habéis caído». I aleshores va venir el canvi de roba. Ens van fer passar per les dutxes de desinfecció i ens van fer treure tot el que portàvem, tot, tot. I ens van dur una mena de pijames fets amb una roba ratllada de cotó. Estaven foradats i recosits per tot arreu. A molts encara s'hi veia la sang perquè els havien dut gent que havia estat afusellada, assassinada. Encara s'hi veien els forats dels trets. Després ens van prendre la filiació i ens van repartir per les barraques [...].⁴⁶

L'esperança d'algun d'ells que el patiment viscut fins aleshores s'esvaís, s'esfumà de seguida. «Arribava el nostre calvari a la seva fi? Malauradament, no feia sinó començar».⁴⁷ A la majoria els esperava una existència de transport de pedres i fustes, de gana, de fred, de malalties i maltractaments.

Amb una mitjana de pes de 40 quilos, per als deportats la mort era omnipresent, des del primer fins al darrer dia de l'internament, per bé que les condicions de treball i subsistència van acabar amb la majoria

⁴⁴. Rosa TORAN, «Introducció», dins *Mauthausen: Crònica gràfica d'un camp de concentració*, p. 53-55.

⁴⁵. Joaquim AMAT-PINIELLA, *K.L. Reich*, Barcelona, Edicions 62, 2005.

⁴⁶. Rosa TORAN, *Els camps de concentració nazis*, p. 159-160.

⁴⁷. Montserrat ROIG, *Els catalans als camps nazis*, p. 214.

dels republicans en un mateix lapse de temps, a partir dels sis mesos i fins a un any. Aproximadament un 65% dels deportats espanyols moriren, sobrepasant així el percentatge del 43,5% dels altres deportats de Mauthausen. De la majoria dels espanyols assassinats, un 83% ho foren a Gusen [...]. Després del terrible període del segon semestre de l'any 1941 fins als propers sis mesos de l'any següent, 1944 va ser l'any en què van morir més republicans a Mauthausen i els seus comandos.⁴⁸

I això era perquè, a mesura que avançava la guerra, s'havia d'accelerar la producció i calia mà d'obra, però pràcticament l'única disponible al territori ocupat pels nazis era la dels deportats, així que es determinà una nova organització del treball a partir del 1943: es multiplicaren els comandos de treball per tal d'ésser enviats, també, a indústries d'armament, mines o vies de comunicació.⁴⁹ Fou el moment en què a Gusen es construïren les fàbriques subterrànies (amb el consegüent augment de la mortalitat). Treball fins a l'extenuació. Confinament de milers de presoners en barracons insalubres i incòmodes. Epidèmies. Fam. Fred. Mort.

La classificació dels espanyols era absolutament contradictòria, ja que duïen el triangle blau dels apàtrides (oficialment, emigrants), però amb una S de *Spanier*, 'espanyol'. Més concretament, però, eren els *Rotspanier*, els rojos espanyols.

Els republicans internats a Mauthausen no pertanyien a la majoria de les categories que eren comunes als camps [...] i no van ser castigats per activitats antinazis concretes, sinó que van quedar assenyalats com a apàtrides enemics del Reich, no reeducables [...].⁵⁰ A diferència dels deportats i exterminats en funció de la seva pertinença a un grup racial, com els jueus o els gitanos, o a una confessió religiosa, com els testimonis de Jehovà, o a una pràctica personal determinada, com els homosexuals, els republicans internats a Mauthausen ho van ser en funció d'una categoria especial i no atorgada a cap altre col·lectiu [...]. Malgrat que no eren un grup homogeni des del punt de vista polític i ideològic, els republicans van quedar uniformitzats com a grup compacte per l'enemic nazi, que els va atorgar a tots la categoria de *Rotspanier* (roig espanyol). El seu denominador comú

⁴⁸. Rosa TORAN, «Introducció», dins *Mauthausen. Crònica gràfica d'un camp de concentració*, p. 59.

⁴⁹. Si fins al 1942 el treball als camps era entès merament com un forma de càstig o fins i tot d'extermini perquè la repressió es considerava més important que no pas el rendiment econòmic, a partir d'aleshores la situació es capgirà, a causa del canvi de tendència a la guerra i les primeres derrotes alemanyes: «Fou aleshores que els líders nazis desenvoluparen un pla per emprar els camps de concentració de presoners per a la indústria de guerra alemanya». Vegeu: KZ-Gedenkstätte Mauthausen (2020) (en línia). Disponible a: <www.mauthausen-memorial.org/en/History/The-Mauthausen-Concentration-Camp-19381945/Forced-Labour-in-the-Quarries> (consulta: 4/4/2020).

⁵⁰. Una ordre del cap de la Gestapo, Heinrich Müller, del 25 de setembre de 1940, anunciava que «los excombatientes extranjeros de las Brigadas Internacionales republicanas, así como los ciudadanos españoles que, en los países enemigos, especialmente en la Francia ocupada, han sido detenidos o internados, serán, por orden del Führer, sacados de las prisiones de guerra y puestos a disposición de la Gestapo y conducidos a los campos de concentración correspondientes». Aquest autoritzava la policia política, doncs, a recercar-los per tots els *stalags* i enviar-los als *lagers*; de manera poc casual, aquesta disposició coincidiria amb la visita que Serrano Súñer, cunyat de Franco i aleshores ministre de Governació, feu a Berlín amb una delegació de falangistes. Veg. Decret 5760/38-IV A2, conservat a l'Arxiu de Documentació de la Resistència Austríaca (DÖW), núm. 19.728, i a l'Arxiu Federal d'Àustria, B. Nr. 5740/38-IVA2. R58/265. Extret d'Esteban GONZÁLEZ LOPÉZ i Rosa RÍOS CORTÉS, «Brigadistas sanitarios en la guerra de España. De la solidaridad internacional a los campos nazis», dins Eduardo HIGUERAS, Ángel Luis LÓPEZ VILLAVEVERDE i Sergio NIEVES CHAPES (coord.), *El pasado que no pasa: La guerra civil española a los ochenta años de su finalización*, Conca, Ediciones de la Universidad de Castilla la Mancha, 2020, p. 425.

era la seva trajectòria antifeixista i la categoria de refugiats desemparats, apàtrides a la fi, i per tant privats de l'abric d'ordenaments jurídics que, des de la formació dels estats moderns, protegeixen les persones com a membres d'aquesta entitat.⁵¹

Segurament per aquesta trajectòria antifeixista, capacitació i esperit de solidaritat, alguns d'ells aconseguiren ocupar alguns càrrecs (des dels quals tenien cura dels seus companys) i vulnerar algunes de les estrictes normes que regien el camp. A més a més, a partir del 1943, quan arribaren resistents francesos, s'enfortí la lluita clandestina i varen fer-la amb certa estratègia (com, per exemple, la salvaguarda de negatius fotogràfics efectuada per Francesc Boix i els seus companys de serveis a l'*Erkennungsdienst* o Servei d'Identificació, Antoni Garcia i José Cereceda, que acabarien essent indispensables per a incriminar els principals jerarques dels camps al Judici de Nuremberg).

Després de les dutxes i la primera presa de contacte, els deportats eren enviats, doncs, a les barraques. El supervivent Marcelino Constante explicava que

[...] el jefe de barracón llevaba el triángulo rojo de los presos políticos. De inmediato, le pusimos el apodo que le iba que ni pintado y que se iba a volver sinies-tramente popular: «Popeye». Llamó al intérprete y nos soltó un discurso interminable que me recordaba un tanto aquel que nos había dirigido Millán Astray en Pamplona, cuando la guerra de España. El intérprete

hablaba muy bien el castellano. Nos dijo: «Estáis aquí para morir. A los que se sorprende fumando, se les mata; a los que van a beber agua sin autorización, se les mata; a los que hablan demasiado alto o hacen ruido, se les castiga con veinticinco bastonazos; ningún extranjero puede plantar cara a un alemán, so pena de muerte». En resumidas cuentas, no teníamos más que un derecho, el de dejarnos matar. Nos resultó todo ello tan absurdo que al final del discurso nos echamos a reír.⁵²

Però de seguida s'adonaren que res del que els deia era broma, sinó la violenta i inhumana realitat.

De fet, els que ja feia temps que hi eren donaven els primers consells de supervivència als incrèduls i espantats nouvinguts: «Menja tant com puguis i treballa el mínim. Aquí una persona normal no aguanta més de 18 mesos». ⁵³ Si es va a l'hospital, no se'n surt. S'ha de formar, plogui o nevi. Has de fer tot el que et diguin; si protestes, t'apallissen. Les imatges d'homes lligats a anelles metàl·liques durant dos o tres dies, sense menjar ni beure, a la intempèrie, rebent cops; presoners lligats a barres de ferro comptant les fuetades de rebien dels SS; *kapos* o guardes fent la traveta a presoners carregats amb pedres que els queien a sobre i els trinxaven; homes a qui ofegaven amb el contingut de les latrines; altres que eren enviats al torrent més proper a fer-hi petites preses, cosa que els endinsava en l'aigua glaçada durant hores; simulacres de mort a la forca; presoners que ja

⁵¹. Rosa TORAN, «Introducció», dins *Mauthausen. Crònica gràfica d'un camp de concentració*, p. 31-33.

⁵². Testimoni del deportat basc Marcelino Bilbao recollit a Mariano CONSTANTE i Manuel RAZOLA, *Triángulo azul: Los republicanos españoles en Mauthausen*, Saragossa, Gobierno de Aragón. Departamento de Educación, Cultura y Deporte i Amical de Mauthausen i Altres Camps, 2008, p. 37-38 [edició en pdf].

⁵³. Jacint CARRIÓ I VILASECA, *Manresa-Mauthausen-Gusen: Deportació i retorn d'un home compromès amb la llibertat*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 2001, p. 57.

no podien més i es llançaven a les filferades electrificades; moribunds coberts amb companys ja morts de camí als forns crematoris... I així podríem descriure desenes de tortures i actes d'una crueltat extrema, deshumanitzadora, que se succeïen dia a dia i que els alemanys i els *kapos* executaven amb fredor i fins i tot amb divertiment. Per a ells, tots els deportats, i entre aquests especialment els jueus, no eren persones i, per tant, tenien la superioritat moral —i física— de fer-ne el que volguessin.

Anar en formació a les pedreres a treure pedra, empènyer vagonetes, fer blocs de pedra o moure el molí per a fer grava. Construir vies de tren, descarregar vagons. Rebre insults, cops i vexacions. Treballar de les set o vuit del matí a les sis de la tarda, amb un sol i curt descans. Obligar-los a una higiene fictícia. Els SS es divertien fent-los llevar de nit, fuetejant-los si tenien polls, apallissant-los quan entraven borratxos als barracons. Mantenir-los hores i hores al sol o al fred de l'Appellplatz si no els sortien els números en els recomptes, o pel simple fet de tenir-los-hi. L'únic alliberament possible per a ells era la xemeneia, deien els SS. Represàlies davant els sabotatges. Roba apedaçada, aguantar el calçat amb cordes. Fer-los saltar pel conegut com el salt dels paracaigudistes, al capdamunt de la pedrera, de vuitanta metres. Emprar-los de carnassa per als gossos llop que acompanyaven sempre els guardes. El deportat Eusebio Pérez Martín explicava que:

En la cantera teníamos que subir piedras de 20 a 40 kilos en seis o siete viajes que ocupaban una jornada de trabajo de 12 horas diarias. En la mañana, a las 5:30 a.m. nos formaban y nos daban un café de bellotas

tostadas. Al mediodía, una patata hervida o un caldo sucio con cuatro nabos. En la noche, un pedacito de pan cuadrado. Para ocho personas nos daban un pan de 20 centímetros de largo por 10 de ancho. A veces, había un poco de mantequilla y hasta un pedazo de salchichón sin grasa, como sintético. Y otra vez, café de bellotas. La primera obsesión era el hambre que nos llevó a comer carbón, pues a alguien en sus delirios de hambriento se le ocurrió que la hulla del carbón tenía las mismas propiedades de la margarina. Nos metíamos en los bolsillos pedacitos de carbón sin que nos vieran.⁵⁴

El dia a dia dels deportats era asfixiant, i molts eren incapaços de resistir-ho. Qualsevol dia podia ser el darrer per a aquells cossos esquelètics cansats de tant treballar. I sabien que si no els matava la feina, els podia matar el fred, la fam, les malalties o el mateix sistema, ja que mostrar feblesa o decaïment podia significar ser enviats a les cambres de gas, ser assassinats en el moment en què es rendissin o bé ser conduïts a la infermeria per a servir de conillets d'índies dels experiments de metges i infermeres. En tot cas, i en paraules de Montserrat Roig:

[...] en realitat, totes les morts eren violentes als camps d'extermini nazis. Encara que hi morissis per disenteria, de tifus o simplement de gana o d'esgotament físic. Si no hi haguessin anat, cap dels nostres deportats no haurien mort tan aviat, tret de la possibilitat d'accident o de malaltia. És un fet: van ésser enviats als camps per a ésser-hi assassinats. Molts malalts van ésser morts encara que els restés un alè de vida. Durant mesos i mesos, el doctor Krebsbach, el cap SS de la infermeria, executava cada dia de

⁵⁴. Rosa TORAN, *Els camps de concentració nazis*, p. 162.

vint-i-cinc a cinquanta presos amb la famosa injecció de benzina a la regió cordial. La quantitat depenia del nombre de malalts que hi havia a la infermeria. Altres, a Mauthausen o a Gusen, desapareixien un bon dia dins del camió fantasma cap a Hartheim⁵⁵ [...]. Al camp de Mauthausen, sota la direcció del metge capità SS Krebsbach, hi fou instal·lada una cambra de gas asfixiant, camuflada a la sala de les dutxes. En aquesta sala, els detinguts hi eren asfixiats pel gas Zyklon B (àcid prússic). A més, un automòbil especial circulava entre Mauthausen i Gusen; durant el recorregut, els detinguts que hi havia a dintre eren gasejats.⁵⁶

Les condicions dels deportats, com podem imaginar, eren cada vegada pitjors. Cada cop camps més atapeïts, menys ració de menjar, més debilitat dels presoners. Els registres de Mauthausen indiquen que, només a l'abril del 1945, hi hagué més d'onze mil morts. Fins i tot els forns havien col·lapsat aquell mes de febrer, i els SS havien ordenat cavar una fossa comuna al nord del camp, propera a Marbach, on com a mínim deu mil cossos hi foren llençats. Amb les presses dels darrers mesos, moltes de les víctimes no foren ni tan sols apuntades, per la qual cosa el nombre total de morts no pot saber-se amb exactitud.

Només quan conegueren que els aliats estaven a punt d'arribar a Gusen i a Mauthausen, els deportats començaren a sentir-se més segurs, a entendre que el seu calvari arribava a la fi.

Va ser en aquell moment que vam sentir-nos lliures. Lliures de la mort, però, sobretot, de la por i del terror. Feia un parell de dies que els guardes de les SS havien abandonat el camp però ningú no sabia què passava més enllà dels murs. Els kapos i una desorientada guàrdia vienesa havien mantingut l'ordre fins aleshores. L'arribada dels americans era la garantia que la nostra captivitat s'havia acabat. Molts presoners varen marxar sense ni passar per la porta. Van saltar el mur, van trencar els reixats, van escapar camp a través. No volien arriscar-se a patir nous controls. Malalts i mutilats sortien de la infermeria. Alguns, gairebé s'arrossegaven: tothom volia presenciar l'alliberament. L'emoció al camp era gran. La cuina va ser assaltada; igualment la intendència i les barraques dels SS [...]. L'endemà va arribar la intendència americana. Portaven de tot: menjar, medicaments. Homes afamats varen llançar-s'hi sense control. L'abundància, després d'anys de misèria, va provocar més d'una mort per un fart. Els nostres cossos no estaven en condicions d'assumir tant menjar. Vaig procurar moderar-me, com van fer altres, però no tothom va saber mantenir el cap clar en aquell moment. Hi havia presoners al camp que, sense el suport de la xarxa de solidaritat interna, estaven molt més afamats que jo i davant de tanta vianda van embogir. Un cop alliberats, la majoria dels republicans vam decidir quedar-nos. Ens vam agrupar. Uns companys van preparar una bandera republicana. Era un moment solemne. Al mig de la plaça del camp, vaig començar a entonar l'himne de l'Exèrcit Popular de Catalunya.⁵⁷

⁵⁵. Hartheim era un castell proper a Mauthausen que funcionava com a subcamp. Quan a partir del 1941 s'inicià l'*Aktion 14f13*, una operació per a fer desaparèixer els malalts i dèbils dels camps de concentració, prengué un protagonisme inusual. Des del mes d'agost i fins al final de la guerra, rebé enviaments periòdics de presoners, entre els quals hi hagué 409 republicans, seleccionats pels metges de Mauthausen i Gusen. En arribar-hi eren asfixiats a les cambres i posteriorment eren conduïts a un crematori. La xemeneia de Hartheim era visible des de molta distància i sovint en sortia fum.

⁵⁶. Montserrat ROIG, *Els catalans als camps nazis*, p. 184-188.

⁵⁷. Jacint CARRIÓ I VILASECA, *Manresa-Mauthausen-Gusen*, p. 94-96.

Una bandera i un himne en record de la seva vida anterior, de la seva terra, de la família, del patiment viscut. S'acabava aquell horror, però continuaven les incerteses. Ara què? On anirien? En quines condicions? A què es dedicarien? Podien tornar a casa? Cada govern s'encarregava de reclamar els seus conciutadans, però en el cas dels espanyols aquesta premissa no es podia complir. Encara bo que el Govern francès, potser amb la voluntat de redimir una part de culpa, es feu càrrec d'ells. Però amb moltes limitacions, derivades de l'estat catastròfic del país després de la guerra, que empenyé els supervivents a treballar en feines sovint poc qualificades i molt dures que, en el seu estat de salut, es feien més complicades: miners, jornalers, paletes i peons.

L'experiència als camps els marcava de per vida, ja fos per complicacions de salut, per mantenir un caràcter adust i desconfiat, per dificultats per a formar una família o per pors i fantasmes que els perseguïen. Viure per a recordar, però també recordar per a viure. Alguns es quedaren a França; altres, amb els anys, es decidiren a tornar a Catalunya; i hi hagué qui la llosa dels fets viscuts l'empenyé a provar sort a Amèrica, Mèxic, l'Argentina o Veneçuela, entre d'altres. En tot cas, tal com relatava Edmon Gimeno, deportat a Buchenwald, Dora i Bergen-Belsen, «nuestros sueños, anhelos y evocaciones no sirvieron de gran cosa. El exilio continuó para muchos durante años y más años». ⁵⁸ I, amb els anys, per a molts d'ells, parlar-ne, relatar les experiències vitals, fou el millor homenatge als qui hi moriren, el major compromís amb la llibertat i la vida, i la millor manera de fer teràpia amb un mateix.

58. Josepa GARDENYES PEDROL, *Joaquim Aragonès: De Rubí a Mauthausen*, p. 132.

ELS DEPORTATS CALDERINS

Tretze foren els calderins que van ser deportats als camps de concentració nazis: una proporció alta, tenint en compte els poc més de cinc mil habitants que tenia Caldes de Montbui el 1936. Tots ells eren homes i la majoria havien lluitat, per grat o per força, en la Guerra Civil. Acabat el conflicte, es veieren obligats a creuar la frontera i exiliar-se a França, on malauradament els esperava una existència dura i incerta als camps de concentració, el rigor de l'hivern del 1939, la precària sortida dels camps amb les Companyies de Treballadors, la cruesa dels treballs de fortificació en zones frontereres amb Alemanya o Bèlgica i, finalment, la participació en la defensa d'una França que quedà de manera molt ràpida absolutament a la mercè d'unes tropes alemanyes més ben preparades, equipades i motivades.

Així doncs, la primavera-estiu d'aquell 1940 els calderins exiliats patiren la desgràcia de ser novament derrotats pel feixisme, que aquesta vegada els internà en *frontstalags*, primer, i en *stalags*, després, abans de patir la darrera deportació, la que duria a la mort deu dels tretze calderins. Dotze dels tretze anaren a parar, en primera instància, a Mauthausen, on tres d'ells hi moriren, els altres set van ser enviats a Gusen, on també traspassaren a causa dels maltractaments, el fred, la gana, les malalties, la duresa del treball esclau i les penoses condicions que hem comentat en les pàgines precedents.

Eren homes joves i estaven acostumats a treballs durs i constants: el més petit tenia vint-i-un anys en el moment de la mort, mentre que el més gran en comptava cinquanta-un; i exercien de pagesos, paletes, jornalers, peons... Però, tot i així, la seva condició de *Rotspanier* (i, per tant, d'enemics polítics del règim, sense el suport del seu estat d'origen) i les consignes

de treballar fins a l'extenuació són un element clau per a entendre el grau tan alt de mortaldat entre ells. De fet, set no visqueren més de deu mesos a partir de la seva arribada.

Només cinc de les tretze víctimes eren nascudes a Caldes, fet que demostra una certa mobilitat demogràfica i laboral, al mateix temps que presenta el municipi com a receptor de persones provinents de fora, tant de localitats properes (Barcelona), com de mitja distància (Maials, al Segrià; Vistabella del Maestrat, l'Alcalatén; Vilanova i la Geltrú, el Garraf) o de llarga distància (Beleigán, Lugo). Sis eren solters, cinc eren casats, i dels dos restants en desconeixem la situació civil.

Pel que fa a la deportació, excepte Pere Torrades, enviat a Dachau i Moschendorf, els altres veiem que passaren per Mauthausen, que era el camp on anaren a parar majoritàriament els republicans espanyols. I també copsem que vuit d'aquests dotze hi arribaren provinents dels *stalags* de Trier (4) i de Fallingbistel (4), ambdós a Alemanya però no gaire lluny de la França i els Països Baixos ocupats, cosa que reforça la idea que havien estat fets presoners en els fronts propers a Alemanya. Dels altres quatre, dos provenien de Krems-Gneixendorf (Àustria), un de Kaiserssteinbruch (Àustria) i el darrer d'Estrasburg (França).

Explicarem el que sabem de cadascun dels deportats a partir de diverses fonts d'informació, tant municipals, com nacionals, estatals i europees, i farem també un esment especial de la bibliografia sobre el tema. Acompanyarem cadascuna de les explicacions amb una o dues imatges de documents, fotografies o elements significatius per a la víctima; i de la relació de fonts d'informació emprades per a obtenir les dades.

En el cas de l'Arxiu Històric de Caldes de Montbui, la recerca se centrà en el padró del 1930 i les cèdules personals del 1934, i es descartaren altres fons en no trobar-hi documentació relacionada amb les víctimes o ser incompletes o inexistents (com la correspondència d'entrada i sortida o lleves, per exemple). La informació procedent d'aquest arxiu s'indicarà amb l'acrònim «AMCMO».

També es farà referència al Registre Civil de Caldes de Montbui, tant pel que fa a naixements com defuncions. En aquest cas, s'indicarà amb l'abreviatura «RC-CM» i el tom corresponent.

Una font d'informació primordial ha estat també la dels anomenats Arxius de Bad Arolsen (<<https://arolsen-archives.org>>), que contenen milions de documents digitalitzats provinents de l'International Tracing Service (ITS), organització internacional sorgida després de la Segona Guerra Mundial per tal de restablir la identitat de les víctimes del nazisme; així com de la Creu Roja Internacional i la documentació rescatada de diversos dels camps nazis. En aquests casos, s'especificarà «ABA» i el fons concret («ITS», per exemple).

Quan s'indiqui «MJ» es fa referència als certificats de defunció que recopilava el Ministeri de Justícia espanyol a partir del moment en què es rebia comunicació formal i escrita, habitualment per part d'organismes francesos, de la mort de ciutadans espanyols als camps. Els documents digitalitzats es poden localitzar a <reescan.mjusticia.gob.es>.

Es fa referència, en més d'una ocasió, a la *Liste officielle n° 34 de Prisonniers français d'après les renseignements fournis par l'Autorité militaire allemande* (París, Centre National d'Information sur les Prisonniers de Guerre, 21 d'octubre de 1940). Aquesta i altres llistes es poden trobar a <<https://gallica.bnf.fr>>.

Pel que fa als calderins que, a més a més, foren reconeguts pel Govern francès com a morts en deportació, cal consultar els diversos butlletins oficials de l'estat francès (*Journal Officiel de la République Française*, JORF) a l'adreça d'Internet <www.legi-france.gouv.fr>.

Una de les principals obres consultades per a la realització de la present monografia ha estat el *Livre Mémorial des déportés de France arrêtés par mesure de répression et dans certains cas par mesure de persécution 1940-1945*, tom III. Editat a París per Éditions Tirésias el 2004 per part de la Foundation pour la Mémoire de la Déportation, el cert és que es tracta d'una obra col·lectiva colossal per a entendre la detenció de centenars de milers de persones tant a la França ocupada com a la de Vichy, i els moviments de combois que duïen homes i dones dels *frontstalags* o *stalags* inicials cap als camps de concentració i extermini. Agraïeix a l'Amical de Mauthausen que m'orientés per tal de consultar-lo. Ho citarem com a «FOUNDATION, 2004».

En la majoria de casos es farà també esment del *Libro memorial: Españoles deportados a los campos nazis (1940-1945)*, obra de Benito Bermejo i Sandra Checa (Madrid, Ministerio de Cultura, 2006). És una obra a imatge del *Livre Mémorial* francès i, si bé n'indico la paginació, les dades es poden trobar també a la pàgina web del Portal d'Arxius Espanyols (<<http://pares.mcu.es/Deportados/servlets/ServletController>>).

Si bé l'anomeno poc, fou també important la visita que vaig fer a l'Amical de Mauthausen i Altres Camps, on em van orientar en la fase inicial de la recerca i em van proporcionar algunes de les fonts d'informació esmentades en el present treball. Si en algun cas faig referència als seus fons, ho indico amb l'acrònim «AM».

En algun cas, es fa referència al projecte «El cost humà de la Guerra Civil a Catalunya», en el qual vaig treballar al llarg de deu anys sota la direcció de Jordi Oliva i Llorens. Si bé les víctimes del nazisme no eren la recerca principal del projecte esmentat, sí que també hi eren incloses. En l'actualitat el projecte és conduït pel Memorial Democràtic, tot i que al llarg de més de trenta anys ha estat dirigit i finançat pel Centre d'Història Contemporània de Catalunya. El citaré com a «CHGCC».

Pel que fa a la bibliografia, hi ha quatre obres que apareixen constantment. La primera i més destacada és l'obra col·lectiva *Caldes de Montbui 1936-1939. Entre la il·lusió i el dol. Revolució i guerra civil* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Ajuntament de Caldes de Montbui, 2008), que serveix de punt de partida indispensable per al context històric de Caldes de Montbui i dels seus habitants, i que fa esment, també, dels deportats calderins en les seves pàgines. En aquest cas, ho indicarem amb la citació «*Caldes de Montbui 1936-1939*, 2008» i la pàgina corresponent.

Una altra de les obres consultades és el catàleg de l'exposició feta amb motiu del vuitantè aniversari de la fi de la Guerra Civil que organitzà el museu Thermalia el 2016. Porta per títol *La Guerra Civil a Caldes de Montbui (1936-1939)* i fou editat per l'Ajuntament de Caldes de Montbui i Thermalia. Ho indicarem com a «PUIGVENTÓS, 2016» i la pàgina corresponent.

Apareixerà també citada en la majoria de casos l'obra *Els catalans als camps nazis*, de Montserrat Roig, cabdal pel moment en què fou escrita i per l'enorme recerca que representà per a la seva autora, que pugué en moltíssimes fonts d'informació i cercà testimonis

orals en una època en què la deportació de catalans als camps nazis era un tema absolutament desconegut o silenciats. Si bé l'obra original és del 1977, per a la present recerca he emprat l'edició del 2001 d'Edicions 62. Apareixerà com a «ROIG, 2001».

Per acabar, cal destacar també la gran tasca que dugué a terme Núria Sala Ventura per al seu treball de recerca a l'Institut Vall del Tenes de Santa Eulàlia de Ronçana sobre les víctimes del Vallès Oriental als camps nazis, que li valgué un ampli reconeixement i que el Memorial Democràtic edità en el marc dels Premis de Recerca en Memòria Democràtica 2015. *Els vallesans als camps nazis* (Barcelona, Memorial Democràtic, 2017) es pot trobar a l'adreça d'Internet <memoria.gencat.cat/ca/actualitat/detalls/publicacio/Els-vallesans-als-camps-nazis>. La citarem com a «SALA, 2017».

Val a dir que en el procés final de redacció d'aquest llibre el Memorial Democràtic, en el marc de les diverses iniciatives de recuperació de la memòria històrica de les víctimes del nazisme, com el projecte «Stolpersteine», i en col·laboració amb l'Amical de Mauthausen i la Universitat Pompeu Fabra, ha presentat una nova pàgina web on es pot fer la cerca de les víctimes i on, efectivament, entre els 9.161 noms que conté la base de dades apareixen també els deportats calderins (<<https://banc.memoria.gencat.cat/ca/app/#/results/deportats?>>). En aquesta base de dades trobareu, encara, alguna referència més que no cito en la present monografia, però cap informació que no hagi estat recollida en altres fons.

Un cop fets aquests aclariments, passem a conèixer, doncs, el que sabem de cadascun dels deportats calderins, que he disposat en ordre alfabètic.

Víctimes calderines als camps nazis

Edat dels calderins en el moment de la mort o l'alliberament

Professió dels calderins en el moment de la mort o l'alliberament

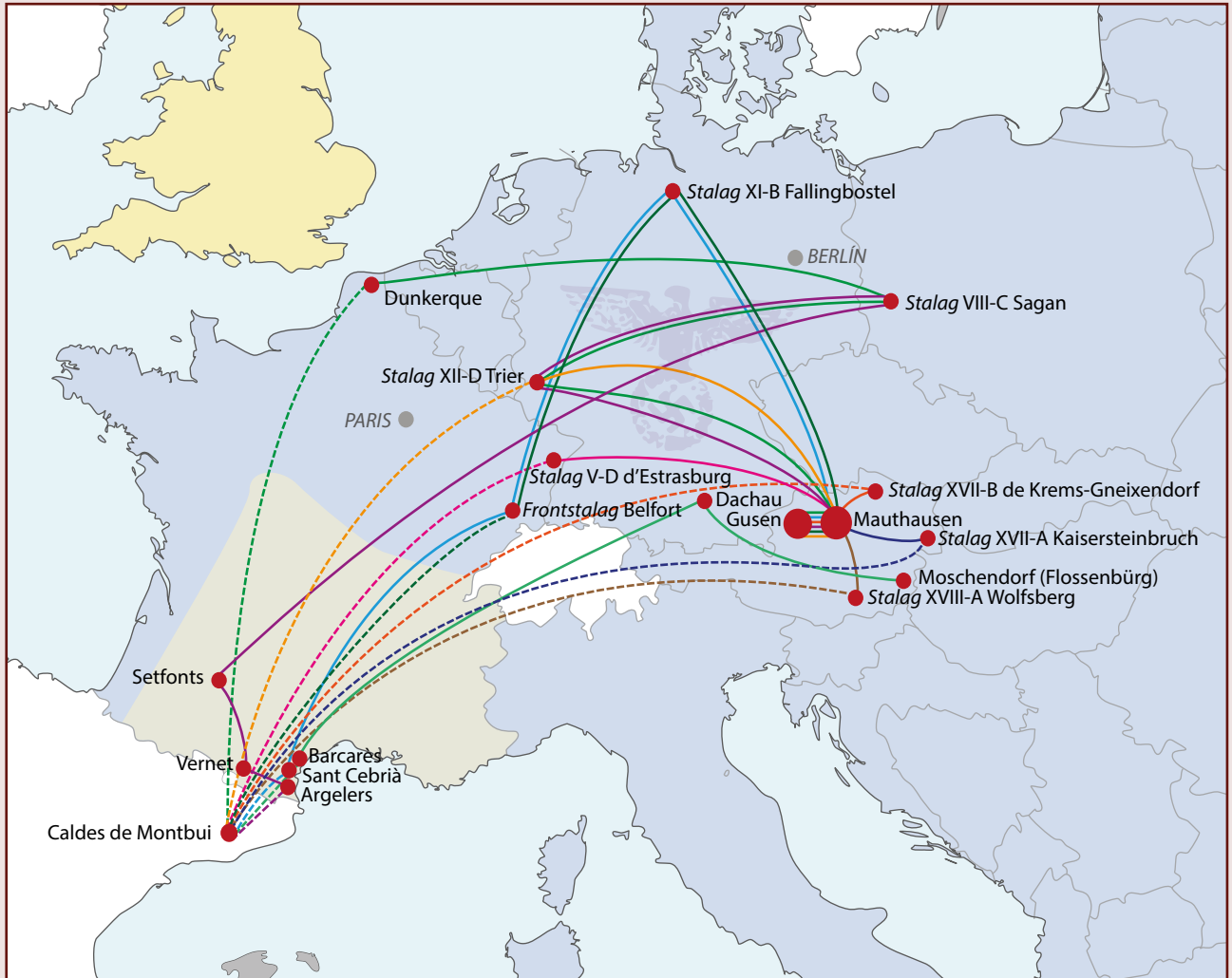

DE CALDES DE MONTBUI A MAUTHAUSEN I DACHAU

Països neutrals
 Països aliats
 Zona no ocupada
 Tercer Reich / països ocupats

● Josep Maria Catafau Rabadà	● Ricardo López López	● Armand Pueyo Jornet	● Josep Ferrer Espelt
● Joan Deu Casanovas	● Isidre Malla Carrera	● Marcel Ramon Comas	● Josep Jané Cervera
● Alexandre Folch Gómez	● Josep Manuel Blavi	● Artur Triquell Font	● Pere Torrades Ramiro
● Pasqual Gimeno Cervera			

Josep Maria Catafau Rabadà (1914–1941)

Nascut a Caldes el 7 de setembre de 1914, era fill de Josep Catafau Martí i de Maria Rabadà Grimau. Tot i que al Registre Civil apareix el nom de Josep, al padró i a la cèdula personal hi consta com a Josep Maria. El cognom també el trobem transcrit com «Catapau» o «Catapan». Tenia quatre germans: Jaume (mort a l'Ebre el 1938), Miquel, Maria i Frederic. Exercia de conductor i era solter. Vivia al número 101 del carrer de Pi i Margall de Caldes.

S'allistà com a voluntari els primers dies de la Guerra Civil i anà al front d'Aragó (sector d'Alcanyís) amb la Columna Macià-Companyans. Aquesta unitat passà a formar part de l'Exèrcit de Catalunya, primer, i de l'Exèrcit Popular de la República, després, i combaté als fronts d'Aragó, del Segre i, finalment, a l'ofensiva final contra Catalunya. Catafau passà a França amb la retirada i fou internat al camp de Sant Cebrià, on tot indica que contragué el tifus. El seu germà Frederic explicà als autors de *La Guerra Civil a Caldes* ⁵⁹ que no pogué sortir a temps del camp perquè els avals arribaren massa tard i, per tant, fou militaritzat i enviat a una companyia de treballadors: «Al cap d'un temps vam tenir notícies seves, perquè ens van demanar els avals de dues persones que l'avalessin sobre la seva bona conducta. Primer vam anar a veure unes famílies per demanar si volien firmar. Ens van dir que sí, però, després, en recordar uns fets que havien tingut lloc durant els primers dies de l'Alçament, quan el Josep Maria portava el taxi del Crivillés, es van tirar enrere. Vam haver de buscar unes altres famílies —Plantada i Grimau— que sí que van firmar els avals.

Ell es trobava aleshores al camp de Sant Cebrià i allà va agafar el tifus».

Catafau apareix a la *Liste officielle n° 34 de Prisonniers français d'après les renseignements fournis par l'Autorité militaire allemande*,⁶⁰ a partir de la qual sabem que havia estat fet presoner pels alemanys al sector de Belfort (a la regió de la Borgonya-Franc Comtat, no gaire lluny de la frontera amb Alemanya i Suïssa) i enviat al *frontstalag* d'aquella ciutat, quan era membre de la 8a CTE. De Belfort ingressà a l'*stalag* XI-B de Fallingbostel amb el número de presoner 87440, i passà poques setmanes després a Mauthausen, on arribà el 27 de gener de 1941: allà fou inscrit amb la matrícula 6287 (en algun lloc s'indica erròniament la 6237). El seu periple acabà a Gusen, on fou enviat el 8 d'abril; allà morí uns mesos més tard. Fou registrat com el deportat número 11890 i en el moment del traspàs comptava vint-i-set anys.

En l'obra col·lectiva editada per la Foundation pour la Mémoire de la Déportation, el *Livre Mémorial*, es dona informació valuosa sobre els diversos combois que anaren a parar a Mauthausen. Pel que fa al del 27 de gener de 1941, en el qual arribà Catafau, es diu:

El darrer transport del mes de gener de 1941 és, numèricament, el més important de tots els que arribaren a Mauthausen. Duia 1.506 deportats que sortiren el 25 de gener de 1941 de l'*stalag* XI B situat a Fallingbostel. Arribaren al camp el 27 de gener de 1941 i reberen les matrícules entre la 3668 i la 6839.

⁵⁹. *Caldes de Montbui 1936-1939. Entre la il·lusió i el dol. Revolució i guerra civil*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Ajuntament de Caldes de Montbui, 2008, p. 317.

⁶⁰. Publicada pel Centre National d'Information sur les Prisonniers de Guerre, París, 21 d'octubre de 1940.

Entre ells n'hi havia molts que havien estat fets presoners en els departaments de Vosges i del Territori de Belfort, enviats a l'estalag XI B després d'una detenció al frontstalag 140, a Belfort. Aquest transport presenta, a banda de la seva mida, una segona particularitat que resideix en la seva composició. En efecte, es constata la presència de 30 francesos, de 3 polonesos i d'1 rus. Els 30 francesos d'aquest transport foren fets presoners especialment als departaments del Territori de Belfort i dels Vosges, durant el mes de juny de 1940, quan combatien contra l'exèrcit alemany. Considerats equivocadament republicans espanyols, seguiren el seu periple. Altres foren arrestats a la mateixa època per represàlies, després de l'evasió de presoners de guerra britànics, per exemple. D'aquests 30 francesos enviats a Mauthausen amb un miler de republicans espanyols se sap que 29 foren alliberats per gestions de la Creu Roja francesa, el mes de maig de 1941, i reintegrats a l'estalag XI B després d'un viatge per Viena, Brün, Breslau, Hannover i Lüneburg. La quasi totalitat d'aquests francesos deportats «per error» es beneficiaren d'un llicenciament de captivitat i pogueren tornar a França. Els 3 deportats polonesos i el deportat rus pogueren beneficiar-se de les mateixes disposicions i foren reintegrats de la mateixa manera a l'estalag XI B. Els republicans espanyols d'aquest transport foren, doncs, en realitat, 1.472. Entre ells, 1.079 trobaren la mort durant la seva deportació (71,6%), 932 a Gusen i 112 gasejats a Hartheim.⁶¹

Josep Maria Catafau fou un d'aquests republicans als quals, veiem, els condemnà no tenir l'empara d'un

estat al darrere, de manera que foren abandonats a la seva sort davant la duresa dels camps de concentració i d'extermini nazis.

Recuperem, altra vegada, les explicacions del germà. Digué en l'esmentada obra sobre la Guerra Civil a Caldes que «ja no en vam saber res més fins a l'acabament de la Segona Guerra Mundial, quan, l'any 1945, un bufet d'advocats de París ens va enviar un comunicat que deia que si volíem defensarien els drets de la meva mare per haver mort el seu fill a Mauthausen. Sembla que a Sant Cebrià hi feia fortificacions i que després ja el van agafar per portar-lo a Mauthausen, on va morir junt amb un altre el mateix dia, el 22 de novembre de 1941. El meu germà, junt amb un altre company, havia mort en un camp auxiliar que es deia Gusen, on feien experiments amb les persones».

Efectivament, segons el registre de defuncions de Mauthausen/Gusen, morí a les deu de la nit del 22 de novembre al mateix camp, on constava com a conductor («*Kraftfahrer*»); fou inscrit quatre dies més tard. Era la víctima 5793 del llibre de defuncions iniciat el 29 de maig d'aquell mateix any.

FONTS D'INFORMACIÓ

RC-CM, «Naixements», T. 26, f. 86, núm. 86 (09/09/1914); AMCMO, «Padró 1930» i «Cèdules 1934»; ABA-ITS i «Llibre de defuncions 1940/1942»; MJ; *Caldes de Montbui 1936-1939*, 2008, 316, 317 i 362; ROIG, 2001, 689; PUIGVENTÓS, 2016, 44; BERMEJO i CHECA, 2006, 285; SALA, 2017, 27-29; FOUNDATION, 2004, T. III, 1174; JORF, núm. 300, 26/12/1992, 10002; *Liste officielle n° 34 de Prisonniers*.

61. FOUNDATION POUR LA MÉMOIRE DE LA DÉPORTATION, *Livre Mémorial des déportés de France arrêtés par mesure de répression et dans certains cas par mesure de persécution 1940-1945*, tom III, París, Tirésias, 2004, p. 1060-1061.

AYUNTAMIENTO
DE
CALDAS DE MONTBUY

DON EMILIO IZQUIERDO ANDREU, Secretario del Ayuntamiento
de la villa de Caldas de Montbuy,

CERTIFICO: Que en esta Secretaria Municipal a mi cargo, ha sido exhibido por Dª Maria Rabada Grimau el documento que copiado literalmente dice lo que sigue: Fédératation des C. E. A. Internés et Déportés Politiques.= République Française.= Comité Départemental Des Centres D'Entr Aide D'Interiés et Déportés Politiques des Pyrénées Orientales.= 3. Quai Sadi-Carnot. Perpignan, Telephone 43-99 -47-76.= Service= Référence. Objet.= Don Francisco Sala Tolo, Secretrio de la Permanencia en el Control de los Españoles Repatriados de Alemania.= Certificado: Que examinadas las listas de los españoles fallecidos en los diferentes Campos de Concentracion de Alemania, figura como fallecido en el Campo de Mautchau-Sen-Gusen, 2, (OBERDENAU) Austria, el nombrado JOSE RABADA CATAFAU, digo, JOSE CATAFAU RABADA, natural de Caldas de Montbuy, fallecido el veintidos de Noviembre de mil novecientos cuarenta y uno.= Para que conste y a petición de parte interesada, expido la presente en la villa de Perpignan, el trece de Septiembre de mil novecientos cuarenta y cinco. Firmado=F. Sala Hay un sello en tinta verde que dice: Déportés, Politiques C.E.A. Internés. Comité Directeur.

Y para que conste y obre sus efectos, expido el presente con el visto bueno del Sr Alcalde, en Caldas de Montbuy a siete de Febrero de mil novecientos cuarenta y seis

Vº. Bº.

El Alcalde,

Miguel Page

Certificat de l'Ajuntament de Caldes informant de la defunció i llibreta-títol del Josep Maria Catafau.
Arxju Teresa Baró Catafau

CALDES DE MONTBUY

Llibreta-Títol núm. 493

Nom i cognoms *Josép Mª Catafau Rabada*

Data d'ingrés *12 Gener 1936*

Classe *Xòfer*

Domicili *Plaça Mangall 103*

MINISTÈRE
des
PRISONNIERS DE GUERRE
DEPORTÉS & REFUGIÉS

DIRECTION DE LA CAPTIVITÉ

Sous-Direction
des Fichiers & Statistiques

ATTESTATION
=====

Je soussigné chef du 2e Bureau
Ministère des Prisonniers, Déportés, Ré-
fugiés, Direction de la Captivité, Sous-Di-
rection des Fichiers et Statistiques certi-
fie que Monsieur José CATAFAN RABADAN.....
né le 7. Septembre 1914 à Barcelone.....
figure à notre Fichier Déportés Politiques.

Au vu de document en notre pos-
session M. José CATAFAN RABADAN.. serait
décédé le 22 -11-1941..... à MATTHAUSEN...
K^o Gusen.

Cette information ne peut dans
l'état actuel de la législation permettre de
délivrer l'acte officiel de décès.

Paris, le 18-10-1945..

Pour le Chef du 2e Bureau
Le Chef de l'Accueil

R. Claude
N. DAUDET.
MINISTÈRE DES PRISONNIERS DE GUERRE
DEPORTÉS & REFUGIÉS

Certificat de defunció del Ministeri de presoners de guerra,
deportados i refugiats francès. Arxiu Teresa Baró Catafau

KL. MATHAUSEN

T/D Nr.

CATAFAN-RABADAN, Jose-Maria,

N.A.M.E

Vorname

7. 9. 1914,

Caldas de Montbuy,

Geb.-Ort.

Geb.-Ort.

HGB.-Nr.

HGB. Pers. Karte

Korrespondenz

Dokumente

HGB. Pers. Sagen

Inf. Karten

Erfahrungskarte

Bemerkungen

Schreibst.-Karte

Umschlag-Nr.

Nummernkarte

Blockkarte

Revierkarte

Krankenscheine

Todesfallaufnahme

Todesmeldung

Sterbekunde

Fitxa individual de l'ITS de Josep Maria Catafau.
Arxiu Teresa Baró Catafau

Matr. Nr.	Nachname	Vorname	Geb.-Ort.	Geb.-Jahr	Geb.-Monat	Geb.-Tag	Matr. Nr.	Nachname	Vorname	Geb.-Ort.	Geb.-Jahr	Geb.-Monat	Geb.-Tag
57141	Juanita	Elisavet	Andorra	1890	07	20	57142	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57143	Josep	Elisavet	Barcelona	1894	04	10	57144	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57145	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57146	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57147	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57148	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57149	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57150	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57151	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57152	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57153	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57154	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57155	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57156	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57157	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57158	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57159	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57160	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57161	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57162	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57163	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57164	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57165	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57166	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57167	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57168	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57169	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57170	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57171	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57172	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57173	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57174	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57175	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57176	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57177	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57178	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57179	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57180	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57181	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57182	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57183	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57184	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57185	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57186	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57187	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57188	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57189	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57190	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57191	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57192	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57193	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57194	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57195	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57196	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57197	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57198	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10
57199	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10	57200	Josep	Francisco	Barcelona	1894	04	10

Pàgines del llibre de defuncions on apareix el seu traspàs.
ABA-ITS.

Joan Deu Casanovas (1914-1941)

Nascut a Caldes de Montbui el 27 de juny de 1914, era fill de Prim Deu Altarriba i de Mercè Casanovas Pascual. Era solter i exercia de pagès. Vivia al número 29 del carrer de Vic de Caldes, amb la família. Tenia quatre germanes: Anna, Vicenta, Maria i Rosa Maria. I també diverses tietes a Caldes mateix: una al número 62 del carrer Major, una al número 8 del carrer de Sant Fèlix, una altra al número 10 del carrer de Sant Fèlix i encara una altra al número 6 del carrer del Bisbe Soler.

Un cop exiliat a França, coincidí en tot el recorregut amb Josep Maria Catafau, tant a la 8a CTE com al *frontstalag* de Belfort, un cop fets presoners pels alemanys, i al periple per Fallingbostel (número d'ingrés 87449), Mauthausen (matrícula 6311, 27 de gener de 1941) i Gusen (presoner 11891, 8 d'abril de 1941). Morí fins i tot el mateix dia que el seu company i convilatà, el 22 de novembre. Comptava vint-i-set anys en el moment de la mort.

Segons el llibre de defuncions de Mauthausen/Gusen (on apareix com la víctima 5781), consta que traspassà a dos quarts de set del matí i era senzillament un treballador.

FONTS D'INFORMACIÓ

RC-CM, «Naixements», t. 26, f. 68, núm. 68 (09/07/1914); AMCMO, «Padró 1930» i «Cèdules 1934»; AM (carta del 1981 de la seva germana Maria); ABA-ITS i «Llibre de defuncions 1940/1942»; MJ; ROIG, 2001, 689; BERMEJO i CHECA, 2006, 285; *Caldes de Montbui 1936-1939*, 2008, 361; PUIGVENTÓS, 2016, 44; SALA, 2017, 30; FOUNDATION, 2004, t. III, 1177; JORF, núm. 170, 24/07/1992, p. 10002; *Liste officielle n° 34 de Prisonniers*.

Joan Deu Casanovas. Arxiu Jaume Conejos

KL. Mauthausen		T/D Nr. 	
NAME <u>DEU-CASANOVAS, Juan,</u> Vorname <u>Juan,</u>			
Geb.Dat. <u>27.6.1914,</u> Geb.Ort. <u>Caldes de Montbui,</u> -			
Härtl. Pers. Karte	☐	Korrespondenz	☐
Härtl. Pers. Bogen	☐	Dokumente	☐ 1
Effektenkarte	☐	Inf. Karten	☐
Schreibst. Karte	☐	Bemerkungen	☐
Nachrichtenkarte	☐		
Blockkarte	☐		
Reisekarte	☐		
Krankenblätter	☐		
Taschenhülfskarte	☒		
Taschenrechnung	☐		
Steuerkarte	☐		
			Umschlag-Pol.

Fitxa individual de l'ITS de Joan Deu (ABA-ITS).

Joan Deu Casanovas. *Arxiu Jaume Conejos*

ASSOCIATION DES DEPORTES INTERNES ESPAGNOLS

Je soussigné {
El abajo firmante {

RAZOLA Mammel, Secrétaire de l'A.D.I.E. & Paris

domicilié à { 10 rue Leroux-Paris XVI
domiciliado en {

certifie sur l'honneur que M. { Juan DEU Casanovas né le 27/6/1914 à
certifica bajo palabra de honor que Don { Caldas de Montbany-Barcelona-(Espagne)

qui fut interné comme prisonnier de guerre au Stalag { XI-B n° 87449
que fué internado como prisionero de guerra en el Stalag

Mle { Stalg XI-B n° et transformé par ordre des autorités allemandes en Déporté
Mla { 87449 y transformado por orden de las autoridades alemanas en Deportado

Politique, et comme tel interné au camp de concentration de MAUTHAUSEN à la date
Politico y como tal internado en el campo de concentracion de Mauthausen

du { 27/1/1941 Mle { Matricule n° 6311 et qui fut transféré le
el { Mla {

8/4/1941 au camp de Gusen matricule n° 11891

où il est décédé à la date du { 22 Novembre 1941
donde a muerto el día

Fait pour valoir ce que de droit.
Hecho para valer lo que derecho le pertenezca.

Fait à Paris, le { 11 Mars 1949 1949.
Hecho en Paris, el { 22 MARS 1949

Alexandre Folch Gómez (1910-1941)

Nasqué el 6 d'agost de 1910 a Vistabella del Maestrat (Castelló), fill d'Alexandre Folch Clerich i de Dolors Gómez Salvador. El segon cognom podem trobar-lo també com «Comes». Era solter i exercia de paleta. Vivia al número 105 del carrer Major, tot i que en les dades provinents de la documentació conservada del camp de concentració hi constava el número 22 del carrer del Pont. Un germà, Ramon, fou regidor per la Confederació Nacional del Treball (CNT) durant la guerra.

Exiliat i deportat, se sap que ingressà a l'*stalag* VIII-C de Sagan (i després al XII-D de Trier) amb el número 56568 i passà a Mauthausen el 25 de gener de 1941 com a presoner 3857 i a Gusen el 27 de juliol, on morí el 19 d'octubre d'aquell any.

Si ens remetem altra vegada a l'obra col·lectiva *Livre Mémorial*,⁶² s'hi explica que:

[...] el segon transport [del mes de gener] està compost per 775 republicans espanyols i arriba a Mauthausen el 25 de gener de 1941. Són immatriculats del número 3153 al 5104. Un grup són membres del CTE número 9 i 117 i havien estat fets presoners al departament del Nord, especialment a Dunkerque el

4 de juny, o bé a Bray-Dunes el 6 de juny de 1940. Foren transferits a l'*stalag* VIII C de Sagan i després, a partir de l'octubre del 1940, a l'*stalag* XII D de Trèves, situat a la vora de la frontera germanoluxemburguesa, d'on els enviaren el 22 de gener de 1941 cap a Mauthausen. Dins d'aquest grup, 544 hi trobaren la mort (70,2%), dels quals 461 a Gusen, 55 a Hartheim i 15 a Mauthausen.

Per tant, i segons aquesta informació, Folch hauria estat destinat amb la seva companyia al nord i fet presoner durant la batalla de Dunkerque.

A partir del registre de defuncions de Mauthausen/Gusen sabem que morí a tres quarts de deu del matí al camp de Mauthausen mateix i que constava com a paleta. Fou inscrit el dia 26 de novembre de 1941. Era la víctima 4571 del llibre de defuncions que s'iniciava el 29 de maig de 1940 (i acabava el 31 de desembre de 1942).

FONTS D'INFORMACIÓ

AMCO, «Padró 1930» i «Cèdules 1934»; ABA-ITS i «Llibre de defuncions 1940/1942»; MJ; *Caldes de Montbui 1936-1939*, 2008, 364; CHGCC; PUIGVENTÓS, 2016, 44; BERMEJO i CHECA, 2006, 363; SALA, 2017, 31; FOUNDATION, 2004, t. III, 1133.

⁶². FOUNDATION POUR LA MÉMOIRE DE LA DÉPORTATION, *Livre Mémorial des déportés de France*, p. 1061.

5420

Amtsgericht Mauthausen

Geschäftszahl

K AG 361/41

Eingelangt am 10. NOV. 1941

Jahr

Beilage

Halbschreiben

Todfallsaufnahme,

H errichtet am 22. Okt. 1941 in K.L. Mauthausen

1. Vor- und Zuname des (der) Verstorbenen (bei verheirateten Frauen auch

Familiennamen): Alejandro, Folch-G o m e z

2. Beschäftigung: Maurer (Häftling)

3. Alter (Tag der Geburt): 6. Aug. 1910 zu Vistabella

4. Religion: kath.

5. Familienstand (ob ledig, verheiratet, verwitwet, gerichtl. geschieden):

6. Heimatszuständigkeit, Staatsangehörigkeit: Spanier

7. Ordentlicher Wohnsitz, Wohnung: Caldas de Montbuy calle del Puente 22

(Wenn der Verstorbene unter Vormundschaft stand oder entmündigt war, ist das Pflegschaftsgericht anzugeben und das Dekret des Vormunds [Kurators, Beistandes] beizuschließen.)

8. Sterbetag und Sterbeort: 19. Okt. 1941 geg. 9.45 Uhr K.L. Mauthausen

Pasqual Gimeno Cervera (1894-1941)

Nascut el 29 d'abril de 1894 a Barcelona, era fill de Pasqual Gimeno i d'Isabel Cervera Gimeno. Vivia a Caldes de Montbui, al número 23 del carrer General Padrós. El segon cognom podem trobar-lo també com «Cervero». Estava casat amb Montserrat Cortés Mestres, amb qui tenia quatre fills: Montserrat, Carles, Josep i Rosa. Tenia una germana, Isabel, que vivia a Pineda de Mar. No ens apareix al padró del 1930, però, en canvi, sí que sabem que la mare i tres germans (Carme, Maria i Josep) vivien aleshores al número 20 del carrer de Sant Fèlix. Una quarta germana Rosa vivia a França.

Era combatent republicà i, de fet, fou inscrit al Registre Civil de Caldes el 1944 com a mort al front del Segre l'any 1937 (deu ser un error, ja que el front del Segre no es forma fins al 1938): en aquest sentit, el més factible és que quedés en terra de ningú o ferit, i acabés, d'alguna manera, reingressat a l'Exèrcit Popular —sense avisar la família— i creués la frontera amb la retirada; o bé que directament aconseguís arribar a la frontera pel seu compte.

En tot cas, a partir de la seva estada en territori francès fou fet presoner pels alemanys el 1940, probablement després de passar per alguna CTE. Com Alexandre Folch, Gimeno ingressà a l'*stalag* VIII-C de Sagan —i més tard al XII-D de Trier— amb el número 56792. D'allà fou deportat a Mauthausen el 25 de gener de 1941 com a presoner 4947, i a Gusen el 12 de febrer amb la matrícula 9919, on morí el 2 de novembre d'aquell any.

Segons el registre de defuncions de Mauthausen/Gusen (víctima 4854), morí a les vuit del matí i constava com a picapedrer. Fou inscrit el dia 6 de novembre de 1941. Aquell dia es produí una gran mortaldat a Gusen, amb més de cinquanta morts, la majoria republicans espanyols.

FONTS D'INFORMACIÓ

RC-CM, «Defuncions», t. 32, f. 86, núm. 20 (12/02/1944); ABA-ITS i «Llibre de defuncions 1940/1942»; MJ; CHGCC; *Caldes de Montbui 1936-1939*, 2008, 365; PUIGVENTÓS, 2016, 44; SALA, 2017, 32; BERMEJO i CHECA, 2006, 272; ROIG, 2001, 614; FOUNDATION, 2004, t. III, 1136; JORF, núm. 50, 28/02/1993, p. 3218.

The image shows a rectangular card with a grid-like structure. At the top left, it says 'KL. MAUTHAUSEN'. To the right, there is a box for 'T/D Nr.' with a grid of boxes. The main body of the card contains the following information:

- NAME:** GIMENO-CERVERA, Pascual
- Birth Date:** 29.4.1890
- Birth Place:** Barcelona
- Matr. Nr.:** -

Below this information, there are several rows of checkboxes and labels, some of which are filled in:

- Häftl. Pers. Karte: ☒
- Häftl. Pers. Bogen: ☒
- Effektkarte: ☒
- Schreibst.-Karte: ☒
- Nummernkarte: ☒
- Blockkarte: ☒
- Revierkarte: ☒
- Krankenschein: ☒
- Todesfallaufnahme: ☒ 27.11.41
- Todesmeldung: ☒
- Stabskarte: ☒

On the right side, there are more checkboxes and labels:

- Korrespondenz: ☒
- Dokumente: ☒ 1
- Inf. Karten: ☒
- Bemerkungen: ☒
- Umschlag-Nr.: ☒

Fitxa individual de l'ITS de Pasqual Gimeno i pàgines del llibre de defuncions on apareix el seu traspàs. ABA-ITS.

Ricardo López López (1921-1942)

Era el calderí més jove dels que partiren la deportació als camps nazis. Havia nascut el 12 de maig de 1921 i per tant en el moment de la mort tenia només vint-i-un anys. Sabem que era de Beileigán (municipi d'O Páramo) a la província de Lugo. Vivia a l'actual carrer Avel·lí Xalabarder, 15 de Caldes de Montbui.

Els seus pares eren Ricardo López López i Pilar López López. No consta, tanmateix, ni al padró del 1930 ni a les cèdules personals posteriors on si que apareixen la seva tieta Elvira López López (nascuda a "Leygón" (sic), Lugo), que vivia al número 3 dels Corredossos de Baix i estava casada amb Jesús Díaz Rodríguez i la seva mare Pilar López López (nascuda a Lugo), que vivia al carrer d'Ignasi Iglésias (actualment Avel·lí Xalabarder).

Sigui com sigui, passà a França, on fou fet presoner el 1940 o el 1941. Ingressà a l'*stalag* XVII-B de Krems-Gneixendorf (Àustria) com a presoner 27643. D'allà fou deportat a Mauthausen el 19 de desembre de 1941 amb el número 4738, on morí l'11 de setembre de 1942 (tot i que en algun lloc consta el dia 19). Segons els autors del *Livre Mémorial*, després d'uns mesos sense haver-hi una arribada massiva de deportats espanyols, el mes de desembre n'hi ingressaren 343. Tot i l'altíssim percentatge de morts (un 39,3%), és significativament més baix que en les onades de deportats anteriors, quan hem vist que s'acostava al 80%. Així, «mentre que 2 [dels republicans] arriben de Trèves el 20 de desembre de 1941, tots els altres ho feren en un transport constituït a l'*stalag* XVII B de Krems (Àustria) i són matriculats al *Konzentrations Lager* (KL) el 19 de desembre, del número 4078 al 5104. En total, 135 espanyols d'aquest transport troben la mort en el curs de la seva deportació (39,3%), 74 dels quals al camp central i 39 a Gusen».⁶³

Segons el registre de defuncions de Mauthausen/Gusen, López constava com a pagès (tot i que formava part del Cos de Seguretat i Assalt, anomenat popularment Guàrdia d'Assalt) i la mort ocorregué a un quart de cinc de la tarda al camp mateix. Fou inscrit l'endemà, el 12 de setembre. No apareix, emperò, al llibre de defuncions iniciat el 29 de maig de 1940 (i acabat el 31 de desembre de 1942). Com a curiositat, els alemanys indicaven la religió professada per totes les víctimes dels camps: en tots els calderins s'indicà que eren «rk» o bé «k» (catòlic romà o catòlic); en canvi, per a López van escriure «ohne», és a dir, 'sense'.

FONTS D'INFORMACIÓ

ABA-ITS; MJ; CHGCC; *Caldes de Montbui 1936-1939*, 2008, 366; PUIGVENTÓS, 2016, 45; BERMEJO i CHECA, 2006, 402; SALA, 2017, 32; FOUNDATION, 2004, T. III, 1307, 1351; JORF, núm. 262, 10/11/1992, p. 15506

KL. MAUTHAUSEN

T/D Nr. []

LOPEZ-LOPEZ, **Ricardo**
NOME Yerno

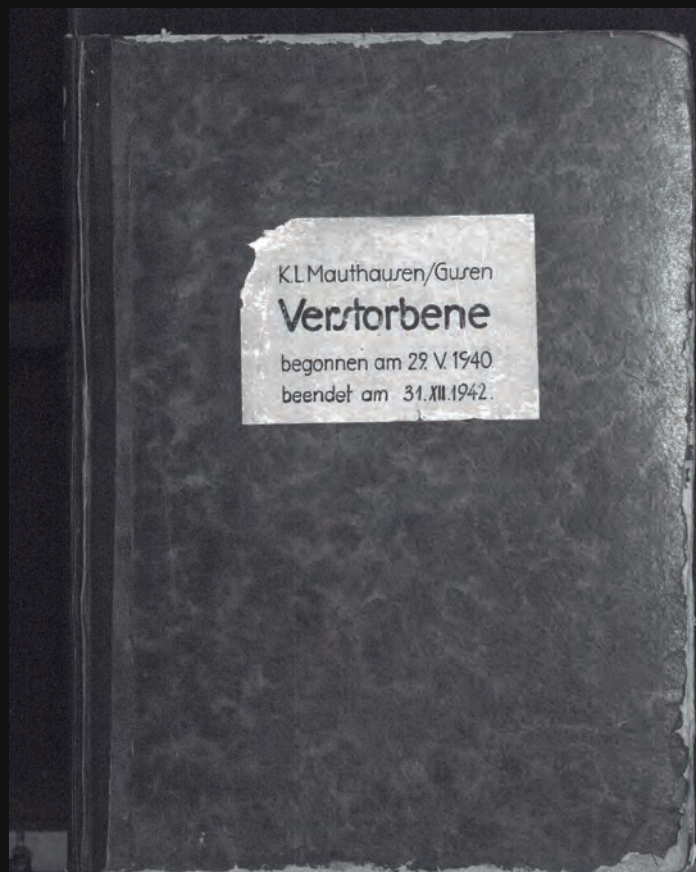
12.5.1921 **Lugo (Beileigan)**
Geb.-Ort Geb.-Ort

HäBil. Pers. Karte	☐	Korrespondenz	☐	Dokumente	1
HäBil. Pers. Bogen	☐			Inf. Karten	
Erfassungskarte	☐			Bemerkungen	
Strafbeh. Karte	☐				
Nummernkarte	☐				
Blockkarte	☐				
Revierkarte	☐				
Krankenscheit	☐				
Todesfallaufschma	☒				
Todesmeldung	☐				
Strafbescheid	☐				

Umschlag-Nr. []

Fitxa individual de l'ITS de Ricardo López i portada del llibre de defuncions del camp (ABA-ITS).

⁶³. FOUNDATION POUR LA MÉMOIRE DE LA DÉPORTATION, *Livre Mémorial des déportés de France*, p. 1307.

KL Mauthausen/Gusen

Verstorbene

begonnen am 29.V.1940

beendet am 31.XII.1942.

Isidre Malla Carrera (1912-1942)

Isidre Malla nasqué a Caldes de Montbui el 9 de maig de 1912 i era fill de Pau Malla Padrós i de Dolors Carrera Vilanova. Era solter i exercia de peó. Vivia al número 9 de la plaça del Doctor Robert de Caldes i tenia dos germans: Jaume i Josepa. El segon cognom el trobem a bona part de la documentació com a "Carreras".

Com els altres calderins, acabada la guerra el trobem a França, on formà part de les Companyies de Treballadors que combateren els alemanys un cop iniciada l'ofensiva de la primavera del 1940. Capturat pels ocupants, sabem que ingressà a l'*stalag* XI-B de Fallingbostel, des d'on fou deportat a Mauthausen el 27 de gener de 1941 com a presoner 6421 i d'allà fou traslladat a Gusen el 20 d'octubre amb el número 14636, on morí el 15 de gener de 1942. Segons l'estudiant Núria Sala, que recull el testimoni de Daniel i Jaume Serra a *L'exili dels republicans: El somni derrotat* (Barcelona, Columna, 2004), formà part de la llarga marxa de més de mil republicans que van recórrer a peu els cinc quilòmetres que hi havia entre Mauthausen i Gusen, amb un camió de les SS al darrere que anava recollint els que morien. Tanmateix, no s'especifica cap data ni condicionants especials d'aquest episodi, que malauradament es repetia tot sovint entre els deportats que eren traslladats regularment d'un camp a l'altre.

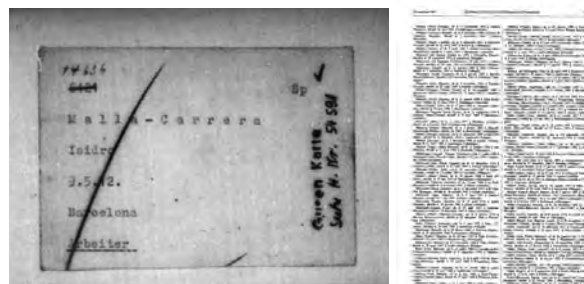
Malla havia viatjat a Mauthausen amb el mateix comboi que Josep Maria Catafau i Joan Deu i, com

ells, havia passat primer pel *frontstalag* 140 de Belfort, després d'haver estat fet presoner pels alemanys. En el seu cas, era de la 25a CTE, tal com apareix en la *Liste officielle n° 34 de Prisonniers français*.

Segons el registre de defuncions de Mauthausen/Gusen, morí a les sis i deu del matí al camp. En aquesta mateixa fitxa consta com a obrer tèxtil i com a domiciliat al número 5 del carrer del Forn de Caldes. Fou inscrit el dia 21 de gener. Era la víctima 7437 del llibre de defuncions que s'iniciava el 29 de maig 1940 (i acabava el 31 de desembre de 1942).

FONTS D'INFORMACIÓ

RC-CM, «Naixements», T. 25, f. 82, núm. 82 (11/05/1912); AMCMO, «Padró 1930» i «Cèdules 1934»; ABA-ITS i llibre defuncions 1940-1942; MJ; *Caldes de Montbui 1936-1939*, 2008, 366; ROIG, 2001, 689; PUIGVENTÓS, 2016, 45; BERMEJO i CHECA, 2006, 689; SALA, 2017, 32-33; FOUNDATION, 2004, T. III, 1200; JORF, núm. 226, 29/09/1994, p. 13781.

Fitxa d'entrada a Mauthausen i pàgina del JORF on apareix el nom d'Isidre Malla (ABA-ITS i <www.legifrance.gouv.fr>).

Josep Manuel Blavi (1897-1941)

Nascut a Barcelona el 7 de febrer de 1897 (i no de 1879, com s'indica erròniament en alguna publicació on es pren com a referència la data de les fitxes que elaboraren els nazis a Mauthausen), vivia al número 1, entresol primera, de la plaça d'Alfons XIII de Caldes de Montbui, denominació que prenia la plaça del Progrés abans de la Segona República. Era solter i treballava de jornal·ler. El podem trobar també com a «Josep Manuel Blavi», o com si Blavi no fos el segon cognom, sinó el primer.

En tot cas, després del seu pas per França i d'haver estat fet presoner, ingressà a l'*stalag* V-D d'Estrasburg amb el número 3314, d'on passà posteriorment a Mauthausen el 13 de desembre de 1940 com a presoner 4635 (i no pas 1635, com consta en alguna publicació) i finalment fou deportat a Gusen el 24 de gener següent, on li donaren el número 9395. Morí en aquest camp el 4 de novembre d'aquell any, malgrat que erròniament consti com a mort el 4 de juliol en algunes fonts bibliogràfiques (o el 4 de gener en el *Livre Mémorial*). Només aquell dia moriren quaranta-vuit dels presoners del camp.

Justament al *Livre Mémorial* s'especifica:

[...] el mes de desembre obre una segona ronda de deportacions massives de republicans espanyols cap a Mauthausen: 847 espanyols foren matriculats del número 4473 al 5391. Tots, excepte un d'ells del qual s'ignora la procedència, venien de l'*stalag* V D, situat a Estrasburg. Havien estat fets presoners, la majoria, a Saint-Dié (Vosges), entre el 20 i Surten de l'*stalag* V D l'11 de desembre de 1940 i arriben a Mauthausen el dia 13 de desembre. D'aquests 846 espanyols, 499 moriran en el decurs de la deportació (59%), 431 dels quals a Gusen i 42 a Hartheim.⁶⁵

Per tant, tot i que no en conservem cap evidència documental, el més probable és que Manuel fos un d'aquests soldats presoners d'una Companyia de Treballadors, que en el moment de rendir-se estava situada a Saint-Dié, a tocar de la línia Maginot, a noranta quilòmetres d'Estrasburg.

Segons el registre de defuncions de Mauthausen/Gusen (víctima 4929), morí a dos quarts de vuit del matí al camp. En aquesta mateixa fitxa consta com a cuiner i com a domiciliat al número 1 de la plaça del Progrés de Caldes. Fou inscrit el dia 8 de novembre.

FONTS D'INFORMACIÓ

AMCMO, «Padró 1930»; ABA-ITS i «Llibre de defuncions 1940/1942»; MJ; *Caldes de Montbui 1936-1939*, 2008, 361; ROIG, 2001, 689; PUIGVENTÓS, 2016, 44; BERMEJO i CHECA, 2006, 285; SALA, 2017, 33; FOUNDATION, 2004, T. III, 1097; JORF, núm. 50, 28/02/1993, p. 03218.

Fitxa individual de Josep Manuel Blavi, document de registre de Mauthausen. La fitxa està titulada 'KL. MAUTHAUSEN' i 'T/D Nr.' amb un quadre buit. El nom 'MANUEL-BLAVI' està escrit a mà, juntament amb 'Josep'. La data '7-2-1899' i el lloc 'Caldes de Montbui' estan també a mà. A sota, hi ha una taula de registre amb columnes per a diferents tipus de fitxes (Häftl. Pers. Karte, Häftl. Pers.bogen, Effektenkarte, Schreib-Karte, Nummernkarte, Blockkarte, Revierkarte, Krankenblätter, Todesfallaufschuss, Todesmeldung, Sterbeprotokoll) i columnes per a 'Korrespondenz', 'Dokumente', 'Inf. Karten' i 'Bemerkungen'. El número '1' està escrit a mà a la columna 'Dokumente'. A la dreta, hi ha un quadre per a 'Umschlag-Nr.'.

Fitxa individual de l'ITS de Josep Manuel Blavi

⁶⁴. Recordem que el 20 de juny és quan França signa la capitulació davant d'Alemanya.

⁶⁵. FOUNDATION POUR LA MÉMOIRE DE LA DÉPORTATION, *Livre Mémorial des déportés de France*, p. 1060.

5420

Amtsgericht Mauthausen

Geschäftszahl 78 KM 468/41

Eingang am 2 5. NOV. 1941 Uhr Min.

von mul. Beilagen.
Habsburger, Gr.

Todfallsaufnahme,

Gr.

errichtet am

8.11.1941.

in Mauthausen

1. Vor- und Zuname des (der) Verstorbenen (bei verheirateten Frauen auch

Familienname): Jose M a n u e l Blavi

2. Beschäftigung:

Koch

3. Alter (Tag der Geburt): 7.2.1879 zu Caldas de Montbuy

4. Religion:

rk.

5. Familienstand (ob ledig, verheiratet, verwitwet, gerichtl. geschieden):

6. Heimatszuständigkeit, Staatsangehörigkeit: Spanien

de Progreso 1

7. Ordentlicher Wohnsitz, Wohnung: Caldas de Montbuy (Barcelona) c. Plaza
(Wenn der Verstorbene unter Vormundschaft stand oder entmündigt war,
ist das Pflückschaftsgericht anzugeben und das Dekret des Vormunds
[Kurators, Beistandes] beizuschließen.)

8. Sterbetag und Sterbeort: 4.11.1941 gegen 7.30 Uhr, K.I. Mauthausen

Fitxa de defunció
del camp
de Mauthausen
(ABA-ITS).

Verf. a Streits. Nr. 4 (Todfallsaufnahme).

Q 002

Armand Pueyo Jornet (1906-1941)

Armand Pueyo nasqué el 22 de juny de 1906 a Vilanova i la Geltrú, on els darrers anys també se l'ha recordat pel seu pas pels camps de concentració nazis. Els seus pares es deien Francesc i Dolors. Estava casat amb Soledat Tartera Vilanova i tenia dos fills: l'Albert i l'Eugènia. Era contramestre a la fàbrica Ortadó i Cortés i quan esclatà la guerra vivia al carrer Montserrat de Caldes de Montbui, tot i que no podem precisar en quin número. Al padró del 1930 consta com a hoste a casa de Francesc Palà i Rafaela Zafont, al número 94 del carrer de Pi i Margall. Segons un estudi de la Comissió per a la Memòria Històrica de Vilanova i la Geltrú,⁶⁶ «va estudiar peritatge a l'Escola Industrial, i va rebre diversos premis. Formava part de l'equip de redacció del Butlletí de l'Associació d'Alumnes Obrers. A finals de 1925 es va traslladar a Manresa, per treballar en alguna fàbrica tèxtil com a pèrit». I d'allà, vers el 1930, arribà a Caldes.

Una germana seva, Clara Pueyo, és coneguda perquè durant la Guerra Civil fou membre activa del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), de l'Associació d'Amics de l'URSS i del Socors Roig Internacional, motiu pel qual s'exilià el 1939. Però després de la mort d'un fill seu per gana i misèria, decidí tornar a Espanya com a activista clandestina del Partit Comunista d'Espanya (PCE). Detinguda a l'agost del 1941, fou torturada i empresonada per la policia franquista i es feu cèlebre quan s'escapà de la Presó de Dones de les Corts, sortint-ne per la porta, el juny del 1943. Des d'a-

leshores, tanmateix, no se'n tingueren més notícies. La seva història propicià fins i tot que se'n fes un documental, *El gran vuelo*, dirigit per la cineasta Carolina Astudillo, qui en el moment d'escriure aquestes ratlles n'està preparant un altre, en aquest cas dedicat a Tartera.

Retornant a Armand Pueyo, al registre de defuncions de Mauthausen consta efectivament com a enginyer i com a veí de Caldes, per bé que la seva dona s'havia desplaçat a viure a Barcelona a l'inici de la guerra, al número 26 del passeig del Born, on ja nasqué el seu fill.⁶⁷ Segons Andreu Canals:

«[Pueyo] era un jove ben plantat i molt després que aviat es va fer popular al poble. Tenia una bona base d'instrucció, que feu que es freqüentés assíduament amb col·lectius dels que tenen inquietuds intel·lectuals. Redactava molt bé i aviat es va donar a conèixer amb els seus escrits publicats als fullets i al periòdic local que s'editava. Aquest tret el va fer distingir en el poble perquè no hi havia gaires joves que escrivissin, i menys de forma correcta. Tampoc va trobar cap dificultat per relacionar-se amb la joventut del poble, i, decidit com era, es va fer molt popular, motiu que li va facilitar trobar una noia de les més vistoses i serioses, per establir-hi relacions i fer-la la seva esposa.⁶⁸

De fet, el prometatge no fou gaire llarg, perquè es casà amb la Soledat el 1932. En esclatar la guerra, segons el testimoni de Canals:

⁶⁶. COMISSIÓ PER A LA MEMÒRIA HISTÒRICA DE VILANOVA I LA GELTRÚ i AJUNTAMENT DE VILANOVA I LA GELTRÚ, *Armand Pueyo Jornet* (en línia). Disponible a: <www.vilanova.cat> doc > doc_18489086> (consulta: 29/12/2019).

⁶⁷. Carolina Astudillo, després d'haver-ho consultat amb el fill de Pueyo, Albert, m'indica que la família, però, retornà a Caldes del 1939 al 1941, i que no va ser fins al 1942 que s'establiren definitivament al passeig del Born de Barcelona.

⁶⁸. Andreu CANALS I TIRADO, «Armand Pueyo Jornet», dins Xavier SERRAT I BLANCAFORT (coord.), *Calderinitis crònica*, Caldes de Montbui, s.n., 2005, p. 83.

[...] com que ell era un home de conviccions, per més que amb un temperament pacífic, es va afiliar al Partit Socialista de Catalunya, que més tard va ser el Partit Socialista Unificat de Catalunya [...]. L'Armand, quan es van formar les unitats de milicians voluntaris per contenir les forces colpistes, es va enrolar a la columna que formava el partit en el que militava. En aquella columna n'hi van ingressar una vintena de Caldes. I seguidament, perquè apressava, els van destinar al front d'Aragó.

Pueyo fins i tot feu de padrí d'uns soldats encara molt joves, de només setze anys, que també volien anar al front amb la mateixa columna, la Carl Marx.

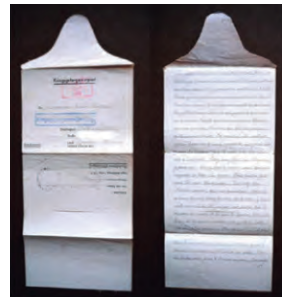
Segons Sala,⁶⁹ el seu fill Albert explicà que feu una darrera visita a la família el 1938 i que amb la retirada anà a parar als camps francesos d'Argelers i Setfont, des d'on els escrivia. I fou així fins que fou fet presoner pels alemanys a finals de 1940. La darrera carta és, de fet, del gener del 1941 des de Sagan (actualment Polònia). Tanmateix, segons l'estudi esmentat de la Comissió per a la Memòria Històrica de Vilanova i la Geltrú, Pueyo passà pel camp de Vernet, on fou reclutat en la 22a CTE al novembre, que és la població que consta al revers de les cartes que enviava a la família. Pel que sembla, feia feina «de pic i pala», però també d'interpret entre espanyols i francesos.

Ingressà primer, doncs, a l'*stalag* VIII-C, des d'on fou transferit al XII-D de Trier, com a presoner 57141.

Després fou traslladat a Mauthausen el 25 de gener de 1941 amb el número 3166 i posteriorment, el 29 de març, a Gusen, on morí el 16 de maig d'aquell mateix any, a un quart de vuit del matí, amb la matrícula 11642. Fou inscrit l'endemà i tenia el número de víctima 2795 del llibre de defuncions (on, per cert, apareix com a «Amadeo»). És estrany que, tot i aparèixer en el *Livre Mémorial*, no se'n tinguin dades: no pogueren esbrinar el lloc o la data de la seva mort o alliberament.

FONTS D'INFORMACIÓ

AMCMO, «Padró 1930» i «Cèdules 1934»; ABA-ITS i «Llibre de defuncions 1940/1942»; MJ; CHGCC; AM (tenen cartes, no consultades); *Caldes de Montbui 1936-1939*, 2008, 367; ROIG, 2001, 638; PUIGVENTÓS, 2016, 45; BERMEJO i CHECA, 2006, 299; SALA, 2017, 33-36; FOUNDATION, 2004, T. III, 1149; JORF, núm. 91, 18/04/1998, p. 6016; Albert Pueyo (a través de Carolina Astudillo); Xavi López (historiador de Vilanova i la Geltrú).

Els germans Armand, Clara i Salvador Pueyo i Jornet a la platja de la Malva-rosa de València. Foto Arxiu Pueyo Tartera. Carta-sobre, sense data visible, enviada per Armand Pueyo a la seva filla. Eugènia, des de l'*Stalag* VIII C. Arxiu: Pueyo Tartera. Les dues fotografies les trobem a Sala, 2017, 34-35.

⁶⁹. Núria SALA I VENTURA, *Els vallesans als camps nazis*, Barcelona, Memorial Democràtic, 2017, p. 34.

Armand Pueyo de soldat, a Selgua (Montsó, Osca), el 21 d'abril de 1937; i un cop ja a l'exili. Autor desconegut. Procedència: Albert Pueyo (obtingudes via correu electrònic de Carolina Astudillo).

Marcel Ramon Comas (1910-1943)

Marcel Ramon nasqué el 15 de març de 1910 a Caldes de Montbui i era fill de Josep Ramon Reinal i d'Anna Comas Bellavista. Estava casat amb Teresa Ventura i Padrós, amb qui vivia al número 4 del carrer Madella de Caldes. Era jornaler. El cognom podem trobar-lo també com a «Ramos»; i el carrer on vivia, el Sant Climent, 6 (que és on consta domiciliada l'esposa el 1943). És curiós perquè en el Registre Civil apareix Josep Ramon Reinal com a pare, però, en canvi, al padró el cap de família és Lleó Ramon Nuallana, que consta, per tant, com a progenitor d'en Marcel.

Després de la guerra i la retirada fou fet presoner a França i ingressà a l'*stalag* XVIII-A de Wolfsberg (Caríntia, Àustria) amb el número 81032, des d'on fou deportat a Mauthausen el 7 d'abril de 1941 com a presoner 4875, i on morí el 3 de maig de 1943 (i no pas el 5 de març, com consta en algunes de les fonts bibliogràfiques). Ara bé, segons el *Livre Mémorial*, no provenia pas de l'*stalag* XVIII-A, sinó del XVII-A, situat a Kaisersteinbruch, a la vora de Viena (Àustria). Estava internat al barracó número 13 del camp, tal com apareix en la fitxa sanitària que li feren en morir. Segons Sala:

[...] formava part d'un grup de 900 republicans. En el seu comboi al camp de Mauthausen hi viatjaven alguns dels pocs supervivents catalans del camp: Antoni Escoda, Antoni Garcia, Joaquim Amat-Piniella i Joan Pagès. Explicaren que el 7 d'abril «va ser un dia glaçat. Un cop a Mauthausen, un camí amb molta pujada. Anaven de cinc en cinc i cada grup anava amb un guarda que els feia aixecar a cops de culata si

queien. Si intentaven agafar les maletes del terra, els guardes els trepitjaven les mans».⁷⁰

Tanmateix, segons els registres publicats en el *Livre Mémorial*, més fiables, el dia 7 d'abril ingressaren a Mauthausen un grup de dos-cents homes, del total de mil cinquanta-cinc republicans espanyols que arribaren al camp durant l'abril d'aquell 1941.

Foren trets [de l'*stalag* XVII-A] el 5 d'abril i dirigits a la seu de la Gestapo a Viena, d'on els en fan fora el 7 d'abril per ser conduïts a Mauthausen. Són matriculats des del número 4502 al 5050. Un cert nombre, membres de la 32a CTE, havien estat capturats el juny del 1940 al departament de Meurthe-et-Moselle, especialment a Baccarat. Altres havien estat fets presoners al departament del Somme. En total, 102 trobaren la mort (51%), 79 dels quals a Gusen.⁷¹

Al registre de defuncions de Mauthausen/Gusen consta que era cuiner i que morí a dos quarts de vuit del matí al camp; en aquesta mateixa fitxa consta domiciliat al número 13 de la plaça Major de Caldes. Fou inscrit l'endemà del traspàs. És estrany constatar que en els llibres de defuncions de l'any 1943 els nazis deixen d'inscriure-hi els espanyols, per la qual cosa no hi trobem la defunció de Marcel Ramon.

FONTS D'INFORMACIÓ

RC-CM, «Naixements», T. 24, f. 70, núm. 70 (17/03/1910); AMCMO, «Padró 1930» i «Cèdules 1934»; ABA-ITS; MJ; *Caldes de Montbui 1936-1939*, 2008, 368; ROIG, 2001, 689; PUIGVENTÓS, 2016, 45; BERMEJO i CHECA, 2006, 285; SALA, 2017, 36; FOUNDATION, 2004, T. III, 1278.

⁷⁰. Núria SALA I VENTURA, *Els vallesans als camps nazis*, p. 36.

⁷¹. FOUNDATION POUR LA MÉMOIRE DE LA DÉPORTATION, *Livre Mémorial des déportés de France*, p. 1238.

5387

Block Sanitätslager

Mauthausen, den 3. Mai

Alp. E
1943

Todesmeldung

Der Spanier Häftling Ramon Comas Marcelo
Nr. 4875 geb. am 15.3.10 zu Caldas de Montbui
ist am 3. Mai 1943 um 7.30 Uhr verstorben.

eingewiesen in das K.M.: 7.4.41

Stammblock 13

S.L.: 16.4.43

Der Blockälteste Jopraske Franz der Blockführer Münz

Bei Verstorbenen	am	
Wann & wo	am	

(Handwritten red mark)

I.T.S. FOTO NO 1392 E

Artur Triquell Font (1907-1942)

Nascut el 3 de juliol de 1907 a Maials (el Segrià), Artur Triquell era fill de Dolors Font Miret (desconeixem el nom del pare) i vivia al número 25 del carrer Nou o de Montserrat, de Caldes de Montbui. Estava casat amb Eulàlia Casas Cortada (tot i que pot aparèixer erròniament com «Eulàlia Olaya Cases»), amb qui tenia dos fills: Josep i Ramon. Era ferrer. La mare i la germana (Rosa) vivien al número 56 del carrer de Buenos Aires i eren obreres fabrils. Sabem que, acabada la guerra, l'esposa vivia al número 69 de la Rue de la Paix, a La Chaux de Fonds (Neuchâtel, Suïssa), segons la documentació generada pels alemanys i que la bibliografia posterior s'ha encarregat de recollir. Els cognoms podem trobar-los també com a «Triguell» i «Pont».

Un cop fet presoner, fou enviat a l'*stalag* XVII-A de Kaisersteinbruch **72** (Àustria) amb el número 28028 i el 19 de desembre de 1941 a Mauthausen com a pre-

soner 4132, lloc on morí el 25 de juny de 1942, amb trenta-vuit anys. En resposta a una petició de la seva esposa, encara en plena guerra, el març del 1944, aquesta rebé contesta a través de la Creu Roja Internacional que el seu marit havia mort a Mauthausen en la data indicada. Arribà al camp en el mateix transport que Ricardo López.

En el registre de defuncions de Mauthausen/Gusen consta, efectivament, que era ferrer i que morí a les quatre de la tarda.

FONTS D'INFORMACIÓ

AMCMO, «Padró 1930» i «Cèdules 1934»; AM (carta de l'Ajuntament de Maials del 1981); ABA-ITS, fons de la Creu Roja Internacional; MJ; BERMEJO i CHECA, 2006, 320; ROIG, 2001, 689; *Caldes de Montbui 1936-1939*, 2008, 370; PUIGVENTÓS, 2016, 45; SALA, 2017, 36-37; FOUNDATION, 2004, T. III, 1358; JORF, núm. 142, 20/06/1992, p. 08081.

72. En la bibliografia consta que era el camp XVII-B, situat a Krems-Gneixendorf, però fem cas de la documentació alemanya, on surt que era el XVII-A. Vegeu: <https://mukkaisersteinbruch.wordpress.com/history-of-stalag-xvii-a/> (data de consulta: 20 juny 2020).

Amf. Inter.

zcl a

un/3 a 4

R1

Ettal/Obb.

2514 44

TRIQUEL FONT, Arturo, geb. 9.12.3
Fr. Anschr.: Oflag XVII A, Nr. 28 028

Comité international de la Croix-Rouge
Agence centrale des Prisonniers de guerre
GENÈVE (Suisse)

Date 25.3.44. Référence S. Espagnol
Date Référence 25a 2478
Datum ☐ S. Suisse ☒ AN

An das
DEUTSCHE ROTE KREUZ
Bewler SW 61
Bismarckplatz 2

Das INTERNATIONALE KOMITEE VOM
ROTEN KREUZ hatte höchst um Auskunft über
den gegenwärtigen Aufenthalt und das Befinden von:

TRIQUEL FONT Arturo
Spanier
Geb. 9.12.03.
OFLAG XVII A
Nr. 28028

Anfragesteller: CASAS Enlalia (Gattin)
69, rue de la Paix
La Chaux-de-Fonds - POISS
Neuchâtel
(Suisse)

Bitte schreiben an oben. — Please answer exactly. — Antwort unbedingt an oben.

Ettal/Obb.
XXXXXXXX 5.7.44
XXXXXX

Betr.: Verst. spanischen Staatsangehörigen
Arturo/TRIQUEL FONT, geb. 3.7.03
Bez.: Ihre Anfrage an das Internationale
Komitee vom Roten Kreuz

Vil/3e Ri

Frau
Enlalia Casas
La Chaux-de-Fonds / ~~XXXXXX~~
69 rue de la Paix / Neuchâtel (Suisse)

Zu Ihrer Anfrage an das Internationale Komitee vom Roten Kreuz in
Genf bedauert das Deutsche Rote Kreuz Ihnen mitteilen zu müssen,
dass der spanische Staatsangehörige Arturo TRIQUEL FONT, geb.
3.7.1903 in Mayals (Lerida) am 25.6.1942 im Lager Mauthausen
verstorben ist.

Deutsches Rotes Kreuz
Der Chef des Amtes Auslandsdienst
i.A.

Documents relacionats amb el pas
d'Artur Triquell per l'estalag XVII-A i el
contacte amb la Creu Roja Internacional
per poder adreçar-se a la família (ABA).

Josep Ferrer Espelt (1906-1988)

Josep Ferrer, àlies *el Pastora*, és un dels tres calderins que aconseguí sobreviure a l'horror dels camps d'extermini. Nascut a Caldes el 17 de març de 1906 (tot i que en algun cas podem trobar el 1905 com a any de naixement), era fill de Ramon Ferrer Cullell i de Rosa Espelt Ayguasanosa. Era paleta i estava casat amb Encarnació Serra Borràs, amb qui vivia al número 24 del carrer d'Homs. Fou un dels encarregats de bastir la torrassa de la Torre Marimon.

Ferrer era membre del Centre Democràtic de Caldes de Montbui (on formava part del grup teatral) i de la CNT i la Federació Anarquista Ibèrica (FAI). Segons Sala,⁷³ «havia format part del Comitè mixt constituït el 22 de desembre de 1936 a Caldes, en representació de la CNT-FAI del Departament d'Obres Públiques de l'Ajuntament».

A França formà part de la 93a CTE, unitat amb la qual fou fet presoner a Belfort pels alemanys, que el retingueren inicialment al *frontstalag* 140 d'aquella localitat,⁷⁴ abans de ser enviat a l'*stalag* XI-B de Fallingbostel. Ingressà a Mauthausen el 25 de gener de 1941 (com Alexandre Folch i Pasqual Gimeno) amb el número 6800 i fou traslladat a Gusen el 6 d'abril de 1945, just un mes abans del seu alliberament. Havia estat enviat també al comando de Steyr, del qual l'escriptor David Wingeate Pike en diria a *Spaniards in the Holocaust*:

[...] els espanyols es podien trobar arreu de la constel·lació de camps austríacs, que comprenien no només

Nebenlager com Gusen i, el més gran, sinó també unitats tan petites i sofisticades com la Redl-Zipf, ocupada en la producció de diners falsificats, o el castell de Mittersill, un institut de recerca de les SS on hi treballaren no més de 15 dones. El següent kommando a obrir després de Gusen fou a Steyr, 30 quilòmetres al sud de Mauthausen, que inicià la seva activitat a la primavera del 1941 per a servir a la indústria de municions de Steyr-Werke. Estava composta per 49 espanyols i un romanès (un tal Miron, que havia combatut a les Brigades Internacionals). Al principi els homes hi eren conduïts i retornats des de Mauthausen en camions, però el 1942 el kommando fou ampliat amb 300 espanyols més que hi foren enviats el 6 de gener sota la direcció de l'oficial de les SS Müller i nou kapos alemanys amb el triangle verd. La seva tasca fou construir una fàbrica per a la Steyr-Daimler-Puch SA, per a ser emprada per a la producció de motors d'avió, cabines, coixinets de boles, camions, roderes d'eruga per a tancs i metralladores. El kommando de Steyr fou el primer a utilitzar presoners en indústries de guerra, i els espanyols foren els primers a ser-hi empleats. Müller, el kommandoführer, era jove, atractiu i robust, però amb 25 anys ja era només una ombra pàl·lida de la seva vida anterior, quan havia servit de model per a les Joventuts Hitlerianes. Només el seu odi fanàtic l'acompanyà, un odi que dirigí contra els espanyols. Durant aquell primer dur hivern de 1941-1942, canviaria els diumenges a casa amb la seva dona, pel plaer de sortir a turmentar-los.⁷⁵

⁷³. Núria SALA I VENTURA, *Els vallesans als camps nazis*, p. 36.

⁷⁴. *Liste officielle n° 34 de Prisonniers français d'après les renseignements fournis par l'Autorité militaire allemande*, París, Centre National d'Information sur les Prisonniers de Guerre, 21 d'octubre de 1940.

⁷⁵. David WINGEATE PIKE, *Spaniards in the Holocaust: Mauthausen, Horror on the Danube*, Nova York, Routledge, 2014, p. 100.

Josep Ferrer Espelt.
Arxiu Teresa Serra Ribera

En la documentació recollida per l'ITS consta erròniament que era fill de Caldes de Malavella, que exercia paleta i que, efectivament, el 5 d'abril de 1945 havia estat enviat en tren a Steyr des de Gusen. Una de les fitxes sembla indicar que havia ingressat a Mauthausen el dia 27 de gener, i no el 25. Ell mateix pensava que el seu ofici de paleta havia estat el que li havia salvat la vida, juntament amb una bona salut.⁷⁶

Un cop alliberat, es retrobà amb la família (imaginem que a França) i acabà exiliant-se a Veneçuela el 1948, tal com hem explicat a l'inici d'aquest estudi. En la documentació dels Arxius de Bad Arolsen procedent de l'International Refugee Organization, consta el seu nom entre el llistat de passatgers que s'embarcaren des de Gènova, procedents de Perpinyà, a bord del vaixell americà *General Heintzelman*, que anava amb destinació a Veneçuela, el Perú i Xile. El 5 de maig de 1948 (tres anys justos després de l'alliberament de Mauthausen i Gusen), Josep Ferrer, amb la seva dona, Encarnació, i el seu fill Josep, emprengueren aquesta nova ruta cap a l'exili. Segons Canals:

En aquells anys, Veneçuela acollia amb molta benevolència els exiliats espanyols i, a més, era un país on

en aquells moments hi havia molt de treball i prometia a aquells que s'hi esforçaven poder endegar un bon esdevenidor. Atrets per aquests factors positius, allà es van traslladar disposats a treballar amb fermesa per refer la vida, sempre pensant en el futur del seu fill. Tanmateix, per tot això que s'explica tan aviat, no cal dir les peripècies, les inquietuds i els moments difícils que van haver de passar, havent-ho d'afrontar sense recursos, sense recomanacions ni cap amistat o influència que els donés suport.⁷⁷

I se'n van sortir, ja que el seu fill esdevingué un topògraf projectista reconegut en aquell país.

L'Encarnació morí a Caracas el 1978 i ell ho feu deu anys més tard, el 22 d'abril de 1988. Havia retornat sovint a Caldes, on visitava la família i recordava algun dels fets viscuts a Mauthausen. Però, tot i la nostàlgia, decidí acabar els seus dies a Veneçuela, on havia establert definitivament les arrels.

FONTS D'INFORMACIÓ

RC-CM, «Naixements», T. 22, f. 66, núm. 65 (19/03/1906); AMCMO, «Padró 1930» i «Cèdules 1934»; ABA-ITS; SALA, 2017, 36-37; FOUNDATION, 2004, T. III, 1181; BERMEJO i CHECA, 2006, 285.

⁷⁶. Andreu CANALS I TIRADO, «Josep Ferrer Espelt "el Pastora"», dins Xavier SERRAT I BLANCAFORT (coord.), *Calderinitis crònica*, p. 63.

⁷⁷. Andreu CANALS I TIRADO, «Josep Ferrer Espelt "el Pastora"», p. 63.

4675

6800

Spanier

Ferrer Espelt Jose

17.3.05 Cakdas de Montbuy

Maurer

Zug, 5.4.45 Steyr

Gusen Karte

109

F-6-286

78	1191	MESA CORDOBA	Maria D.	Espag.	✓	S - P	13.11.45		HL46321	MAR. 10.1.48	hija	
79	"	"	Miguel	"	✓	S - M	16.12.46		"	"	hijo	
80	1588	CRUELLE AGUILA	Francisco	"	✓	M - M	17.10.18	Spain/Fliz	EK79416	PAUL. 5.5.48	electrico.	
81	"	"	Antonia	"	✓	M - P	24.2.27	" Habana	EK79414	"	modista	
82	"	"	Hilda	"	✓	S - P	1.6.48	"	EK79414	"	hija	
83	7537	FERNANDEZ CASTILLO	Justino	"	✓	M - M	7.10.02	" Talavera	HL48404	AGRW. 29.9.48	forjador	
84	"	"	RODRIGUEZ Carmen	"	✓	M - P	18.8.10	" Valencia	HL48405	"	modista	
85	"	"	"	"	✓	S - P	8.1.35	"	"	"	hija	
86	"	"	Justino	"	✓	S - M	16.12.35	"	"	"	hijo	
87	"	"	Enriqueta	"	✓	S - P	11.3.42	"	"	"	hija	
88	"	FERNANDEZ VILLANUEVA	Rafael	"	✓	S - M	8.5.07	"	Vicoreel	EK61428	RUEH. 24.12.47	obrero for.
89	675	FERRER ESPALT	Jose	"	✓	M - M	17.3.05	" Barcelona	AS30101	FERP. 5.5.48	albanil	
90	676	"	SERRA ROBRAS Encarnacion	"	✓	M - P	30.7.12	"	AS30102	"	tejedora	
91	"	"	Jose	"	✓	S - M	24.2.36	"	"	"	hijo	
92	9086	FUSTE GINE	Sebastian	"	✓	S - M	14.7.13	" Sudanel	AS30143	"	hijo	
93	405	GARCIA JIMENEZ	Tomas	"	✓	M - M	25.2.97	" Santa Glalla	EK78778	MARS. 26.5.48	electricista	
94	406	"	Juliana	"	✓	M - P	11.12.01	" Extremadura	EK78779	"	anatreca	
95	"	"	Zola	"	✓	S - M	26.10.35	"	"	"	hijo	
96	674	FOLCH GOMEZ	Ramona	"	✓	M - M	6.8.06	" Valencia	AS30107	FRFP. 7.5.48	agricult.	
97	677	"	MORELLAS Francisca	"	✓	M - P	18.5.10	" Barcelona	AS30106	"	tejedora	
98	678	"	Alejandro	"	✓	S - M	16.11.31	"	AS30108	"	agric.	
99	2403	GIRAN RUIZ	Jose	"	✓	M - P	4.12.07	" Santander	1334146	762 CARB 2.2.48	semmico	
100	"	"	MARTINEZ Abaulia	"	✓	M - P	5.9.12	"	1344146	763	"	semmico
101	514	LINAJE ARIAS	Manuel	"	✓	M - M	5.8.04	" Chinchon	EM42414	MARS. 8.10.48	emplendo	
102	521	"	HARRADCO	"	✓	M - P	1.10.01	" Madrid	EM42413	"	costurera	
103	663	MAS MARCH	Jose	"	✓	M - M	9.4.13	" Morell	HL46920	NIM 17.2.48	albanil	
104	"	"	Francisco	"	✓	M - P	4.10.09	" Calatayud	HL46920	"	maestra	
105	"	"	Francis	"	✓	S - P	15.4.44	"	"	"	hijo	
106	"	"	Maria Jose	"	✓	S - P	4.5.45	"	"	"	hija	
107	663	FALACIOS	Paulino	"	✓	S - M	4.5.95	" Calatayud	HL42162	CARR. 17.4.48	tecnico azuc.	

M 15 F9 1/2 M - 1/4 F 4 B 2 T 30

Fitxa de Josep Ferrer del camp de Gusen i document d'embarcament del passatge del vaixell *General Heintzelman* (ABA).

Josep Jané Cervera (1912-1982)

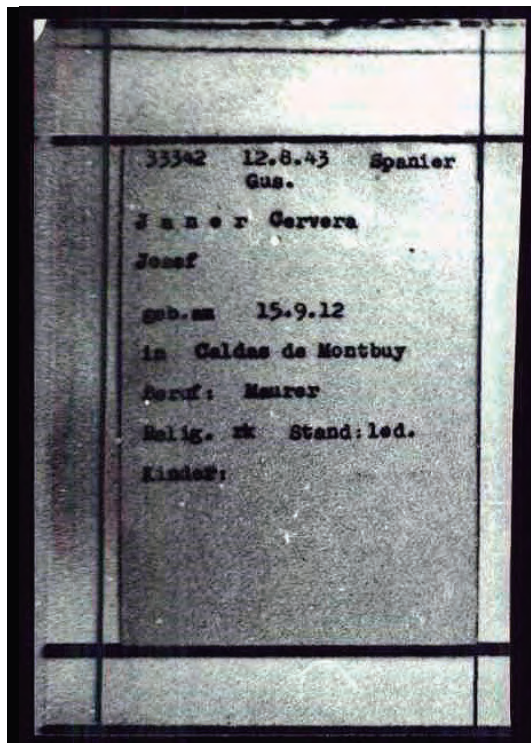
És segurament el deportat del qual tenim menys informació. Nascut el 15 de setembre de 1912, el 1924 vivia amb la seva mare, Isabel Cervera Gimeno, la seva germana i dos germanastres al carrer Major, 103; suposem que continuava a Caldes en esclatar la guerra, tot i que no l'hem trobat ni al padró del 1930 ni a les cèdules personals del 1934. Tanmateix, així consta en la documentació recollida per l'International Tracing Service i que és consultable als Arxius de Bad Arolsen. El cognom podem trobar-lo també com a «Janer» i «Giner», als padrons municipals. Germà per part de mare del també deportat Pasqual Gimeno Cervera. Va estar vinculat durant la seva joventut a una organització excursionista.

Com tres altres calderins més (Folch, Gimeno i Ferrer), passà per l'*stalag* XII-D de Trier i ingressà a Mauthausen el 25 de gener de 1941 amb la matrícula 3920. Segons la fitxa del camp de Gusen, ingressà en aquest camp el 12 d'agost de 1943 amb el número 33342 (on consta com a paleta i amb l'estat civil de solter), però sembla que fou retornat a Mauthausen. Segons la informació facilitada per la seva neboda neta, en Josep Jané es va escapar del camp, no va ser alliberat. El van penjar amb un filferro i el varen donar per mort, Jané, amb un altre company es varen amagar a sota un camió i així varen aconseguir sortir del camp.

Es va casar a França. A inicis de la dècada dels anys setanta va fer una curta visita als seus nebots residents a Barcelona. Morí al departament d'Aude, a França, l'octubre del 1982.

FONTS D'INFORMACIÓ

AMCMO "Padró 1924"; ABA-ITS; BERMEJO i CHECA, 2006, 285; FOUNDATION, 2004, T. III, 1139; SALA, 2017, 32.

Fitxa de Josep Jané del camp de Gusen (ABA).

Pere Torrades Ramiro (1916-1994)

Nascut a Barcelona el 7 de març de 1916, era fill de Josep Torrades i Carmen Ramiro Flores. Tenia tres germans, la Rosa, el Francisco i el Martín, amb qui vivia al carrer Sant Fèlix, 23. La família arribà a Caldes a inicis dels anys 20, després de passar un temps a Martorell, població de la mare. El segon cognom ens apareix a la documentació també com Banús.

De família modesta, Torrades ingressà al seminari, que abandonaria ben aviat. De 1932 al 1937 treballà a la granja-escola Torre Marimon com a comptable.

Reclutat per l'Exèrcit Popular de la República, durant la guerra combaté a la Somosierra i a l'Ebre. Amb la retirada passà a França amb el seu germà gran, on foren reclosos als camps de Barcarès i Agde.

Militaritzat amb l'esclat de la II Guerra Mundial, fou incorporat a la Companyia de Treballadors Estrangers número 403, però a diferència de la resta de calderins, amb la rendició francesa no fou fet presoner i s'establí a Carcassona. Tanmateix, a partir de 1942 decidí prendre part a la lluita contra el nazisme i s'uní a la 7a Brigada de guerrillers espanyols de la zona d'Aude.

El 25 de maig de 1944 fou detingut per la Gestapo a Carcassona, i un mes més tard fou deportat al camp de concentració de Dachau (Baviera), on rebé la matrícula 74275. Segons la fitxa elaborada pels nazis, fou transferit a Flossenbürg (a tocar de l'actual frontera amb la República Txeca) el 30 de setembre, malgrat que no hem trobat el seu nom en els llistats de transports que s'han conservat. Allà constava com a *schreiner* (fuster).

El camp de Flossenbürg **78** havia obert el 1938 per, en primera instància, recloure-hi els ciutadans considerats asocials pel règim nacionalsocialista; tanmateix, amb l'esclat de la guerra començà a rebre també jueus i soldats presoners, en molts casos soviètics. Com Mauthausen i Gusen, era un camp destinat a explotar unes pedreres properes, en aquest cas de granit. A partir de 1942 configurà una xarxa de subcamps que en depenien, dedicats a la producció d'armament o de béns de consum, pels quals passaren uns cent mil presoners, una tercera part dels quals hi moriren per la duresa del treball, les misèrrimes condicions de vida, els maltractaments rebuts o directament assassinats.

Torrades hi arribà l'endemà i rebé la matrícula 28397, segons consta a la targeta de registre del camp, però només dos dies més tard, el 3 d'octubre, fou enviat a un dels subcamps, Hof-Moschendorf, situat uns cent quilòmetres més al nord, i que feia tot just un mes que havia entrat en funcionament.**79** Era un camp relativament petit, amb una mortalitat baixa en comparativa als altres *lager*, i unes condicions sensiblement superiors a Flossenbürg, on s'hi reparava armament recuperat per les SS o bé, com és el cas de Torrades, es treballava a la fàbrica de porcellana Reincke. Allà hi fou reclus fins que el camp fou alliberat per l'exèrcit americà, el 13 d'abril de 1945. Flossenbürg ho seria deu dies més tard.

Un cop finida la guerra, Pere Torrades s'establí a Narbona, on morí el febrer de 1994. Fou membre del FNDIRP (Fédération Nationale des Déportés et Internés Résistants et Patriotes).

FONTS D'INFORMACIÓ

AMCMO, «Padró 1924» i «Padró 1930»; ABA-ITS; FOUNDATION, 2004; MEMORIAL, 2020 **80**

Joaquim Amat-Piniella, a *K.L. Reich*, escriví que «un món d'espectres es movia sota els ulls closos, enmig d'un silenci més punyent que els udols de terror d'una estona abans». I és que la presència de la mort als camps era constant, tant en el moment en què es produïen els assassinats com després. Un ambient tètric, asfixiant, paorós. Com deia Montserrat Roig, «tot, als camps, era previst per morir-hi [...]. La mort era pertot arreu. La mort els voltava».⁸¹

La mort als camps nazis arribà a milions de persones. A milers de catalans. A una desena de calderins. Els supervivents reconegueren de seguida que l'oblit és la pitjor de les condemnes i que, per tant, calia explicar els fets viscuts, honorar la memòria dels que hi moriren, recordar els esforços i les heroïcitats dels companys, fer proselitisme per a evitar que ningú hagués de passar mai més pel seu calvari. Perquè, tal com deia el manresà Jacint Carrió, l'única rebel·lió possible era sobreviure. I els que ho feren contragueren aquest deure amb els seus i amb les generacions futures.

Avui, setanta-cinc anys després de la fi de la Segona Guerra Mundial, cal que aquest compromís continuï ben viu. Entitats de la societat civil, centres educatius, ajuntaments i organismes democràtics s'encairguen de mantenir la flama que els supervivents de Mauthausen plasmaren en un solemne jurament pocs dies després de l'alliberament del camp; un jurament a favor de la llibertat, de la solidaritat entre pobles, de la pau i la memòria, que transcrivim tot seguit.

«Tot el que he sofert m'ha fet estimar la vida», deia el també supervivent Juan de Diego.⁸² Que la memòria no només de Josep Maria Catafau, Joan Deu, Josep Ferrer, Alexandre Folch, Pasqual Gimeno, Josep Jané, Ricardo López, Isidre Malla, Josep Manuel, Armand Pueyo, Marcel Ramon, Artur Triquell i Pere Torrades, sinó de totes les víctimes del feixisme i de tots els qui somiaren en un món millor, d'homes i dones lliures, que cita el jurament, pugui perdurar en la nostra memòria col·lectiva com a poble i ens doni més elements per a estimar, doncs, la vida.

⁸¹. Montserrat ROIG, *Els catalans als camps nazis*, p. 265.

⁸². Montserrat ROIG, *Els catalans als camps nazis*, p. 564.

JURAMENT DELS SUPERVIVENTS DE MAUTHAUSEN 83

Finalment, les portes d'un dels camps més terribles i més sagnants s'obren, les del camp de Mauthausen. Partint de totes les direccions, tornarem a ser lliures als nostres països alliberats del feixisme.

Els presoners, als quals encara ahir amenaçava la mort de la mà bestial del botxí feixista, expressen el seu reconeixement des del més profund del seu cor, a les nacions aliades victorioses i alliberadores i saluden tots els pobles en la seva llibertat reconquerida.

Després d'una estada d'uns quants anys al camp, comprenem molt millor el valor de la fraternitat dels pobles. Fidels a aquest ideal, jurem mantenir el nostre esperit de solidaritat i unió per continuar la lluita contra l'imperialisme i el fanatisme nacional.

El món fou alliberat de l'amenaça hitleriana gràcies a l'esforç comú de tots els pobles i mercès a aquest mateix esforç ens ha estat retornada la nostra estimada llibertat, tan volguda per totes les nacions.

La pau i la llibertat són la garantia de la felicitat dels pobles i de la construcció d'un món sobre noves bases de justícia social i nacional. Aquest és l'únic camí vers una col·laboració pacífica de les nacions i dels pobles.

Ja reconquerides la nostra llibertat i la dels nostres països, volem guardar a la nostra memòria la solidaritat internacional del camp.

Recollida tan sàvia ensenyança, volem marxar per un camí comú, el camí de la llibertat indivisible de tots els pobles, el camí de la mútua comprensió, el camí de la col·laboració en la gran obra de construcció d'un món nou, just i lliure.

Mai no oblidarem els sagnants sacrificis que els pobles van haver de fer per reconquerir la felicitat de tots.

Recordant la sang vessada per tots els pobles i els milions d'éssers humans sacrificats, assassinats, immolats pel feixisme nazi, jurem no abandonar mai el camí que ens hem traçat.

Sobre la base d'una comunitat internacional volem erigir als soldats de la llibertat caiguts en aquesta lluita sense treva el monument més bell: EL MÓN DE L'HOMME LLIURE.

Ens adrecem al món sencer per dir-li: ajuda'ns en la nostra tasca.

Visca la solidaritat internacional!

Visca la llibertat!

En nom de tots els que van ser presos a Mauthausen:

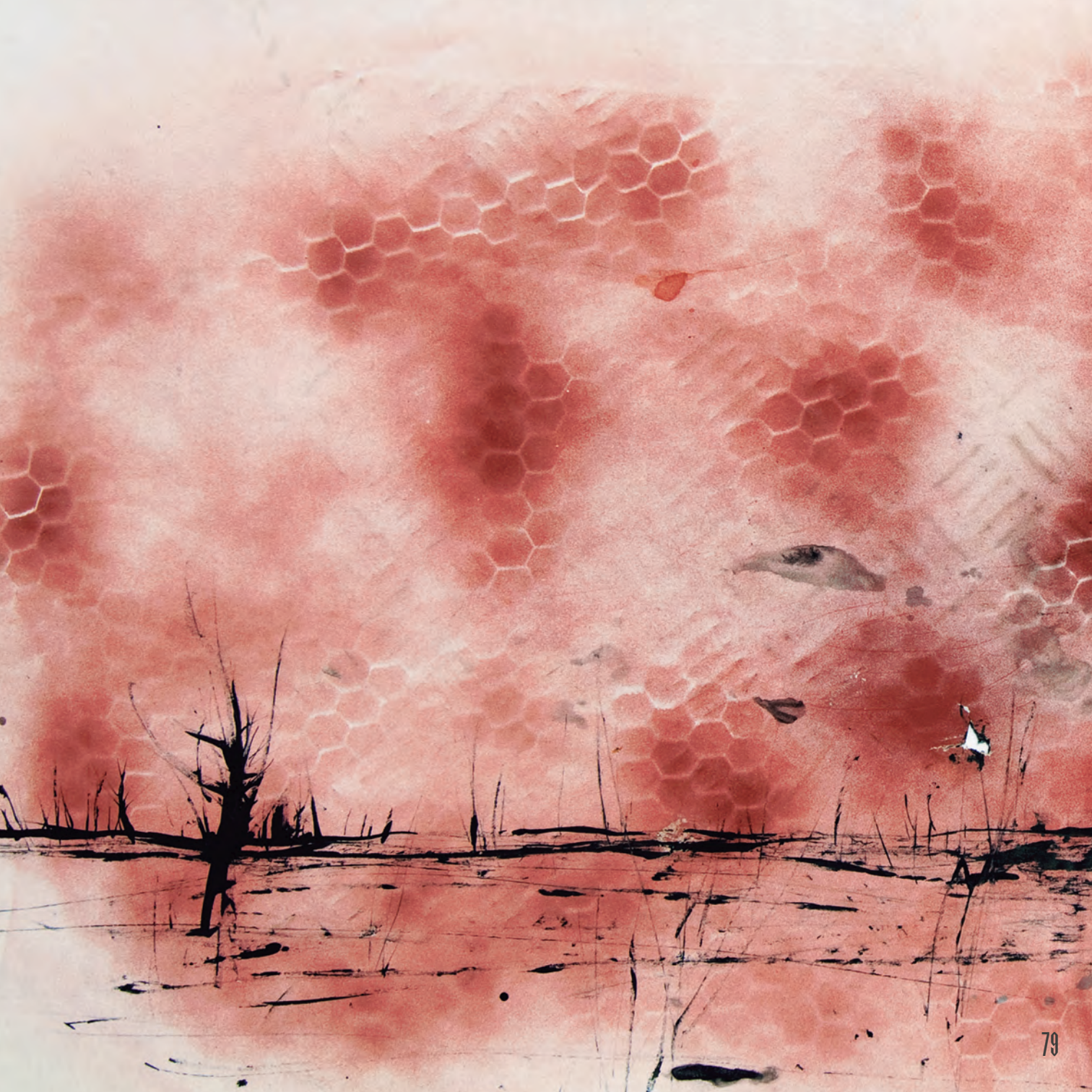
Ceskoslovensky Narodni Vybor Revolucni · Comitè Espanyol · Comitè Francobelga · Comitè Grec

Deutsches Komitee · Comitato Nazionale Italiano · Jugoslovenski Odbor · Magyar Bizottsag

Osterreichischer Komitee · Komitet Polski · Russkij Komitet · Délégué pour les Albanèses

Délégué pour les Hollandais et Suisses · Der Delegiere für Luxembourg · Délégué pour les Roumains

Mauthausen, 16 de maig de 1945

BIBLIOGRAFIA

- Joaquim AMAT-PINIELLA, *K.L. Reich*, Barcelona, Edicions 62, 2005.
- Albert BALCELLS, «Els camps de concentració a França. La trista història dels refugiats al país de la llibertat, la igualtat i la fraternitat», dins Josep Maria SOLÉ I SABATÉ (coord.), *La Guerra Civil a Catalunya*, vol. 6, *L'exili*, Barcelona, Edicions 62, 2007.
- Benito BERMEJO i Sandra CHECA, *Libro memorial: Españoles deportados a los campos nazis (1940-1945)*, Madrid, Ministerio de Cultura, Subdirección General de Publicaciones, Información y Documentación, 2006.
- *Caldes de Montbui 1936-1939. Entre la il·lusió i el dol. Revolució i guerra civil*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Ajuntament de Caldes de Montbui, 2008.
- Jacint CARRIÓ I VILASECA, *Manresa-Mauthausen-Gusen: Deportació i retorn d'un home compromès amb la llibertat*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 2001.
- David CASTILLO, *El tango de Dien Bien Phu*, Barcelona, Edicions 62, 2020.
- Neus CATALÀ, *De la resistencia y la deportación: 50 testimonios de mujeres españolas*, Barcelona, ADGENA, 1984.
- Neus CATALÀ, *De la resistencia y la deportación: 50 testimonios de mujeres españolas / De la resistència i la deportació: 50 testimonis de dones espanyoles*, Barcelona, Memorial Democràtic i Generalitat de Catalunya, 2015.
- COMISSIÓ PER A LA MEMÒRIA HISTÒRICA DE VILANOVA I LA GELTRÚ i AJUNTAMENT DE VILANOVA I LA GELTRÚ, *Armand Pueyo Jornet* (en línia). Disponible a: <www.vilanova.cat> doc > doc_18489086> (consulta: 29/12/2019).
- Mariano CONSTANTE i Manuel RAZOLA, *Triángulo azul: Los republicanos españoles en Mauthausen*, Saragossa, Gobierno de Aragón. Departamento de Educación, Cultura y Deporte i Amical de Mauthausen I Altres Camps, 2008.
- Joan ESCUER GOMIS, *Memorias de un republicano español deportado al campo de Dachau*, Barcelona, Amical de Mauthausen, 2007.
- FOUNDATION POR LA MÉMOIRE DE LA DÉPORTATION, *Livre Mémorial des déportes de France arrêtés par mesure de répression et dans certains cas par mesure de persécution 1940-1945*, 4 toms, París, Tirésias, 2004.
- Ferran GALLEGO, *De Múnich a Auschwitz: Una historia del nazismo, 1919-1945*, Barcelona, Plaza & Janés, 2001.
- Prisciliano GARCÍA GAITERO, *Mi vida en los campos de la muerte*, Lleó, Edilesa, 2005.
- Josepa GARDENYES PEDROL, *Joaquim Aragonès: De Rubí a Mauthausen*, Mataró, Llibres a Mida, 2014.
- Esteban GONZÁLEZ LOPÉZ i Rosa RÍOS CORTÉS, «Brigadistas sanitarios en la guerra de España. De la solidaridad internacional a los campos nazis», dins Eduardo HIGUERAS, Ángel Luis LÓPEZ VILLAYERDE i Sergio NIEVES CHAPES (coord.), *El pasado que no pasa: La guerra civil española a los ochenta años de su finalización*, Conca, Ediciones de la Universidad de Castilla la Mancha, 2020.

- Andreas KRANEBITTER i Ralf LECHNER, *Memorial Book for the Dead of the Mauthausen Concentration Camp and its Subcamps*, Viena, New Academic Press i Association for Remembrance and Historical Research in Austrian Concentration Memorial Camps, 2016.
- Primo LEVI, *Si això és un home*, Barcelona, Edicions 62, 2002.
- Montserrat LLOR SERRA, *Vivos en el averno nazi: En busca de los últimos supervivientes españoles de los campos de concentración de la Segunda Guerra Mundial*, Barcelona, Crítica, 2014.
- Montserrat ROIG, *Els catalans als camps nazis*, Barcelona, Edicions 62, 2001.
- Núria SALA I VENTURA, *Els vallesans als camps nazis*, Barcelona, Memorial Democràtic, 2017.
- Miguel Ángel SANZ, *Luchando en tierras de Francia*, Barcelona, RBA, 2006.
- Secundino SERRANO, *La última gesta: Los republicanos que vencieron a Hitler (1939-1945)*, Madrid, Punto de Lectura, 2006.
- Xavier SERRAT I BLANCAFORT (coord.), *Calderinitis crònica*, Caldes de Montbui, s.n., 2005.
- Josep Maria SOLÉ I SABATÉ i Eduard PUIGVENTÓS LÓPEZ, *Els catalans a les guerres del món*, Barcelona, Ara Llibres, 2014.
- Rosa TORAN, *Els camps de concentració nazis: Paraules contra l'oblit*, Barcelona, Edicions 62, 2005.
- Rosa TORAN, «Introducció», dins *Mauthausen: Crònica gràfica d'un camp de concentració*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya 2002.
- Nikolaus WACHSMANN, *KI: A History of the Nazi concentration camps*, Nova York, Farrar, Straus and Giroux, 2015.
- David WINGEATE PIKE, *Spaniards in the Holocaust: Mauthausen, Horror on the Danube*, Nova York, Routledge, 2014.

WEBGRAFIA

- *Fallingbostel Military Museum E.V. (?)* (en línia), Bad Fallingbostel-Oerbke (Alemanya), Kevin Greenhalgh. Disponible a: <fallingbostelmilitarymuseum.jimdofree.com/stalag-xib-357> (consulta: 5/6/2020).
- *Gusen Memorial Committee (?)* (en línia), Gusen (Àustria), Gusen Memorial Committee. Disponible a: <www.gusen.org> (consulta: 1/6/2020).
- *History of stalag XVII A (?)* (en línia), Kaisersteinbruch (Àustria), Museums- und Kulturvereis Kaisersteinbruch. Disponible a: <mukkaisersteinbruch.wordpress.com/history-of-stalag-xvii-a> (consulta: 7/6/2020).
- *Immigrant Ships Transcribers Guild* (en línia), Immigrant Ships Transcribers Guild LLC, 1998-2019. Disponible a: <http://immigrantships.net/index.html> (consulta: 1/4/2020).

- *KZ Gedenksstätte Ebensee (?)* (en línia), Ebensee (Àustria), Zeitgeschichte Museum Ebensee. Disponible a: <www.memorial-ebensee.at> (consulta: 1/6/2020).
- *KZ-Gedenskstäte Mauthausen* (2020) (en línia), Mauthausen (Àustria), KZ-Gedenskstäte Mauthausen. Disponible a: <www.mauthausen-memorial.org> (consulta: 1/6/2020).
- *Lern- und gedenkort schloss hartheim* (2013) (en línia), Alkoven (Àustria), Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim. Disponible a: <www.schloss-hartheim.at> (consulta: 1/6/2020).
- *Mauthausen Komitee Steyr* (2010-2020) (en línia), Mauthausen (Àustria), Mauthausen Komitee Steyr. Disponible a: <www.mkoe-steyr.net> (consulta: 1/6/2020).
- *Melk Memorial* (2020) (en línia), Melk (Àustria), Zeitshistorisches Zentrum Melk. Disponible a: <www.melk-memorial.org> (consulta: 1/6/2020).
- *UNITED STATES CONGRESS HOUSE, COMMITTEE ON FOREIGN AFFAIRS, Displaced persons and the International Refugee Organization, Washington, United States Government Printing Oice, 1947.* Disponible en línia a: <<https://books.google.es/books?id=1VQiAAAAMAAJ&pg=PA81&dq=Displaced+persons+and+the+International+Refugee+Organization&hl=ca&sa=X&ved=0ahUKEwjMi4LX2eLoAhVZBGMbHQJFCaQQ6AEIUjAF#v=onepage&q&f=false>> (consulta: 1/4/2020).
- VIQUIPÈDIA (2019), «Stalag VIII-C», a *Wikipedia: The Free Encyclopedia* (en línia). Disponible a: <https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Stalag_VIII-C&oldid=914110456> (consulta: 7/6/2020).
- VIQUIPÈDIA (?), «USS General Stuart Heintzelman», a *Wikipedia: The Free Encyclopedia* (en línia). Disponible a: <[en.wikipedia.org/wiki/USS_General_Stuart_Heintzelman_\(AP-159\)](http://en.wikipedia.org/wiki/USS_General_Stuart_Heintzelman_(AP-159))> (consulta: 1/4/2020).
- *Voest Alpine Zeitgeschichte Museum (?)* (en línia), Linz (Àustria), Voest Alpine Stahlwelt GmbH. Disponible a: <www.voestalpine.-com/zeitgeschichte> (consulta: 1/6/2020).

Arxius i altres fonts d'informació

- Amical de Mauthausen i altres camps
- Arxiu Municipal de Caldes de Montbui
- Arxius de Bad Arolsen (en línia)
- Arxiu en línia del Ministeri de Justícia (en línia)
- Journal Officiel de la République Française (en línia)
- Projecte del Cost Humà de la Guerra Civil a Catalunya
- Liste officielle n° 34 de Prisonniers français d'après les renseignements fournis par l'Autorité militaire allemande (París, Centre National d'Information sur les Prisonniers de Guerre, 21 d'octubre de 1940), (en línia)
- Registre Civil de Caldes de Montbui

ARXIU MUNICIPAL
DE CALDES DE MONTBUI

Diputació
Barcelona

memorial
democràtic

Amical de Mauthausen
i altres camps i de totes
les víctimes del nazisme
d'Espanya

Ajuntament de
Caldes de Montbui